

ANETA JARZĘBIŃSKA

Kształcenie osób przebywających w izolacji penitencjarnej (w latach 1997–2023)

Kształcenie osób przebywających
w izolacji penitencjarnej
(w latach 1997–2023)

UNIwersytet Szczeciński
ROZPRAWY I STUDIA T. (MCDXXXIV) 1360

Aneta Jarzębińska

Kształcenie osób przebywających w izolacji penitencjarnej (w latach 1997–2023)

Szczecin 2025

Rada Wydawnicza

Anna Cedro, Urszula Chęcińska, Katarzyna Jaworska-Biskup, Rafał Klóska,
Maciej Kowalewski, Ewa Mazur-Wierzbicka, Jarosław Nadobnik,
Grzegorz Wejman, Renata Ziemińska, Magdalena Ziolo,
Andrzej Skrendo – przewodniczący Rady Wydawniczej,
Elżbieta Zarzycka – dyrektor Wydawnictwa Naukowego

Recenzent

dr hab. Agata Matysiak-Błaszczyk, prof. UAM

Redakcja językowa

Zofia Smyk / e-DYTOR

Skład komputerowy

Iga Bańkowska

Korekta

Ewelina Piotrowska

Projekt okładki

Raraku.pl

Aneta Jarzębińska ORCID 0000-0001-5765-8741

Wersja elektroniczna publikacji dostępna na licencji CC BY-SA 4.0
po 12 miesiącach od daty wprowadzenia do obrotu

© Copyright by Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2025

DOI 10.18276/978-83-7972-908-1

ISBN 978-83-7972-908-1 (online)

ISBN 978-83-7972-907-4 (print)

ISSN 0860-2751

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU SZCZECIŃSKIEGO

Wydanie I | Ark. wyd. 9,5 | Ark. druk. 12,3 | Format 170/240

Spis treści

Wprowadzenie	9
Rozdział 1. Penitencjarny, psychologiczny i oświatowy kontekst kształcenia osób osadzonych – stan obecny.	15
1.1. Specyfika izolacji penitencjarnej	15
1.2. Charakterystyka potencjalnych adresatów kształcenia w warunkach penitencjarnych	22
1.3. Przesłanki kształcenia osób osadzonych	26
1.4. Wiedza psychologiczna w kształceniu osób osadzonych	30
1.5. Kształcenie osób osadzonych w strukturze kształcenia ustawicznego	34
1.6. Kształcenie osób osadzonych w przepisach właściwych dla więziennictwa	39
Rozdział 2. Historia oświaty więźniów II Rzeczypospolitej do 1997 r.	45
2.1. Ogólna sytuacja więziennictwa na tle wydarzeń historycznych, politycznych oraz obowiązującego prawa	45
2.2. Przegląd przepisów regulujących oświatę więźniów	50
2.2.1. Przepisy prawa oświatowego	50
2.2.2. Przepisy więziennictwa	52
2.3. Populacja więzienna w ujęciu liczbowym	55
2.4. Oświata więźniów w liczbach.	58
2.4.1. Od powstania II Rzeczypospolitej do 1945 r.	58
2.4.2. Od zakończenia działań wojennych do 1997 r.	59
2.5. Stan więziennych bibliotek	63

Rozdział 3. Charakterystyka wybranych aspektów kształcenia osób osadzonych w okresie 1997–2023. Wyniki badania własnego	65
3.1. Podstawy metodologiczne badania własnego	65
3.2. Społeczno-polityczny kontekst funkcjonowania instytucji penitencjarnej	84
3.3. Ramy prawne organizacji i prowadzenia kształcenia osób osadzonych	86
3.3.1. Przepisy oświatowe	86
3.3.2. Przepisy więziennictwa	89
3.4. Rozmiary i zróżnicowanie populacji osób osadzonych	92
3.5. Podmioty prowadzące kształcenie w jednostkach penitencjarnych, jego formy oraz baza materialna	104
3.5.1. Zespoły szkół oraz centra kształcenia ustawicznego	104
3.5.2. Szkoły i kwalifikacyjne kursy zawodowe	110
3.5.2.1. Liczba prowadzonych szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych wraz z oddziałami	110
3.5.2.2. Prowadzone szkoły według poziomów kształcenia	111
3.5.2.3. Prowadzone szkoły według rodzajów i celu kształcenia	114
3.5.3. Baza lokalowa, wyposażenie oraz biblioteki	118
3.5.3.1. Sale lekcyjne	118
3.5.3.2. Warunki prowadzenia kształcenia praktycznego	119
3.5.3.3. Sprzęt, podręczniki oraz pomoce dydaktyczne	121
3.5.3.4. Biblioteki	124
3.6. Podmioty procesu kształcenia w zespołach szkół i centrach kształcenia ustawicznego w jednostkach penitencjarnych	125
3.6.1. Słuchacze szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych	125
3.6.1.1. Ogólna liczba słuchaczy szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych	125
3.6.1.2. Słuchacze szkół według poziomów kształcenia	130
3.6.1.3. Słuchacze według celu kształcenia i rodzajów szkół	130
3.6.2. Nauczyciele	135

3.7. Wyniki dydaktyczne szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych prowadzonych w jednostkach penitencjarnych	139
3.7.1. Wyniki dydaktyczne w świetle pomiarów wewnętrznych.	140
3.7.2. Wyniki na podstawie pomiarów zewnętrznych	145
3.8. Kształcenie na kursach	153
3.9. Osiągnięcia i niepowodzenia kształcenia osób osadzonych.	156
3.9.1. Osiągnięcia – ujęcie syntetyczne	156
3.9.2. Wybrane problemy.	157
3.9.2.1. Niska frekwencja na zajęciach i wysoki wskaźnik wycofań z nauczania	157
3.9.2.2. Absencja na sprawdzianach i egzaminach.	160
3.9.2.3. Zanik kształcenia zawodowego w formach szkolnych	168
3.9.2.4. Malejąca liczba skazanych w szkołach systemu oświaty i placówkach kształcenia na wolności.	169
3.10. Wyzwania na najbliższą przyszłość w związku z kształceniem osób osadzonych.	171
Bibliografia	175
Spis tabel.	189
Streszczenie.	193
Summary.	195

Wprowadzenie

W monografii prezentuję wyniki badania własnego, którego ogólnym celem było poznanie zagadnień kształcenia osób przebywających w izolacji penitencjarnej.

Sam termin *kształcenie* należy do trudno definiowalnych, ponieważ obejmuje swoim zakresem wiele zjawisk pedagogicznych, a jego rozumienie zależy od założeń teoretycznych autora. Najogólniej można powiedzieć, że *kształcenie* to *ogół zjawisk i procesów stwarzających warunki dla wszechstronnego rozwoju umysłowego człowieka* (Kędzierska, 2003, s. 858). Doprecyzowaniem jest definicja Franciszka Bereźnickiego, jedna z wielu podobnych (2014, s. 10), który stwierdza, że *kształcenie* to ogół świadomych, planowych i systematycznych czynności nauczania, uczenia się i studiowania obejmujących nie tylko stronę poznawczą, intelektualną, lecz także osobowościową, związaną głównie z rozwijaniem pożądanых ze społecznego punktu widzenia postaw i poglądów oraz określonego systemu wartości.

Większość definicji *kształcenia* ma wspólny mianownik – podkreślono w nich rolę *nauczania* i *uczenia się*. O *nauczaniu*, jak pisze Czesław Kupisiewicz (2004, s. 511–512), można mówić zarówno wtedy, kiedy występuje w postaci czynności okazjonalnych, jak i wówczas (co jest zagadnieniem poznawanym w badaniu własnym), kiedy staje się ono systematycznym, długotrwałym, planowanym i bezpośrednim (np. przez nauczyciela) lub pośrednim (np. z podręcznika) kierowanym procesem uczenia się. Podążając za myślą Kupisiewicza, należy podkreślić, że w procesie *nauczania* występują obok siebie i tworzą jednolitą całość nie tylko procesy uczenia w rozumieniu tworzenia warunków sprzyjających opanowaniu przez uczniów wiadomości, umiejętności i nawyków, ale także kontrola oraz podejmowane w jej wyniku zabiegi korekcyjne. Drugi z czynników *kształcenia* – *uczenie się* – według Ewy Filipiak także stanowi efekt spontanicznych oraz zaplanowanych interakcji między osobą uczącą się a bardziej kompetentnym towarzyszem (2011, s. 32). *Uczenie się* może być rozumiane jako aktywne konstruowanie swojej wiedzy osobistej (Hejnicka-Bezwińska, 2008, s. 514) i jest procesem, za który odpowiedzialność ponosi podmiot w nim uczestniczący.

Kształcenie występuje pod wieloma postaciami. Biorąc pod uwagę jego cel, różni się *kształcenie ogólne*, które ma wprowadzić człowieka uczącego się w świat przyrody, kultury, techniki, przygotować do poznawania i zmieniania tego świata oraz siebie, a także *kształcenie zawodowe*, które służy zdobywaniu kompetencji profesjonalnych, niezbędnych w pracy zawodowej. Ze względu na stopień instytucjonalizacji wyróżniono *kształcenie formalne* i przebiegające poza oficjalnym systemem szkolnym *kształcenie nieformalne*. Przyjmując za kryterium miejsce, w jakim się odbywa kształcenie, możliwy jest podział na: *kształcenie pozaszkolne* i *szkolne* na poziomach od podstawowego do wyższego, z wyodrębnionym *kształceniem dorosłych* (Kędzierska, 2003, s. 859–861). Ze względu na potrzebę specjalnej organizacji kształcenia rozwinęło się natomiast *kształcenie specjalne* realizowane w formach: segregacyjnej (a więc w placówkach kształcenia specjalnego) oraz niesegregacyjnej (w placówkach/oddziałach integracyjnych i ogólnodostępnych, w tym realizujących model edukacji włączającej) (Konieczna, Smolińska, 2022, s. 346–347).

Odnosząc się do nakreślonych typologii, kształcenie w izolacji penitencjarnej można określić jako formalne, prowadzone w szkołach dla dorosłych na poziomach od podstawowego do średniego włącznie, umożliwiające zdobycie wykształcenia ogólnego i/lub zawodowego. Z uwagi na obecność w rzeczywistości penitencjarnej kwalifikacyjnych kursów zawodowych oraz innych kursów, nazywanych przez więzienników *szkoleniami kursowymi*, kształcenie osób osadzonych ma w sobie także segment kształcenia pozaszkolnego. Tytułowe kształcenie jest ponadto segregacyjne (choć formalnie, od końca lat 50. XX wieku nie należy już do obszaru kształcenia specjalnego). Ostatnią własność niejako podtrzymuje nomenklatura penitencjarna. W przepisach i w sprawozdawczości penitencjarnej próżno bowiem szukać nazwy *kształcenie*, natomiast konsekwentnie stosuje się nazwę *nauczanie*. Nauczanie jest zaś podstawą *kształcenia segregacyjnego*, różnego od *kształcenia integracyjnego*, w którym równoważne są nauczanie i uczenie się, i tym bardziej różnego od *kształcenia włączającego* polegającego na wspólnym uczeniu się i wspólnym rozwiązywaniu problemów. W monografii, jako wyraz poszanowania słuchaczy szkół w zakładach karnych i aresztach śledczych, którzy przecież nie są tylko biernymi odbiorcami nauczanych treści, ale również się uczą, wbrew oficjalnej nomenklaturze stosuję określenie *kształcenie*.

Kształcenie osób przebywających w izolacji penitencjarnej należy z wielu względów do zagadnień poznawczo istotnych. Podstawowy argument to ranga kształcenia, jeszcze bez kontekstu penitencjarnego i jego efektu w postaci wykształcenia. Kształcenie jako proces jest źródłem wolności i radości człowieka, a także jego podstawowym prawem zagwarantowanym w wielu dokumentach na czele

z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (art. 70 – *każdy ma prawo do nauki*). Realizacji tego prawa nie wyklucza (choć obowiązują dodatkowe regulacje) osadzenie człowieka w izolacji penitencjarnej. Udział w formalnym kształceniu jest też obowiązkiem dzieci i młodzieży w wieku szkolnym, do ukończenia 18. roku życia, co również wyartykułowano w przepisach na czele z Konstytucją (art. 70 – *Nauka do 18. roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa*). Kształcenie zwieńczone wykształceniem to także czynnik sukcesu osobistego, zwłaszcza w wymiarze zawodowym, oraz zmienna warunkująca pośrednio możliwości i sposoby zaspokajania potrzeb materialnych i niematerialnych, plany życiowe, postrzeganie świata, zadowolenie z życia i jego długość. Równocześnie istnieje wiele dowodów empirycznych dotyczących znaczenia kształcenia i wykształcenia dla wzrostu gospodarczego, bezpieczeństwa publicznego i włączenia społecznego.

Tytułowe kształcenie jest warte poznania naukowego także ze względu na rozmiary populacji więziennej. Mianowicie w izolacji penitencjarnej przebywa aktualnie ponad 72 tys. osób (MS, CZSW, 12 lipca 2024, s. 1). To potencjalni adresaci szkół i kursów w warunkach zamkniętych, choć ostatecznie na kształcenie zdecyduje się lub zostanie do niego skierowanych kilka procent z ogólnej liczby osadzonych. Jednak nawet wtedy zjawisko nie jest marginalne, ponieważ dotyczy kilku tysięcy osób. One prędzej lub później powrócą na wolność i w interesie wszystkich: tych osób, ich rodzin oraz w interesie ogólnospołecznym jest, aby proces readaptacji społecznej przebiegł pomyślnie. Zdobyta wiedza, zwłaszcza jeśli skutkuje restrukturyzacją wadliwych schematów poznawczych, podniesienie poziomu wykształcenia, uzyskanie zawodu, potwierdzona kwalifikacja w zawodzie są natomiast zasobami w procesie readaptacji społecznej, ewentualnie pośredniczą w zdobyciu innych zasobów z pracą na czele. W zarysowanym kontekście trudno przecenić rolę kształcenia osób osadzonych. Słusznie zatem od dekad jest ono uznawane za metodę resocjalizacji z grupy opartych na kulturotechnice (obok sportu, religii i sztuki) (Górski, 1985, s. 195) lub, używając innej typologii, w grupy metod zorganizowanych (obok zajęć kulturalno-oświatowych, sportu i rekreacji) (Machel, 2003, s. 250–261)).

Odrębną racją za podjęciem problematyki kształcenia osób osadzonych jest deficyt publikacji, zwłaszcza raportów z badań ilościowych. Nielicznymi wyjątkami są przypadające na lata 80. i 90. XX wieku prace: Marty Wołowicz (1990), Dariusza Widelaka (1990) i kilka późniejszych autorstwa Leszka Boguni (2009) czy Anety Jarzębińskiej (2017, 2020). Niezmiennie jednak brakuje całościowego, aktualnego, ilościowego opracowania kształcenia osób osadzonych.

Badanie problematyki kształcenia penitencjarnego jest ważne także dlatego, że dotyczy zjawiska osłoniętego przed światem zewnętrznym zarówno w sensie fizycznym, jak i psychologicznym. Separacja fizyczna to wynik obecności murów, barier elektronicznych, uzbrojonych strażników więziennych; separacja psychologiczna jest skutkiem zwłaszcza wciąż obecnej w Służbie Więziennej [dalej: SW] tendencji, by nie ujawniać społeczeństwu informacji o tym, co się dzieje w jednostkach penitencjarnych. Jednak społeczeństwo demokratyczne powinno mieć wiedzę o tym środowisku, o jego faktycznym stanie, jego sukcesach i porażkach, aby zapobiegać stereotypowemu i naznaczającemu postrzeganiu osób osadzonych, a także po to, by dawać impuls do ewaluowania penitencjarnej polityki, w tym w części dotyczącej kształcenia.

Przedłożona monografia składa się z trzech rozdziałów, z których dwa pierwsze, opracowane na podstawie literatury przedmiotu oraz aktów prawnych są tłem teoretycznym tytułowego zagadnienia – kształcenia osób przebywających w izolacji penitencjarnej. Rozdział pierwszy to charakterystyka aktualnych okoliczności tego kształcenia: warunków środowiska, w jakim jest ono prowadzone, jego ram prawnych oraz potencjalnych adresatów. Rozdział drugi jest syntezą wiedzy na temat kształcenia w szkołach przywieziennych i na kursach zawodowych od początków II Rzeczypospolitej do 1997 r. Opisałam w nim kontekst historyczno-polityczny i warunki prawne kształcenia przywieziennego, ówczesną populację więzienną, a następnie stan liczbowy szkół w więzieniach przemianowanych z czasem na zakłady karne. Trzeci rozdział, najobszerniejszy, rozpoczyna się od prezentacji podstaw metodologicznych badania własnego obejmującego okres od 1997 do 2023 r. Wybór daty początkowej jest nieprzypadkowy. Rok otwierający analizę jest przełomowy ze względu na uchwalenie *Konstytucji z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, w której podniesiono prawo każdego obywatela do nauki. Na ten sam rok przypada także publikacja ustaw: *Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku kodeks karny*, *Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku kodeks karny wykonawczy* oraz *Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku kodeks postępowania karnego*, które wyznaczają ramy wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania. Powracając do struktury monografii, do jej rozdziału trzeciego, ta część adekwatnie do sformułowanych problemów badawczych szczegółowych rozpoczyna się od przybliżenia najważniejszych wydarzeń historyczno-politycznych okresu. Dalej zamieściłam charakterystykę liczbową populacji, z której wywodzili się słuchacze szkolnych i pozaszkolnych form kształcenia prowadzonych w jednostkach penitencjarnych, a także analizę ram prawnych tego kształcenia. Kolejna część to prezentacja danych na temat sieci szkolnej w jednostkach penitencjarnych, na początek

o liczbie i lokalizacji zespołów szkół i centrów kształcenia ustawicznego prowadzących szkoły przywieszienne. Następnie zamieściłam informacje o liczbie szkół z podziałem na poziomy i typy kształcenia oraz o ich bazie materialnej. W odrębnym podrozdziale przedstawiłam wyniki badania na temat podmiotów procesu kształcenia w warunkach penitencjarnych: nauczycieli oraz słuchaczy szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych. W dalszej części uwagę skupiłam na wynikach dydaktycznych szkół w zakładach karnych i aresztach śledczych, wyodrębniając wyniki uzyskane na podstawie pomiarów wewnętrznych oraz wyniki w toku pomiarów zewnętrznych. Pochyliłam się także nad szkoleniami kursowymi, które choć nie są formą szkolną, ani nie prowadzi się ich w szkołach, należą do obszaru kształcenia. W końcowej części monografii podjęłam próbę krytycznej oceny stanu kształcenia osób osadzonych, wskazując na trudności i niepowodzenia, a także nakreślając kierunki działania dla zakładów karnych odnośnie do prowadzenia kształcenia.

Rozdział 1

Penitencjarny, psychologiczny i oświatowy kontekst kształcenia osób osadzonych – stan obecny

1.1. Specyfika izolacji penitencjarnej

Izolacja penitencjarna jest nieodłącznym, choć nie wyłącznym¹, ani nie podstawowym celem określonej w *Ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny* [dalej: k.k.] (art. 32 k.k.) trwającej najkrócej miesiąc, najdłużej 30 lat kary pozbawienia wolności (art. 37 k.k.). Istnieje założenie, że izolując przez osadzenie w jednostce penitencjarnej, uniemożliwia się osadzonej osobie popełnianie dalszych przestępstw (Helios, Jedlecka, Kalisz, 2020, s. 25), co ma szczególne znaczenie w stosunku do skazanych za najgroźniejsze przestępstwa, uznanych za całkowicie zdemoralizowanych i stwarzających najpoważniejsze zagrożenie dla bezpieczeństwa społecznego (Szymanowski, 1999, s. 151), często skazanych na najsurowszą z kar – dożywotnie pozbawienie wolności (art. 88 k.k.).

Zgodnie z *ustawą z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny wykonawczy* [dalej: k.k.w.] karę pozbawienia wolności wykonuje się (z wyłączeniem skazanych kobiet sprawujących stałą i bezpośrednią opiekę nad dzieckiem w domach dla matki z dzieckiem przy zakładzie karnym² (art. 87 § 4 k.k.w.)) w następujących, wyodrębnionych ze względu na przeznaczenie rodzajach zakładów karnych: 1) zakładach karnych dla młodocianych; 2) zakładach karnych dla odbywających karę po raz pierwszy; 3) zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych; 4) zakładach karnych dla odbywających karę aresztu wojskowego (art. 69 k.k.w.). Ponadto zakłady karne mogą

¹ Robert Opora (2015, s. 27–40) wskazuje na następujące cele kary kryminalnej: odwetowa, odstrasżająca, kompensacyjna, poprawcza oraz izolacyjna.

² Problematykę opisała gruntownie Agata Matysiak-Błaszczyk (2016).

być organizowane jako: 1) zakłady typu zamkniętego; 2) półotwartego; 3) otwartego (art. 70 § 1 k.k.w.), różniąc się w szczególności stopniem izolacji skazanych, ich obowiązkami i uprawnieniami, w tym w zakresie przemieszczania się (art. 70 § 2 k.k.w.). Do rodzaju i typu zakładu karnego kieruje się osobę skazaną na podstawie kryteriów jak: wiek, płeć, uprzednie odbywanie kary pozbawienia wolności, stan zdrowia oraz stopień demoralizacji i zagrożenia, jakie stwarza ta osoba (art. 82 § 2 k.k.w.). Zgodnie z zasadą wolnej progresji, jeżeli postawa i zachowanie skazanej osoby za tym przemawiają, przenosi się ją z zakładu karnego o większych obostrzeniach do zakładu ze złagodzonymi warunkami i odwrotnie, gdy są spełnione formalne przesłanki (art. 89 § 1 k.k.w.). Ponadto następuje skierowanie do systemu wykonywania kary, gdzie możliwe opcje to system programowanego oddziaływania, zwykły oraz terapeutyczny (art. 81 k.k.w.). Pierwszy jest przeznaczony dla skazanych młodocianych, a także dla skazanych dorosłych, którzy wyrażają zgodę na współudział w opracowaniu i wykonaniu indywidualnego programu oddziaływania (art. 95 § 1). W systemie terapeutycznym odbywają karę skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, skazani za przestępstwo określone w art. 197–203 k.k., popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, z niepełnosprawnością intelektualną, a także uzależnieni od substancji psychoaktywnej oraz skazani niepełnosprawni fizycznie, o ile wymagają oddziaływania specjalistycznego (art. 96. § 1 k.k.w.). W systemie zwykłym umieszcza się skazanych na zastępczą karę pozbawienia wolności (art. 99. § 1 k.k.w.), a także skazanych dorosłych, którzy zdecydowali się nie realizować indywidualnego programu oddziaływania.

Izolacja jest także celem tymczasowego aresztowania, które – jak stanowi *ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks postępowania karnego* [dalej: k.p.k.] – stosuje się, aby zabezpieczyć prawidłowy tok postępowania i zapobiec popełnieniu przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa, gdy dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo, że oskarżona osoba popełniła przestępstwo (art. 249 § 1 k.p.k.). Sąd, stosując tymczasowe aresztowanie, określa jego termin na okres nie dłuższy niż trzy miesiące, przy czym na różnych etapach postępowania sądowego istnieje możliwość przedłużenia tego środka (art. 263 § 1–2, § 7 k.p.k., art. 264 § 3).

Choć istnieją różne typy i rodzaje zakładu karnego oraz różne systemy odbywania kary pozbawienia wolności, to w swej podstawie zakłady karne są podobne, stąd w odniesieniu do wszystkich można mówić o wspólnym, specyficznym środowisku (w sensie ram prawnych, warunków fizycznych psychologicznych itp.). Większość z cech tego środowiska jest charakterystyczna również dla aresztów śledczych, zwłaszcza że te mogą być wyodrębniane z zakładów karnych jako oddziały i odwrotnie

(art. 208 § 3 k.p.k.), a także dlatego, że tymczasowo aresztowani podlegają przepisom wykonywania kary pozbawienia wolności (art. 209 k.k.w.) (z uwzględnieniem zmian wyartykułowanych w rozdziale XV k.k.w.) i poza wyjątkami korzystają z co najmniej takich uprawnień, jakie przysługują skazanej osobie odbywającej karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym (art. 214 § 1 k.k.w.).

Charakterystyka izolacji penitencjarnej jest zagadnieniem obszernym, wieloaspektowym, stąd przyjęto, by opisać ją według schematu obejmującego podstawowe elementy: prawa i obowiązki osób, wobec których wykonywana jest kara pozbawienia wolności bądź tymczasowe aresztowanie, warunki bytowe oraz reakcje osób osadzonych będące odpowiedzią na nie.

Wśród praw osób osadzonych podstawowe to prawo do humanitarnego i z poszanowaniem godności ludzkiej traktowania (art. 4. § 1. k.k.w.) oraz prawo do bezpieczeństwa osobistego, a ich zabezpieczenie, zgodnie z *ustawą z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej* [dalej: u.s.w.] jest ustawowym zadaniem kadry penitencjarnej (art. 108 § 1 k.k.w.; art. 2.2 u.s.w.). Przechodząc natomiast do szczegółów, osoby osadzone mają prawo do wypoczynku w postaci co najmniej godzinnego spaceru i ośmiogodzinnego czasu na sen w ciągu doby (art. 112 § 1 k.k.w.), do zakupów artykułów żywnościowych i wyrobów tytoniowych oraz innych artykułów dopuszczonych do sprzedaży w zakładzie karnym (art. 113a § 1 k.k.w.), a także do bezpłatnych świadczeń zdrowotnych, leków i artykułów sanitarnych (art. 115 § k.k.w.). Osobom skazanym stwarza się również warunki odpowiedniego spędzania czasu wolnego, organizując w tym celu zajęcia kulturalno-oświatowe, wychowania fizycznego i sportowe (art. 135 § 1 k.k.w.); zapewnia się w miarę możliwości świadczenie pracy (art. 121 § 1 k.k.w.); organizuje nauczanie obowiązkowe w zakresie szkoły podstawowej, a także umożliwia się nauczanie w zakresie ponadpodstawowym i na kursach zawodowych (art. 130 § 1 k.k.w.); korzystanie z posług religijnych, bezpośrednie uczestniczenie w nabożeństwach, posiadanie przedmiotów kultu religijnego (art. 106 § 1 k.k.w.) oraz utrzymywanie kontaktu ze światem zewnętrznym.

Sposób realizacji wymienionych praw i możliwości uzależniono od typu zakładu karnego, a w odniesieniu do osób tymczasowo aresztowanych obowiązują dodatkowe ograniczenia. W zakładzie karnym typu zamkniętego, w stosunku do skazanych stwarzających poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu cele mieszkalne pozostają zamknięte całą dobę, a wszystkie aktywności skazane osoby mogą realizować tylko w oddziale, w którym są osadzone. Widzenia, spacer i ogólnie przemieszczanie się skazanych odbywają się pod wzmożonym dozorem (art. 88b § 1 k.k.w.). W stosunku do pozostałych skazanych odbywających

wyrok w zakładzie karnym zamkniętym cele mieszkalne mogą być otwarte w porze dziennej przez określony czas, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe oraz nauczanie organizuje się w obrębie zakładu, zatrudnianie tych osób poza terenem zakładu jest możliwe, choć wyłącznie w pełnym systemie konwojowania (art. 105b § 1 k.k.w.). W zakładzie karnym półotwartym cele mieszkalne pozostają otwarte w porze dziennej, natomiast w porze nocnej mogą być zamknięte. Istnieje również możliwość zatrudnienia osoby skazanej poza zakładem karnym, także w systemie bez konwojenta. Dozwolone jest uczestniczenie w nauczaniu, szkoleniu, w zajęciach terapeutycznych organizowanych poza terenem zakładu oraz organizowanych przez administrację zakładu karnego poza jego terenem grupowych zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych. Przewiduje się również udzielanie przepustek z zakładu karnego, nie częściej niż raz na dwa miesiące, łącznie na okres nieprzekraczający 14 dni w roku (art. 91 k.k.w.). Najmniejsze ograniczenia obowiązują w zakładzie karnym typu otwartego, gdzie cele mieszkalne skazanych pozostają otwarte przez całą dobę i mogą oni poruszać się po terenie zakładu w czasie i miejscach ustalonych w porządku wewnętrznym. Skazanym odbywającym wyrok w zakładzie otwartym można zezwalać na uczestniczenie w nauczaniu, szkoleniu, zajęciach terapeutycznych oraz organizowanych przez administrację zakładu zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych poza terenem zakładu karnego, a zatrudnia się ich przede wszystkim poza nim i bez konwojenta (art. 92 k.k.w.).

W przypadku osób tymczasowo aresztowanych poruszanie się po terenie aresztu śledczego oraz między innymi: nauczanie i zatrudnienie, bezpośrednie uczestniczenie w nabożeństwach, korzystanie z widzeń, spacerów, zajęć kulturalno-oświatowych, z zakresu kultury fizycznej i sportu odbywa się z uwzględnieniem konieczności zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania karnego (art. 221a k.k.w.).

Oprócz praw, których realizacja jest obłożona warunkami, o specyfice izolacji penitencjarnej stanowią także obowiązki i zakazy dla osadzonych. Obowiązki najogólniej wyrażono, stwierdzając: „skazany ma obowiązek przestrzegania przepisów określających zasady i tryb wykonywania kary, ustalonego w zakładzie karnym porządku oraz wykonywania poleceń przełożonych i innych osób uprawnionych” (art. 116. § 1 k.k.w.). Skazana osoba jest także adresatem zakazów, między innymi: nie wolno jej posługiwać się wyrazami uznawanymi za wulgarne lub obelżywe albo gwarą przestępców, używać substancji psychoaktywnej, odmawiać posiłków i powodować u siebie uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, wykonywać tatuaży, samowolnie zmieniać celi mieszkalnej, stanowiska pracy i miejsca wykonywania zleconej czynności (art. 116a k.k.w.). W razie zawinionego niedopełnienia obowiązku czy złamania zakazu skazana osoba podlega odpowiedzialności dyscyplinarnej

(art. 142. § 1. k.k.w.), choć zarazem osobie wyróżniającej się dobrym zachowaniem w czasie odbywania kary, a także w celu zachęcenia jej do poprawy zachowania, mogą być przyznawane nagrody (art. 137 k.k.w.).

O materialnej jakości izolacji penitencjarnej stanowi zwłaszcza wyżywienie, warunki celi mieszkalnej oraz dopuszczone do posiadania przedmioty i odzież. Zgodnie z ustawą osoba osadzona otrzymuje trzy razy dziennie napój i posiłki, w tym co najmniej jeden posiłek gorący, o wartości odżywczej odpowiednio ustalonej do rodzaju wykonywanej pracy i wieku tej osoby i, w miarę możliwości, także wymogów religijnych i kulturowych, a w przypadkach podyktowanych stanem zdrowia otrzymuje wyżywienie według wskazań lekarza (art. 109 § 1 k.k.w.). W celi mieszkalnej w przeliczeniu na jedną osobę zapewnia się powierzchnię co najmniej 3 m², wyposażenie w sprzęt kwaterekowy, warunki utrzymywania higieny, osobne miejsce do spania, dostateczny dopływ powietrza i odpowiednią do pory roku temperaturę oraz oświetlenie (art. 110 §2 k.k.w.). Szczegółowo wymagania dotyczące celi mieszkalnej określono w *Rozporządzeniu MS z dnia 23 grudnia 2022 roku w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności* oraz w *Rozporządzeniu MS z 19 grudnia 2016 roku w sprawie warunków bytowych osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych*.

Przechodząc do przedmiotów i odzieży, jakie przysługują w izolacji penitencjarnej, osoba tymczasowo aresztowana może co do zasady korzystać z własnej odzieży, bielizny i obuwia (art. 216 § 1 k.k.w.), natomiast osoba skazana otrzymuje do użytku odpowiednią do pory roku odzież, bieliznę oraz obuwie, o ile nie korzysta z własnych (art. 111 § 1 k.k.w.). Za zgodą dyrektora zakładu karnego osoba skazana może posiadać w celi sprzęt elektroniczny lub elektryczny (art. 110 a k.k.w.), co odróżnia jej sytuację od osób tymczasowo aresztowanych, którym nie przysługuje posiadanie środków łączności, urządzeń technicznych służących do rejestrowania i odtwarzania informacji, sprzętu komputerowego (art. 216 § 1 k.k.w.).

Jak wynika z powyższej zwięzłej charakterystyki, istotą izolacji penitencjarnej jest odseparowanie od świata zewnętrznego, standaryzacja warunków życia i zaspokajania potrzeb, ograniczanie autonomii oraz swobody działania. Warunki te mogą prowadzić do niekorzystnych następstw psychologicznych, w tym o charakterze deprywacyjnym, i niejako wywołują równocześnie dążenie do kompensacji braków przez przejawianie pewnych zachowań (Kędzierski, 2017, s. 54), w tym zachowań niestandardowych i zakazanych.

Orężem przeciwko deprywacji sensorycznej bywa zażywanie przez osoby osadzone alkoholu i/lub substancji psychoaktywnych, co jest ostatnim ogniwem szerszego procederu obejmującego przemyt, produkcję na bazie zastępczych komponentów

i dystrybucję. Jak poinformowała SW na swojej stronie internetowej, w 2023 r. funkcjonariusze ujawnili ponad 1200 przedmiotów niedozwolonych, które próbowano wnieść lub które znajdowały się już na terenie jednostek penitencjarnych, z czego większość dotyczyła substancji narkotycznych (MS, CZSW, 2024, s. 39).

Sposobem zaspokajania deprywacji sensorycznej są także akty samoagresji motywowane pragnieniem otrzymania leków, by po ich zażyciu przeżyć pożądane stany polekowe. Niektóre zachowania samoagresywne bywają obliczone na niwelowanie deprywacji materialnej. W tej grupie mieści się wywoływanie rozstroju zdrowia, by w ten sposób doprowadzić do przeniesienia z celi mieszkalnej na oddział szpitalny (Jadeszko, 2018, s. 181–182). W populacji osób osadzonych zachowania samoagresywne nie są rzadkością – w 2023 r. SW odnotowała ich ponad 140 (MS, CZSW, 2024, s. 19). Do sposobów niwelowania przez osoby osadzone dolegliwości natury materialnej można ponadto zaliczyć opisane przez Matysiak-Błaszczuk (2020, s. 262) „więzienne macierzyństwo taktyczne”. Polega ono na wykorzystywaniu przez skazaną kobietę faktu bycia matką dla złagodzenia warunków odbywania kary pozbawienia wolności bez znaczących tego konsekwencji dla życia po odbytych wyroku.

Osoby osadzone decydują się także na niedozwolone zachowania, by minimalizować deprywację seksualną. Skrajnym przejawem są gwałty homoseksualne. W Polsce, w 2023 r. SW raportowała o jednym przypadku zgwałcenia przez współwięźnia (MS, CZSW, 2024, s. 39), choć bez wątplenia należy przyjąć, że większość gwałtów dokonanych w jednostkach penitencjarnych z różnych względów nie została ujawniona.

Orędziem w walce z deprywacją informacyjną są natomiast grypsy (niekiedy będące także sposobem na realizację potrzeb z grupy emocjonalnych) – małe kartki papieru, na których zapisane są określone wiadomości dla adresata (Michalska, Michalski, 2020, s. 18), przenoszone zarówno przez więźniów, jak i przez personel zakładu karnego (Tomasz, Hejmej, 2015, s. 84).

Osoby osadzone próbują minimalizować swoje deprywacje, korzystając także z przewidzianego ustawą (art. 102 k.k.w.) prawa składania administracji zakładu karnego, kierownikom jednostek organizacyjnych SW, sędziemu penitencjarnemu, prokuratorowi i Rzecznikowi Praw Obywatelskich wniosków, skarg i prośb. Z psychologicznego punktu widzenia składanie przez osadzonych tego rodzaju pism, zwłaszcza skarg, to swoisty wentyl bezpieczeństwa przed kumulowaniem się w nich negatywnych emocji, które mogłyby znaleźć ujście w czynach agresywnych. Skargi bywają również wyrazem manipulacyjnych i instrumentalnych postaw osadzonych,

którzy w ten sposób próbują wywierać presję na przedstawicielach administracji w celu wymuszenia pewnych korzyści czy ulg (Kędzierski, 2017, s. 64–65). Rokrocznie rejestruje się kilkadziesiąt tysięcy skarg napisanych przez osoby osadzone, warto jednak zauważyć, że nadawców jest kilkakrotnie mniej, a zatem nasuwa się wniosek, że są tacy, którzy niejako specjalizują się w tego typu działaniu.

Niekiedy osoby skazane oczekują, że ich udział w podkulturze więziennej przyczyni się do zniwelowania dolegliwości wynikających z izolacji penitencjarnej. Choć ta w ostatnich dekadach bardzo się zmieniła, przynależność do niej wciąż można wiązać z zaspokojeniem potrzeby bezpieczeństwa (w rozumieniu ochrony przed współwięźniami), przynależności, uznania. Podkultura ta sankcjonuje także stosowanie agresji i przemocy wobec współosadzonych, w tym ich seksualne wykorzystywanie. Bywa również sposobem realizacji potrzeby posiadania, gdyż członkowie podkultury współpracują w zdobywaniu i przemyśle konkretnych dóbr (Ciosek, 2003, s. 249–251).

W dopełnieniu charakterystyki instytucji penitencjarnej, której immanentnymi cechami są: izolacja wewnątrz jednostki i od społeczeństwa na wolności, różne od wolnościowych i generalnie frustrujące warunki bytowe oraz funkcjonowanie w stanie deprywacji potrzeb, warto zwrócić uwagę, do czego może prowadzić długotrwałe w niej przebywanie. Powszechnie, choć nie bez wyjątków czy zastrzeżeń³, podkreśla się niszczycielski wpływ długotrwałej izolacji penitencjarnej na człowieka. Lista wymienianych skutków jest długa i obejmuje: stygmatyzację, która dotyka przestępcę (a nawet podejrzanego o popełnienie przestępstwa) i jego najbliższych; rozluźnienie i utratę więzi rodzinnych, alienację kulturową, decyzyjne ubezwłasnowolnienie, prześląknięcie negatywnymi emocjami (złość, chłód, nieufność), depersonalizację, eskapizm, szkody na zdrowiu psychicznym i fizycznym, poczucie straconego życia i w konsekwencji myśli samobójcze (Niełacna, 2017, s. 195–196). W skrajnych przypadkach można zdiagnozować osobowość sprizonizowaną lub karceralną, charakteryzującą się lękiem przed wolnością (Kędzierski, 2017, s. 60–61).

³ Np. K. Miszewski na podstawie zarówno badań własnych, jak i badań innych autorów zauważył, że niszczycielski wpływ uwięzienia, zwłaszcza długoterminowego na psychikę i zdrowie fizyczne więźnia jest przedstawiany z przesadą. Autor wnioskuje, że to, czy więzienie ma szkodliwy wpływ, czy nie, jest wielorako uwarunkowane i nie zawsze to długoterminowość kary jest czynnikiem decydującym (Miszewski, 2017).

1.2. Charakterystyka potencjalnych adresatów kształcenia w warunkach penitencjarnych

Prawo do kształcenia przysługuje zarówno osobom o statusie *skazanego*, jak i *tymczasowo aresztowanym*, choć w tym drugim przypadku po spełnieniu określonych warunków (z wyjątkiem osadzonych, którzy nie ukończyli 18. roku życia i mają obowiązek szkolny). Gdy zatem mowa o adresatach oferty kształcenia w szkołach w zakładzie karnym i/lub szkoleń kursowych, warto operować szerszym określeniem *osadzeni*.

Tabela 1. Populacja osób osadzonych wg statusu (stan na 31 grudnia 2023 r.)

	OS			S	U	TA
	ogółem	K	M			
n	73 822	3 683	951	64 336	1 056	8 430
Wśród ogółu OS (%)	100,0	5,0	1,3	87,2	1,4	11,4

OS – osadzeni, S – skazani, TA – tymczasowo aresztowani, U – ukarani, K – kobiety, M – młodociani

Opracowanie na podstawie: MS, CZSW, 2024, s. 4, 8.

Tabela 2. Osoby skazane i tymczasowo aresztowane wg wieku (stan na 31 grudnia 2023 r.) (n = 72766)

Wiek w latach	do 21	22–24	25–27	28–30	31–33	34–36	37–39	40–42
n	1732	3320	5007	6404	7315	7820	8460	7696
Wśród ogółu S i TA (%)	2,4	4,6	6,9	8,8	10,1	10,7	11,6	10,6
Wiek w latach	43–45	46–48	49–51	52–54	55–57	58–60	61–63	64 i więcej
n	6345	5152	3709	2677	2034	1650	1189	2256
Wśród ogółu S i TA (%)	8,7	7,1	5,1	3,7	2,8	2,3	1,6	3,1

Opracowanie na podstawie: MS, CZSW, 2024, s. 14.

Na koniec 2023 r. wśród prawie 74 tys. osadzonych najliczniejsza była subpopulacja skazanych (ponad 87 proc.), mniej było tymczasowo aresztowanych, a najmniej, bo niespełna tysiąc, to osoby ukarane, odbywające zastępczą karę pozbawienia wolności. Niewielki (sięgający 5 proc.) udział w populacji osadzonych miały kobiety i jeszcze mniejszy młodociani (tab. 1).

Zawężając ogłód do osób skazanych i tymczasowo aresztowanych, była to grupa zróżnicowana. Największy udział miały w niej osoby w wieku 37–39 lat (prawie 12 proc. ogółu skazanych i tymczasowo aresztowanych), a następnie, porównywalny w grupach 34–36 lat oraz 40–42 lata. Charakterystyczna jest więc przewaga liczbowa osadzonych w wieku uznawanym na gruncie psychologii rozwojowej za środkową dorosłość. Wśród osób skazanych i tymczasowo aresztowanych najmniej było młodocianych, czyli według kryterium ustawowego (k.k.w. art. 84 § 1) osób, które nie ukończyły 21. roku życia (2,4 proc., a z podziałem na podgrupy struktura przedstawiała się następująco: 15–16 lat ($n = 1$), 17–18 lat ($n = 153$) oraz 19–21 lat ($n = 1578$) (MS, CZSW, 2024, s. 14)) (tab. 2).

Na koniec 2023 r. wykonywano prawie 69 tys. orzeczeń za przestępstwa ujęte w kodeksie karnym z 1997 r. (wliczając orzeczenia tymczasowo aresztowanych i 1164 orzeczenia nieprawomocne). W tej grupie najwięcej orzeczeń wykonywano z tytułu przestępstw przeciwko mieniu (42,5 proc. wykonywanych orzeczeń), a następnie z kategorii przestępstw przeciwko rodzinie (14,0 proc.). Wśród wykonywanych orzeczeń wyraźna była liczba orzeczeń za zabójstwo (prawie 8 proc.) (tab. 3). Poza wymienionymi wykonywano orzeczenia za przestępstwa i wykroczenia określone w innych aktach prawnych ($n = 5856$) oraz orzeczenia za przestępstwa określone w kodeksie karnym z 1969 r. ($n = 103$) (MS, CZSW, 2024, s. 10–11), toteż sumaryczna liczba orzeczeń wykonywanych w dniu 31 grudnia 2023 r. wynosiła ponad 74,8 tys.

W subpopulacji skazanych więcej było recydywistów penitencjarnych ($n = 39181$; prawie 61 proc. ogółu skazanych) niż skazanych po raz pierwszy. Wśród osób skazanych odbywających zasadniczą karę pozbawienia wolności liczniejsza była subpopulacja odbywających wyrok krótkoterminowy niż subpopulacja z wyrokiem długoterminowym (65 proc.)⁴. Najwięcej było osób odbywających prawomocny wyrok od powyżej 6 miesięcy do 1 roku (prawie co piąta osoba). Odnotowano także grupę osób odbywających wyroki skrajnie długoterminowe, a więc 25 lat pozbawienia wolności i dożywotniego pozbawienia wolności (odnośnie do tych ostatnich – $n = 555$; 1 proc.) (tab. 4).

⁴ W monografii przyjęto za Jerzym Jasińskim (1976, s. 42), że karą długoterminową jest kara w wymiarze 3 lat i więcej.

Tabela 3. Orzeczenia wykonywane za przestępstwa określone w k.k. z 1997 r. (stan na 31 grudnia 2023 r.) (n = 68913)

Przestępstwo przeciwko	Art. k.k.	Liczba orzeczeń	W ogólnej liczbie orzeczeń (%)
pokoju, ludzkości oraz wojenne	117–126	42	0,1
Rzeczypospolitej Polskiej	127–139	25	0,0
obronności	140–147	4	0,0
życiu i zdrowiu	148–162	9 325	13,5
– w tym zabójstwa	148	5 332	7,7
bezpieczeństwu powszechnemu	163–172	311	0,4
bezpieczeństwu w komunikacji	173–180	6 856	1,0
środowisku	181–188	17	0,0
wolności	189–193	2 059	3,0
wolności sumienia i wyznania	194–196	2	0,0
wolności seksualnej i obyczajowości	197–205	3 953	5,7
rodzinie i opiece	206–211	9 621	14,0
czei i nietykalności cielesnej	212–217	46	0,1
prawom osób wykonujących pracę zarobkową	218–221	2	0,0
działalności instytucji państwowych oraz samorządu	222–231	1 231	1,8
wymiarowi sprawiedliwości	232–247	2 740	4,0
wyborom i referendum	248–251	0	0,0
porządkowi publicznemu	252–264	2 437	3,5
ochronie informacji	265–269	2	0,0
wiarygodności dokumentów	270–277	491	0,7
mieniu	278–295	29 317	42,5
obrotowi gospodarczemu	296–309	316	0,5
obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi	310–316	112	0,2
określone w części wojskowej	317–363	4	0,0

Opracowanie na podstawie:: MS, CZSW, 2024, s. 11.

Tabela 4. Skazane osoby wg wymiaru zasadniczej⁵ kary pozbawienia wolności (stan na 31 grudnia 2023 r.) (orzeczenia prawomocne i nieprawomocne) (n = 57310)

	Wymiar kary					
	do 3 msc.	powyżej 3 do 6 msc.	powyżej 6 msc. do 1 r.	powyżej 1 r. do 1 r. 6 msc.	powyżej 1 r. 6 msc. do 2 l.	powyżej 2 l. do 3 l.
n	743	5 295	11 333	7 099	5 263	7 492
Wśród ogółu wykonywanych orzeczeń prawomocnych (%)	1,3	9,2	19,8	12,4	9,2	13,1
	powyżej 3 lat do 5 lat	powyżej 5 lat do 10 lat	powyżej 10 lat do 15 lat	powyżej 15 lat do 20 lat	25 lat	dożywotnie pozbawienie wolności
n	8 168	6 791	2 625	240	1 706	555
Wśród ogółu wykonywanych orzeczeń prawomocnych (%)	14,3	11,8	4,6	4,2	3,0	1,0

Opracowanie na podstawie: MS, CZSW, 2024, s. 13.

Ze względu na typ zakładu karnego najliczniejsza okazała się subpopulacja odbywających wyrok w zakładzie typu zamkniętego (53 proc.). Biorąc natomiast pod uwagę systemy wykonywania kary pozbawienia wolności, najwięcej osób odbywało wyrok w systemie zwykłym (prawie 47 proc.), następnie w systemie programowanym, a najmniej w systemie terapeutycznym (tab. 5). W tym ostatnim zgodnie z *Rozporządzeniem MS z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych* kara jest wykonywana albo w specjalnie wyodrębnionych oddziałach (n = 3345), albo poza nimi (n = 870) (MS, CZSW, 2024, s. 32).

⁵ Bez orzeczeń dotyczących kary zastępczej.

Tabela 5. Osoby skazane i ukarane wg typu zakładu karnego oraz systemu odbywania kary (stan na 31 grudnia 2023 r.) (n = 65392)

System odbywania kary	Typ zakładu						Razem	
	Z		P-O		O			
	n	%	n	%	N	%	N	%
zwykły	17 770	27,2	12 496	19,1	155	0,2	30 421	46,5
programowany	13 173	20,1	14 390	22,0	1 144	1,7	28 707	43,9
terapeutyczny	3 741	5,7	1 243	1,9	7	0,0	4 991	7,6
osoby nowo przyjęte i oczekujące na decyzję klasyfikacyjną							1 273	1,9
razem	34 684	53,0	28 129	43,0	1 306	2,0	65 392	100,0

Z – zakład karny typu zamkniętego, P-O – zakład karny typu półotwartego, O – zakład karny typu otwartego

Opracowanie na podstawie: MS, CZSW, 2024, s. 7–9.

W statystykach penitencjarnych brakuje wprost informacji o strukturze rodzin osób osadzonych. Wiedzę o tym zagadnieniu można budować na podstawie badań z udziałem osób osadzonych. Jak podała Jarzębińska (2023, s. 33) w badaniu dotyczącym kontaktowania się osób skazanych ze światem zewnętrznym, jego uczestnicy to najczęściej osoby żyjące samotnie (44 proc.), rzadziej będące w związku nieformalnym (39 proc.), jeszcze rzadziej w małżeństwie (17 proc.). Z tego samego badania pochodzi informacja, że ponad połowa skazanych osób miała potomstwo (59 proc.). Informacji na temat dzietności osób osadzonych można poszukiwać pośrednio także w statystykach penitencjarnych dotyczących zatrudnienia odpłatnego i potrąceń z wynagrodzenia za nie. Przy tej okazji podaje się bowiem, ile osadzonych osób miało nałożony obowiązek alimentacyjny (na koniec 2023 r. 12 287 osób; prawie 17 proc. ogółu osadzonych) (MS, CZSW, 2024, s. 31). Zasadniczo jednak struktura rodzin osób osadzonych pozostaje zagadnieniem słabo rozpoznany.

1.3. Przesłanki kształcenia osób osadzonych

Przyjmując, że przesłanka to tyle co punkt wyjścia czy powód podjęcia pewnych działań⁶, można wskazać dwie podstawowe przesłanki kształcenia osób osadzonych. Jedną to zwykle niskie wykształcenie tych osób, gdy tymczasem ten poziom

⁶ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/przeslanka;3963624.html> (dostęp: 14.04.2024).

wykształcenia uznaje się za barierę w wielu obszarach funkcjonowania człowieka, a w przypadku osób z doświadczeniem pobytu w izolacji penitencjarnej także za czynnik utrudniający powodzenie w readaptacji społecznej. Druga przesłanka, sformułowana na zasadzie odwrócenia pierwszej, to walory związane z posiadaniem wykształcenia i kwalifikacji zawodowych i z ich podnoszeniem, także jeśli uzyskuje się je w warunkach izolacji penitencjarnej.

Niskie wykształcenie, charakterystyczne dla środowiska przestępczego, zwykle jest konsekwencją cyklu zapoczątkowanego odrywaniem się od szkoły. Następnie pojawia się niepowodzenie szkolne, a etap ostatni to odchodzenie ze szkoły przed jej ukończeniem. Tego rodzaju cykl często wyprzedza złamanie normy prawnej, co zostało potwierdzone empirycznie, między innymi przez Czesława Czapowca (1961, s. 38), Annę Pawełczyńską (1964, s. 24–25; 263–264), Jana Konopnickiego (1964), Lidię Mościcką (1970, s. 104, 136). Choć mechanizm jest poznany, zasadniczo brakuje pełnej, oficjalnej informacji o wykształceniu osób osadzonych. Istnieją natomiast raporty cząstkowe, z których wynika, że osoby te faktycznie mają deficyty wykształcenia, np. sprawozdanie na temat odbywających kary w wymiarze trzech lat i dłuższe, w którym odniesiono się do 11 715 skazanych, stwierdzając następującą strukturę wykształcenia: zawodowe (n = 3534; ponad 30 proc.), podstawowe (n = 3194; ponad 27 proc.), średnie (n = 2092; prawie 18 proc.), gimnazjalne (n = 1836; prawie 16 proc.) oraz osoby z wykształceniem nieustalonym lub z „innym rodzajem wykształcenia” (BP CZSW, 2020a, s. 3). Źródłem wiedzy o wykształceniu osadzonych mogą również być badania z udziałem tych osób, np. badanie Kazimierza Pierzchały (2013, s. 181), który wśród 385 skazanych ustalił następującą strukturę: wykształcenie zawodowe (prawie 44 proc.), podstawowe (prawie 39 proc.), średnie wykształcenie (ponad 17 proc.) oraz nieliczne przypadki ukończonych studiów (0,5 proc.). Identyczną kolejność, choć wzrost w strukturze wykształcenia udziału osób z wykształceniem średnim i wyższym odnotowali Jarzębińska, Iwański, Leszko w badaniu wśród 478 skazanych mężczyzn (2021, s. 210). Odmiennie wyniki uzyskano w badaniu z udziałem 245 recydywistów penitencjarnych. Okazało się, że jest to subpopulacja najsłabiej wykształcona – ponad 2/5 miało ukończoną szkołę podstawową lub gimnazjum (prawie 43 proc.), niewiele ponad 1/3 zdobyła wykształcenie na poziomie zawodowym, 1/5 posiadała wykształcenie średnie i tylko 5 osób zdobyło wykształcenie wyższe (Nowak, Strzelec, 2023, s. 90). Wyniki każdego z przywołanych badań zdecydowanie różnią się od ogólnokrajowej struktury wykształcenia wśród ludności w wieku 13 lub więcej lat, w której w 2021 r. największy udział miały osoby z wykształceniem średnim (ponad 34 proc.), a następnie z wykształceniem wyższym (prawie 25 proc.), zasadniczym zawodowym lub

branżowym pierwszego stopnia (ponad 21 proc.), po szkole podstawowej, z nieukończoną podstawową lub po gimnazjum (łącznie dla tych trzech grup prawie 18 proc.) (GUS, 2023, s. 212).

Wykształcenie jest odzwierciedleniem funkcjonowania człowieka w wielu obszarach, niekiedy nawet je determinuje. W ocenie społecznej wykształcenie to istotny czynnik sukcesu zawodowego, drugi co do znaczenia po wiedzy i umiejętnościach (w świetle badania CBOS na wykształcenie wskazało 32 proc.) (Głowacki, 2017, s. 6). Wykształcenie jest zmienną, która wyraźnie i bardziej niż wiele innych (niż płeć, wielkość miejscowości będącej miejscem zamieszkania, sektor gospodarki, wielkość przedsiębiorstwa, w którym człowiek jest zatrudniony) wpływa na płacę, a schemat jest oczywisty: osoby z wykształceniem wyższym otrzymują płacę wyższą niż osoby z wykształceniem średnim, te zaś zarabiają więcej niż osoby po szkole podstawowej⁷. Płaca warunkuje natomiast możliwości i sposoby zaspokajania potrzeb materialnych i niematerialnych, określających wzory konsumpcji, spędzania wolnego czasu itp. (Kokocińska, 2015, s. 23). Wyższy poziom wykształcenia sprzyja dobremu samopoczuciu psychicznemu: osoby wyżej wykształcone bardziej optymistycznie planują swoją przyszłość, rzadziej cierpią na depresję, rzadziej nachodzą ich myśli samobójcze (Czapliński, 1994, s. 63). Poziom wykształcenia uważa się za predyktor widzenia świata. Reguła jest następująca: brak wykształcenia bądź niski jego poziom sprzyjają autorytarnemu widzeniu świata, zaś osoby o takiej orientacji cechuje sztywność reakcji, bezsilność, poczucie zagrożenia w sytuacjach nowych (Szecówka, 2007, s. 251–252). Okazuje się również, że wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia rośnie długość życia (w Polsce osoba z wykształceniem podstawowym ma przed sobą w wieku 30 lat perspektywę 43 lat życia, natomiast osoba z wykształceniem wyższym o ponad 8 lat dłuższą), z zastrzeżeniem, że zależność ma charakter złożony i pośredni, bo za sprawą pozytywnej korelacji między poziomem wykształcenia a dbaniem o stan zdrowia (Kunasz, 2015, s. 100–101; 105–106). Wyższe wykształcenie niesie również korzyści dla społeczeństw i gospodarek. Obejmują one: większe wpływy budżetowe z podatków od wyższych wynagrodzeń, mniejsze wskaźniki bezrobocia, ubóstwa i innych problemów wymagających odpowiedzi w postaci pomocy społecznej państwa, mniejsze wydatki budżetowe w wybranych sferach funkcjonowania państwa, np. na rzecz bezpieczeństwa wewnętrznego.

⁷ Jak ustaliły K. Goraus-Tańska oraz Z. Osika (2020, s. 358–359), osoba z wyższym wykształceniem zarabiała o ok. 24 proc. więcej w porównaniu z osobą ze średnim wykształceniem, a osoba z wykształceniem podstawowym otrzymywała niższe wynagrodzenie w porównaniu z osobą z wykształceniem średnim o ok. 13 proc.

Szczególną wartość ma wykształcenie i/lub kwalifikacje zawodowe zdobyte w trakcie pobytu w izolacji penitencjarnej, które są przepustką do podjęcia satysfakcjonującej pracy po zakończeniu kary pozbawienia wolności – podstawowego warunku powodzenia w procesie readaptacji społecznej ekswieźnia (Fidelus, 2012, s. 233–234). Wartościowy jest nie tylko rezultat w postaci wykształcenia czy kwalifikacji zawodowych, ale także sam proces kształcenia. Jest to czynnik niwelowania dolegliwości izolacji penitencjarnej i ułatwiający przetrwanie w niej (Tubek, 1988, s. 533–534). Uczęszczając bowiem do szkoły w zakładzie karnym lub na szkolenie kursowe, słuchacze zagospodarowują czas, którego nadmiarem dysponują i który, jak wykazała Aleksandra Korwin-Szymanowska (2021, s. 154), jest postrzegany przez nich fatalistycznie. Nie mniej istotne jest, że udział w zajęciach dydaktycznych umożliwia słuchaczom spędzanie znacznej części czasu poza celą mieszkalną, oderwanie się od nudnej rutyny i skutkuje poprawą kondycji psychicznej (Łuczak, 2019, s. 82). Jednak nadrzędnym celem kształcenia penitencjarnego jest zmiana negatywnych społecznie przekonań, emocji, zachowań i całościowo postaw osób skazanych, a także wadliwych schematów poznawczych służących usprawiedliwianiu przestępstwa i/lub znoszeniu własnej odpowiedzialności za nie, co niektórzy autorzy określają celem moralno-wychowawczym (Juwa, 2013, s. 122–123). Może być on osiągnięty przez pobudzenie słuchacza do refleksji nad rzeczywistością i własnym życiem oraz do samokrytycyzmu, by zrozumiał przyczyny swoich porażek oraz zło wynikające z przestępstwa (Helta, Wiczkowski, 1987, s. 101). Osiągnięciu celu moralno-wychowawczego służy także ukierunkowanie uwagi słuchacza na wartości uniwersalne, na odbudowę, dzięki wysiłkowi włożonemu w uzyskiwanie pozytywnych ocen z przedmiotów, tożsamości osoby zdolnej do konstruktywnego wysiłku i przerwanie percepcji siebie jako złoczyńcy (Juwa, 2013, s. 122–123). Oczywiście w przebiegu kształcenia penitencjarnego następuje także kompensowanie deficytów w zakresie wiedzy i umiejętności szkolnych i takie ich rozwinięcie, by następnie umożliwić podjęcie pracy zawodowej (Helta, Wiczkowski, 1987, s. 101).

Na udziale osób osadzonych w zorganizowanym kształceniu może skorzystać także instytucja penitencjarna. Korzyścią jest zaś większa dyscyplina osadzonych, którzy uczęszczając do szkoły czy na kurs, zagospodarowują czas postrzegany jako uciążliwy, co niejako wyzwala pragnienie, aby wypełnić go działaniami, w tym nieregularnymi, przyspieszającymi jego bieg (Gulla, 2015, s. 42). Wymierną korzyścią z kształcenia osadzonych są wykonane przez słuchaczy w ramach praktyki zawodowej remonty pomieszczeń administracyjnych, sal widzeń, stołówek, poczekalni, cel mieszkalnych, ciągów komunikacyjnych, wymiana oświetlenia oraz, dzięki słuchaczom kwalifikacyjnych kursów zawodowych w zawodzie kucharz – praca kuchni (Łuczak, 2019, s. 86).

1.4. Wiedza psychologiczna w kształceniu osób osadzonych

Poza nielicznymi wyjątkami osadzeni to ludzie pełnoletni, najczęściej osoby w wieku środkowej i wczesnej dorosłości, rzadziej mieszczące się w jej późnej fazie. Zasadne jest więc zwrócenie uwagi na własności rozwojowe w poszczególnych fazach dorosłości i uwzględnienie ich w organizacji procesu dydaktycznego.

Wyodrębnienie konkretnych lat życia, na które miałyby przypadać wczesna i środkowa dorosłość, nie jest łatwe, głównie ze względu na plastyczność i wielokierunkowość rozwoju oraz posługiwanie się w opisach zarówno obiektywnymi, jak i subiektywnymi wskaźnikami (Grotowska-Leder, 2016, s. 91). Niemniej za początek wczesnej dorosłości zwykło się przyjmować 18–20 rok życia, jej kres miałyby natomiast przypadać na 30–35 rok życia (Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2008, s. 264–266). W pracach z zakresu psychologii rozwojowej istnieją dwa główne obszary analizy dorosłości: dorosłość w sensie rozwoju procesów poznawczych oraz dorosłość w sensie społecznym, zauważalna w podejmowanych zadaniach życiowych. Jeśli chodzi o procesy poznawcze, we wczesnej dorosłości szczególnie widoczne są zmiany w myśleniu. Nabiera ono wówczas charakteru relatywistycznego i dialektycznego, z umiejętnością radzenia sobie z problemami, które nie mają jednego rozwiązania lub brakuje informacji dotyczących ich rozwiązania (Boyd, Bee, 2008, s. 402–495). W tym podokresie rozwojowym obserwowalna jest bardzo dobra koncentracja uwagi dowolnej, co pozwala na wnikliwe analizowanie i przyswajanie treści. Procesy pamięci, zwłaszcza jeśli pamięć jest ćwiczona, utrzymują się na stałym poziomie. Wola jest silna. Młodych dorosłych cechuje przebojowość, aktywność na granicy ryzyka, zaangażowanie, nastawienie na realizację zainteresowań (Becelewska, 2006, s. 239–247). Na wczesną dorosłość przypadają ważne zadania społeczne: podjęcie i pełnienie roli partnera/małżonka, rodzica oraz zawodowej. Nowe role życiowe są ważnym źródłem emocji i doświadczeń, przyczyniając się do poszerzenia kręgów życia społecznego oraz rozwoju własnej tożsamości. W związku z ich pełnieniem u schyłku wczesnej dorosłości ludzie stają się bardziej niezależni, w tym w znaczeniu ekonomicznym, nastawieni na nowe osiągnięcia, pewni siebie, ale także mniej podatni na reguły społeczne (Boyd, Bee, 2008, s. 402–495).

W wieku 35 lat człowiek wchodzi umownie w średnią dorosłość i pozostaje w niej do 55–60 roku życia (Olejnik, 2000, s. 234–262). W tym podokresie kondycja procesów poznawczych na ogół utrzymuje się w dobrym stanie, choć można już obserwować pewne spowolnienia wynikające z procesu starzenia się. Pojawiają się niewielkie zmiany w obrębie analizatorów, głównie wzroku, słuchu i smaku, i w konsekwencji nieznaczne osłabienie spostrzeżeń oraz spowolnienie spostrzegania.

Wyobraźnia funkcjonuje sprawnie, jednak odnotowuje się skłonność do wyolbrzymiania faktów skutkującą lękiem społecznym i myśleniem negatywnym. Może dochodzić do zachwiania procesu koncentracji uwagi przez nadmierną jej fluktuację lub nadmierną koncentrację. Obniżają się procesy pamięci świeżej. Wola człowieka w wieku średnim jest adekwatna do sytuacji, a emocje zrównoważone, z chęcią pomagania, niemniej w miarę upływu czasu, jako wynik refleksji nad własnymi osiągnięciami życiowymi, mogą się pojawić stany depresyjne hamujące dalszy rozwój osobowości (Becelewska, 2006, s. 260, 268). Zwalnia się, zwłaszcza u mężczyzn, szybkość procesów myślowych. W rozumowaniu uwidacznia się odnoszenie się do posiadanych doświadczeń oraz dostosowywanie nowej wiedzy do istniejących wzorów. Myślenie abstrakcyjne zastępowane jest myśleniem konkretnym. Mimo spadków efektywności niektórych procesów poznawczych, na wiek średni przypada szczyt rozwoju innych. Obserwuje się specjalizację inteligencji jako skutek wykonywanego zawodu, zainteresowań czy dominującego typu aktywności (Boyd, Bee, 2008, s. 402–495). Środkowa dorosłość to czas logicznej argumentacji, unikania pochopnych sądów i podejmowania decyzji przemyślanych. To także czas sprzyjający twórczości literackiej, naukowej, pomocowej, społecznej, politycznej itp. (Becelewska, 2006, s. 259). Wśród głównych zadań społecznych tego okresu pozostaje wychowanie potomstwa, wspomaganie rozwoju partnera życiowego, osiągnięcie satysfakcjonującego statusu społeczno-ekonomicznego przez wypełnienie czasu wolnego pracą zawodową i innymi aktywnościami, także w powiązaniu z dalszym kształceniem (Liberska, 2008, s. 249).

Nieduży, choć rosnący udział wśród osadzonych mają osoby w wieku późnej dorosłości, kiedy to mogą dojść do głosu rozmaite demotywatory procesu uczenia się. Jedne mają naturę biologiczną i w tej grupie wskazać można: spadek wigoru, pogarszającą się kondycję fizyczną, dolegliwości zdrowotne, a także zmiany w obrębie procesów poznawczych (między innymi utrudnione spostrzeganie wskutek pogorszenia pracy analizatorów, słabnąca zdolność koncentracji uwagi, skutkująca męczliwością intelektualną lub potrzebą zmiany aktywności, pogarszanie umiejętności wyszukiwania i odyskiwania informacji z magazynu pamięci, a także słabnięcie pamięci świeżej) (Becelewska, 2006, s. 300–301). Mogą dać o sobie znać także psychospołeczne demotywatory: negatywne doświadczenia szkolne, długoletnie przerwy w nauce skutkujące ograniczonymi możliwościami poznawczymi i zapomnieniem materiału (Helta, Wiczowski, 1987, s. 102), opór wobec zmian, strach przed porażką, brak wiary w siebie, brak potrzeby rozwoju i doskonalenia się, subiektywne przekonanie o niskiej wartości edukacji, ustawiczne przeliczanie, co ma się do stracenia (Jeruszka, 2021, s. 15–16, 22). Co do zasady osoby starsze rzadziej decydują się na podjęcie

kształcenia. Już w wieku od około 45 lat zaczyna się systematyczny spadek aktywności edukacyjnej, natomiast w grupie wiekowej 50–64 lata 75 proc. to osoby bierne edukacyjnie, nieuczestniczące w żadnej formie kształcenia i nieplanujące żadnego kursu czy szkolenia w ciągu kolejnych 12 miesięcy (Pawłowska-Cyprysiak, 2018, s. 18).

Ostatecznie jednak na wiek dorosły przypada optimum możliwości rozwojowych większości procesów poznawczych, w dodatku swoista specjalizacja niektórych. Nawet gdy z czasem pojawiają się oznaki regresu niektórych funkcji poznawczych, człowiek wciąż ma duże możliwości zdobywania i poszerzania wiedzy, także w procesie formalnego kształcenia, jeśli tylko w poszczególnych ogniwach procesu dydaktycznego będą respektowane właściwości jego wieku.

Podstawą efektywnego kształcenia człowieka dorosłego jest respektowanie prawa do samostanowienia i ponoszenia odpowiedzialności za podjęte decyzje. Preferowana będzie zatem sytuacja, gdy jego podjęcie wynika z pasji, systemu wartości, czy po prostu z ciekawości świata, a zdobywanie wiedzy wiąże się z wewnętrznymi gratyfikacjami. To sytuacja różna od motywacji zewnętrznej, ukierunkowanej na unikanie kary bądź uzyskiwanie nagrody, w postaci np. ocen szkolnych (Rola, 2024, s. 33–34), prowadzącej do opisanego przez Małgorzatę Mikut (2014, s. 108, 115) wzmacniania i charakteryzującej się pozorowaniem aktywności intelektualnej oraz schematycznością myślenia i działania – racjonalności instrumentalnej. Warto balansować obie grupy motywacji, dążąc do dominacji motywacji wewnętrznej. Osiągnięciu tego sprzyja stawianie dorosłych słuchaczy w sytuacji problemowej, rozbudzającej ciekawość, z zadaniami, które mają dla podmiotu wartość osobistą (Porzucek-Miśkiewicz, Wawrzyniak, 2018, s. 125, 128).

Ważnym, wynikającym z charakterystyki dorosłości czynnikiem w kształceniu dorosłych jest powierzenie słuchaczom odpowiedzialności za efekty uczenia się i bez konieczności sprawowania stałej kontroli nad nimi. Urzeczywistnienie tego założenia bywa trudne, ponieważ co do zasady dorośli są trwale przywiązani do układu, w którym odpowiedzialność spoczywa na nauczycielu. W konsekwencji, kiedy dorośli decydują się na kształcenie formalne, wykazują silną tendencję do pozostawiania nauczycielowi sprawowania kontroli i odpowiedzialności za uczenie się, a nauczyciele chętnie przystają na ten tradycyjny model (Illeris, 2009, s. 91). Powtarzając za Malcolmem Knowelsem i współpracownikami: „wkładają swoje czapki z oślimi uszami zależności, krzyżują ręce na piersi, rozsiadają się i mówią »naucz mnie«” (Knowels, Holton, Swanson, 2009, s. 66).

W procesie kształcenia dorosłych należy ponadto stworzyć słuchaczom możliwość odnoszenia się do własnej wiedzy i bogatych już doświadczeń oraz nabywanie nowego doświadczenia. Odniesienia do istniejących doświadczeń mogą być bezpośrednie –

gdy podstawą jest własna biografia; lub pośrednie – do biografii innego, co szczegółowo opisała Elżbieta Dubas wraz z Wojciechem Świtalskim (2011). Zgodnie z holistyczną koncepcją Davida Kolba (1984) namysł nad doświadczeniami biograficznymi może prowadzić do uogólniania własnych wniosków (wypracowania teorii), co jest podstawą testowania powstałej wiedzy, a więc do kolejnego doświadczenia (Kazimierska, Lachowicz, 2014, s. 3–4). Uwzględnienie w kształceniu dorosłych doświadczeń osobistych jest konieczne również dlatego, że doświadczenia mogą powodować sceptycyzm wobec wiedzy teoretycznej, a nawet blokować jej przyswajanie, zwłaszcza jeśli nowe informacje stoją w silnej z nimi sprzeczności (Wujek, 1996). W kształceniu ludzi dorosłych należy również uwzględnić ewentualne spadki sprawności analizatorów i w odpowiedzi kierować się zasadą kompensacji. Podstawowe rozwiązania to wydłużenie czasu przewidzianego na wykonanie zadań, dostarczenie materiałów pisanych większą czcionką, ustawianie miejsc siedzących na planie koła w celu optymalizowania warunków zdolności widzenia i słyszenia (Kilian, 2015, s. 177). Warto także pamiętać, że osoby starsze potrzebują więcej powtórzeń treści zadań, mniejszych jednorazowych porcji materiału i częstszych przerw między jednostkami dydaktycznymi (Jeruska, 2021, s. 15–16).

W odniesieniu do skazanych słuchaczy powyższą charakterystykę należy dopełnić o konsekwencje wzrastania w patologicznym środowisku, najpierw rodziny, następnie w gronie destrukcyjnych rówieśników, nierzadko z pobytu w placówce resocjalizacyjnej i także uwzględnić je w procesie kształcenia. Na liście tych konsekwencji można wymienić infantyлизм, niski poziom wiedzy, ubóstwo języka, żargon, wulgaryzmy (Tubek, 2000, s. 37). W przypadkach recydywistów na tej liście znajdują się ponadto: pobłażanie samemu sobie, chęć natychmiastowego zaspokajania własnych potrzeb, obwiniający i agresywny stosunek do innych ludzi, łamanie wszelkiego typu norm, traktowanie pobytu w zakładzie karnym jako okazji do podszkolenia przestępczych umiejętności (Toroń-Fórmanek, 2021, s. 169–173). Kiedy osoby o tego rodzaju charakterystyce trafiają do szkoły w zakładzie karnym, jak zaobserwował Stanisław Tubek (2000, s. 37), pracują niesamodzielnie bądź ostentacyjnie odmawiają wykonania poleceń. Wiele z tych osób podjęcie roli ucznia traktuje instrumentalnie, jako trampolinę do warunkowego przedterminowego zwolnienia (Jarzębińska, 2018, s. 176). Niemniej, optymistycznie podkreśla Iwona Niewiadomska (2007, s. 168), ta negatywna postawa może zmienić się w trakcie kształcenia, szczególnie pod wpływem osiągniętych wyników.

1.5. Kształcenie osób osadzonych w strukturze kształcenia ustawicznego

Kształcenie w warunkach izolacji penitencjarnej lokuje się w koncepcji kształcenia ustawicznego. Warunkiem jej rozwoju jest z kolei szerszy kontekst oświaty, w tym oświaty dorosłych.

Pierwsze znane postulaty oświatowe wybrzmiały w *Państwie* Platona. Opisany w dziele wieloletni system kształcenia obejmujący między innymi ćwiczenia gimnastyczne i wojskowe z wplecioną nauką przedmiotów, dziesięcioletnie studia wyższe, służbę państwową na stanowiskach kierowniczych i wreszcie odbyty w 50 roku życia kurs logiki i metafizyki opisowej prowadził do wykształcenia filozofów-polityków, których zadaniem było zbudować doskonałą rzeczywistość polityczną opartą na poznaniu idei Dobra (Witwicki, 1958, s. 396–406). Postulaty upowszechniania oświaty, także wśród dorosłych kontynuowano w średniowieczu. W drugiej połowie XVI wieku Szymon Marycjusz wychodząc z założenia, że państwo rozwija się pomyślnie, kiedy ma odpowiednich (w znaczeniu należycie wychowanych i wykształconych) obywateli, domagał się wiedzy od monarchy i senatorów, od uczonych – podejmowania oryginalnych badań naukowych, podnosił potrzebę wykształcenia tak dowódców wojskowych, jak szeregowych żołnierzy oraz dostępu do oświaty dla warstw mieszczańskich i chłopskich (Kurdybacha, 1963, s. 15–20). W czasach nowożytnych jako propagator oświaty szczególnie zapisał się Jan Amos Komeński – twórca systemu pedagogicznego, w którym podstawowe miejsce zajmowały postulaty powszechnego dostępu do oświaty oparte na demokratycznym przeświadczeniu, że niezależnie od płci i pochodzenia „wszyscy mogą wszystko pojąć” (Wołoszyn, 1964, s. 148–154). Z czasem wachlarz działań oświatowych poszerzył się i odtąd są one realizowane zarówno w naturalnym środowisku, jak i w środowisku wyspecjalizowanych instytucji: w przedszkolach i szkołach różnych poziomów i typów, wraz ze szkołami specjalnymi, w ramach zajęć pozaszkolnych, poradnictwa wychowawczego i zawodowego, instytucji opieki nad dziećmi i młodzieżą oraz instytucji oświaty dorosłych (Aleksander, 2004, s. 1026).

W Polsce oświata dorosłych początkowo sprowadzała się do realizacji funkcji kompensacyjnej przez programy alfabetyczne dla dorosłych, kursy, czytelnictwo i obejmowała zagadnienia kształcenia ogólnego. W zasadzie dopiero w latach 80. XX wieku oświata dorosłych stała się kompleksem procesów formalnych i nieformalnych i odtąd jest rozumiana szerzej – jako obejmująca wszystkie rodzaje, treści oraz formy kształcenia, samokształcenia i samowychowania ludzi dorosłych, a także uczestnictwo w życiu społecznym, a realizowana jest zarówno w szkołach, jak i poza nimi

jako oświata pozaszkolna (Wujek, 1996, s. 352–353). Ta druga jest zwykle mniej sformalizowana i wyróżnia się różnorodnością form (między innymi kursy, działalność odczytowa, koła, wystawy, czytelnictwo) (Aleksander, 2004a, s. 1045). Tak szeroko rozumiana oświata dorosłych od lat jest obecna w praktyce penitencjarnej.

W szeroko ujmowaną *oświatę* wpisuje się pojęcie *kształcenia ustawicznego*. Można je rozumieć wąsko, jako przypadające na dorosłość, kiedy kształcenie nie stanowi głównej powinności, lecz powinność dopełniającą, trwającą przez cały okres aktywności zawodowej, a często także dłużej (Wiatrowski, 2003, s. 903) – wówczas to rozważane pojęcie będzie tożsame z *kształceniem ustawicznym dorosłych*. Kształcenie ustawiczne bywa również ujmowane szerzej jako obejmujące kształcenie i samowychowanie (Matulka, 1992, s. 316) oraz wszystkie możliwe ogniwa systemu edukacji i działań oświatowo-wychowawczych, będące procesem całościowym, a nie tylko przypadającym na dorosłość (Wiatrowski, 2003, s. 906), co jest ujęciem bliskim „edukacji permanentnej”.

Znaczenie kształcenia ustawicznego rozumianego jako działalność służącą dorosłym trudno przecenić. Co do zasady przypisuje się mu dwie funkcje: 1) funkcję zastępczą, która wyraża się w wyrównywaniu braków i luk w wykształceniu szkolnym ludzi dorosłych, realizowaną głównie przez organizowanie szkół podstawowych dla dorosłych, a przed laty w formie kursów dla analfabetów; 2) funkcję właściwą, która się urzeczywistnia, gdy kształcenie jest przedłużeniem uczenia szkolnego, pogłębieniem i rozszerzeniem wiedzy o zagadnieniach, których nie było w programie obowiązkowej szkoły, i tę z kolei funkcję pełnią szkoły średnie, kursy doskonalenia zawodowego, studia dla pracujących (Aleksander, 2003, s. 869–870). Kształcenie dorosłych obejmuje aspekty kształcenia zarówno ogólnego, jak i zawodowego. Na kształcenie ogólne składa się zaznajomienie się uczących z dorobkiem kultury, wiedzą o przyrodzie, społeczeństwie oraz rozwijanie opartych na tej wiedzy umiejętności umysłowych i poznawczych potrzebnych wszystkim obywatelom, co w praktyce prowadzi do wykształcenia ogólnego (Zahradniczek, 2008, s. 181; Aleksander, 2003, s. 868). Kształcenie ustawiczne w zakresie zawodowym obejmuje natomiast rozwijanie umiejętności zawodowych, intelektualnych, praktycznych i postaw ludzi dorosłych, które następnie mogą być doskonalone w praktyce zawodowej (Zahradniczek, 2008, s. 181).

W polskiej myśli pedagogicznej jedną z pierwszych, która podejmowała problematykę kształcenia ustawicznego w jego węższym ujęciu, była Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa – autorka prac poświęconych metodyce nauczania w zakładach dla dorosłych, w tym pierwszego podręcznika dydaktyki dorosłych (*Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych*, 1934) (Antosz, 2006, s. 109–110). Począwszy od lat 70. zagadnienie

wnikliwie analizowano między innymi w pracach: Stanisława Krawcewicza (1976), Jana Kulpy (1975), Józefa Półturzyckiego (1981) oraz Ryszarda Wroczyńskiego (1973).

Pojęcie *kształcenia ustawicznego* jako przypadającego na wiek dorosły jest obecne w przepisach oświatowych. Zgodnie z *Ustawą z dnia 14 grudnia 2016 roku Prawo oświatowe* [dalej: u.p.o.] przez *kształcenie ustawiczne* należy rozumieć „kształcenie w szkołach dla dorosłych, branżowych szkołach II stopnia i szkołach policealnych (art. 18.1) [a więc w szkołach, które znalazły się w strukturze szkolnictwa po jej reformie, począwszy od 1 września 2017 r.], a także uzyskiwanie i uzupełnianie wiedzy, umiejętności i kwalifikacji zawodowych lub zmianę kwalifikacji zawodowych w formach pozaszkolnych przez osoby, które spełniły obowiązek szkolny” (art. 4 ust. 30 u.p.o.). Do tego rozumienia odsyła się w *Ustawie z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty* [dalej: u.s.o.], stwierdzając: „ilekroć w dalszych przepisach jest mowa bez bliższego określenia o [...] kształceniu ustawicznym – należy przez to rozumieć kształcenie, o którym mowa w art. 4 pkt 30 ustawy – *Prawo oświatowe*” (§ 3, pkt 16 u.s.o.).

Aktualnie kształcenie ustawiczne jest prowadzone w:

- a) publicznych i niepublicznych szkołach dla dorosłych, branżowych szkołach II stopnia oraz w szkołach policealnych;
- b) formach pozaszkolnych realizowanych przez publiczne i niepubliczne placówki kształcenia ustawicznego, centra kształcenia zawodowego i branżowe centra umiejętności oraz przez publiczne i niepubliczne szkoły prowadzące kształcenie zawodowe (art. 117. 1. u.p.o.), a możliwe formy to: a) kwalifikacyjny kurs zawodowy, b) kurs umiejętności zawodowych, c) kurs kompetencji ogólnych, d) turnus dokształcania teoretycznego młodocianych pracowników, e) branżowe szkolenie zawodowe, f) kurs inny niż wymienione, a umożliwiające uzyskiwanie, uzupełnianie wiedzy, umiejętności zawodowych lub zmianę kwalifikacji zawodowych (art. 117. 1a. u.p.o.).

Zawężając ogłód do kształcenia ustawicznego osób osadzonych, jest ono prowadzone przede wszystkim przez centra kształcenia ustawicznego [dalej: CKU]. Organizacyjnie są to zespoły autonomicznych szkół dla dorosłych (Radziejowska, 2008, s. 117). Centra te założone w zakładach karnych i aresztach śledczych działają w ramach struktury tych instytucji (art. 8 pkt 12 u.p.o.). Mimo kontekstu penitencjarnego są placówkami należącymi do systemu oświaty (art. 2 pkt 4 u.p.o.). Centrum kształcenia ustawicznego kieruje dyrektor – nauczyciel mianowany lub dyplomowany (art. 62.1 u.p.o.; art. 36a ust. 1 u.s.o.), a nauczyciele są pracownikami cywilnymi zakładów karnych i podlegają regulacjom *Ustawy z dnia 26 stycznia 1982 roku Karta Nauczyciela*.

Zgodnie z *Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Nauki z dnia 6 października 2023 r. w sprawie kształcenia ustawicznego w formach pozaszkolnych* [dalej: *Rozporządzenie MENiN z 6 października 2023 r.*] CKU w zakładach karnych i aresztach śledczych jako należące do publicznych placówek kształcenia ustawicznego (§2) mogą prowadzić to kształcenie:

- c) w formach pozaszkolnych, o których mowa w art. 117 ust. 1a u.p.o.;
- d) w szkołach dla dorosłych [obejmując następujące typy: ośmioletnią szkołę podstawową (z kształceniem na poziomie klasy VII i VIII (art. 95.1 u.p.o.) oraz czteroletnie liceum ogólnokształcące jako typ szkoły ponadpodstawowej (art. 18. 1 u.p.o.)], a także w branżowych szkołach II stopnia lub szkołach policealnych, jeżeli takie szkoły wchodziły w skład danej placówki (§ 3.1 *Rozporządzenia MENiN z 6 października 2023 r.*).

W szkołach istniejących w strukturze CKU kształcenie odbywa się w formie stacjonarnej lub zaocznej (art. 18 2b u.p.o.), a przyjmowane są do nich osoby pełnoletnie oraz kończące 18 lat w roku kalendarzowym, w którym są przyjmowane do szkoły (art. 4 ust. 29 u.p.o.). Do publicznej szkoły podstawowej dla dorosłych przyjmuje się kandydatów, którzy ukończyli sześćioletnią szkołę podstawową albo klasę VI lub VII ośmioletniej szkoły podstawowej, w przypadku zaś ubiegających się o przyjęcie na semestr pierwszy klasy pierwszej publicznego liceum ogólnokształcącego dla dorosłych wymagane jest ukończenie gimnazjum albo ośmioletniej szkoły podstawowej (art. 141 u.p.o.). Zasady oceniania słuchaczy tych szkół, ich klasyfikowania i promowania określono w *Obwieszczeniu Ministra Edukacji i Nauki z dnia 10 listopada 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych*. Nadzór pedagogiczny nad szkołami znajdującymi się w strukturze CKU sprawuje MS i jemu podporządkowane organy (art. 60 ust. 4 u.p.o.). Wyjątkiem jest nadzór nad nauczaniem przedmiotów ogólnokształcących, który sprawuje kurator oświaty (art. 60 ust. 4 u.p.o.).

Od 1 września 2012 r. do CKU istniejących w zakładach karnych wprowadzono kwalifikacyjne kursy zawodowe [dalej: Kkz] (na mocy *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 czerwca 2009 roku w sprawie publicznych placówek kształcenia ustawicznego, publicznych placówek kształcenia praktycznego oraz publicznych ośrodków dokształcania i doskonalenia zawodowego*). Zgodnie z ustawą Kkz to „kurs, którego program nauczania uwzględnia podstawę programową kształcenia w zawodzie szkolnictwa branżowego w zakresie jednej kwalifikacji, którego ukończenie umożliwia przystąpienie do egzaminu zawodowego w zakresie tej

kwalifikacji” (art. 4 ust. 35 u.p.o.). Kwalifikacyjny kurs zawodowy obejmuje zazwyczaj kilkaset godzin kształcenia teoretycznego i praktycznego i kończy się zaliczeniem przeprowadzanym przez podmiot prowadzący kurs, a osoba, która uzyskała zaliczenie, otrzymuje odpowiednie zaświadczenie (§ 11.2 *Rozporządzenia MENiN z 6 października 2023 r.*). Osoba, która ukończyła kwalifikacyjne kursy zawodowe w zakresie wszystkich kwalifikacji wyodrębnionych w zawodzie nauczonym w zasadniczej szkole zawodowej, uzyskuje wykształcenie zasadnicze zawodowe (art. 20.6 u.p.o.).

Centra kształcenia ustawicznego mogą także prowadzić kształcenie w formie kursów kompetencji ogólnych oraz kursów umiejętności zawodowych, które w przepisach regulujących szczegółowo kwestie kształcenia w jednostkach penitencjarnych nazywa się *szkoleniami kursowymi* (§ 1 pkt 10 *Instrukcji Nr2/2017 z dnia 4 lutego 2017 r. w sprawie szczegółowego trybu organizowania nauczania w szkołach oraz szkolenia kursowego w zakładach karnych i aresztach śledczych* [dalej: *Instrukcja Nr 2/2017*]). Są to krótkie formy. Kurs kompetencji ogólnych kończy się zaliczeniem, a osoba, która uzyskała zaliczenie, otrzymuje zaświadczenie o ukończeniu kursu (§ 14, § 15.1–2 *Rozporządzenia MENiN z 6 października 2023 r.*). Kurs umiejętności zawodowych także kończy się zaliczeniem, a osoba, która uzyskała zaliczenie, otrzymuje zaświadczenie (§ 12, § 13.1. *Rozporządzenia MENiN z 6 października 2023 r.*).

W kształceniu osób dorosłych ważna rola przypada nauczycielom. Szczególnie w pracy ze skazanymi, u których obserwuje się nasilenie niepożądanych, patologicznych cech i zachowań potrzebny jest nauczyciel odpowiedniego formatu. Zdaniem nauczycieli zatrudnionych w szkołach w zakładach karnych i uczestniczących w badaniu s. Marii B. Pecyny i Henryka Filipowskiego (2015, s. 148) najważniejsze z cech ich zawodu to: rzetelność, obiektywność i zdecydowanie. W opinii ich uczniów podstawą są: empatyczność, cierpliwość, przyjazność. Ten zestaw wydaje się zrozumiały ze względu na to, że nauczyciel w szkole w jednostce penitencjarnej powinien pełnić funkcję mentora oraz doradcy, powiernika (Gierszewska, Skrzyński, 2022, s. 370), choć zarazem w kontaktach z osadzonymi istnieje nieprzekraczalna granica (Wiczkowski, 1987, s. 537).

Mimo że rola nauczyciela pracującego z dorosłymi przebywającymi w izolacji penitencjarnej i jej wymagania są szczególne, w *Rozporządzeniu Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 13 listopada 2021 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania*, w rozdziale XXIII *Specjaliści nauczania i wychowania* próżno szukać odrębnego jej określenia. Najbliższe to umieszczone w kategorii *Wizytatorzy i specjaliści metod nauczania – andragog*.

1.6. Kształcenie osób osadzonych w przepisach właściwych dla więziennictwa

W myśl przepisów ustawy osoby osadzone mają prawo do kształcenia (art. 102 ust. 5 k.k.w.), a jego realizację zapewnia się, organizując w jednostkach penitencjarnych kształcenie obowiązkowe w zakresie szkoły podstawowej oraz umożliwiając kształcenie w zakresie ponadpodstawowym i na kursach zawodowych (art. 130 § 1 k.k.w.). Prawo osadzonych do kształcenia jest pochodną ratyfikacji przez Polskę układów międzynarodowych, w których podniesiono kwestię dostępu do edukacji. Są to między innymi:

- a) *Karta Narodów Zjednoczonych* podpisana w San Francisco w dniu 26 czerwca 1945 r., do której rząd Polski przystąpił 15 października 1945 r., a w której podniesiono kwestię równości praw ludzi (preambuła);
- b) *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, uchwalona 10 grudnia 1948 r. w Paryżu podczas trzeciej Sesji Ogólnego Zgromadzenia ONZ, w której powtórzono stwierdzenie o równości ludzi w prawach (art. 1), w dalszej jej części stwierdzając, że prawo do nauki powinno być powszechne, a w zakresie podstawowym powinna być ona obowiązkowa i nieodpłatna (art. 26);
- c) *Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami*. Przyjęte w Genewie w 1955 r. przez Pierwszy Kongres Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zapobiegania Przestępczości i Postępowania ze Sprawcami Przestępstw i zaaprobowane przez Radę Gospodarczą i Społeczną w rezolucji 663C (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r. oraz 2076 (LXII) z dnia 13 maja 1977 r., gdzie w części *Edukacja i wypoczynek* mowa o zapewnieniu możliwości dalszej, zintegrowanej z systemem edukacyjnym kraju edukacji wszystkim więźniom, którzy będą w stanie odnieść z tego korzyść, a w krajach, w których jest to możliwe, objęcie obowiązkowym kształceniem analfabetów oraz młodych więźniów (Część II: Reguły stosowane do poszczególnych kategorii więźniów, pkt 77);
- d) *Rekomendacja Nr R(89) 12 Komitetu Ministrów państw członkowskich o edukacji w więzieniu*, przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 13 października 1989 r., w której zalecono rządów państw członkowskich, aby wszyscy więźniowie mieli możliwość edukacji, której zakres powinien być tak szeroki, jak to możliwe, i która przewiduje przygotowanie zawodowe, zajęcia kulturalne i twórcze, zajęcia wychowania fizycznego oraz dostęp do przyborów szkolnych i biblioteki;
- e) regulacje określone przez Unię Europejską, w tym *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, w której wyartykułowano powszechnie przysługujące prawo dostępu do kształcenia zawodowego i ustawicznego (art. 14).

Przed wszystkim jednak należy powtórzyć, że prawo osób osadzonych do kształcenia wynika z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (art. 70), a w stosunku do osób w wieku szkolnym, które nie ukończyły 18 roku życia jest także ustawowym obowiązkiem (art. 35. 1. u.p.o.). Prawo do kształcenia mają zarówno osoby skazane, jak i tymczasowo aresztowane. W wypadku tych ostatnich kształcenie jest prowadzone w wyodrębnionym oddziale zakładu i pod warunkiem, że nie zagraża bezpieczeństwu osadzonych (§ 2.1 oraz § 7.1 *Rozporządzenia MS z dnia 28 listopada 2016 roku w sprawie sposobu i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych i aresztach śledczych* [dalej: *Rozporządzenie MS z 28 listopada 2016 r.*]).

Kształcenie organizowane w jednostkach penitencjarnych służy zapewnieniu osobom osadzonym możliwości:

- a) uzyskania wykształcenia podstawowego i gimnazjalnego⁸;
- b) zdobycia wiedzy ogólnej i kwalifikacji zawodowych na poziomie ponadgimnazjalnym, a także w formie kursów, kursów kompetencji ogólnych, kursów umiejętności zawodowych, lub kwalifikacyjnych kursów zawodowych (§ 2 pkt 1–2 *Rozporządzenie MS z 28 listopada 2016 r.*).

Zawężając ogłąd do osób skazanych, kształcenie obok pracy, zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych, podtrzymywania kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środków terapeutycznych należy do podstawowych środków oddziaływań penitencjarnych w tej grupie (art. 67 § 3 k.k.w. oraz § 35 *Rozporządzenia MS z 23 grudnia 2022 r.*). Środki te są obliczone przede wszystkim na osiągnięcie resocjalizacyjnego celu kary pozbawienia wolności, ujętego jako „wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanych postaw” (art. 67 § 1 k.k.w.).

Organizowanie oddziaływań penitencjarnych, a więc i kształcenia, zgodnie z wytycznymi *Ustawy z dnia 10 kwietnia 2010 roku o Służbie Więziennej* [dalej: u.s.w.], należy do podstawowych zadań tej formacji (art. 2 pkt 1). Prowadzenie tego kształcenia na poziomie podstawowym i ponadpodstawowym to już zadanie szkół w CKU (§ 3 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*), wydzielanych z zakładów karnych i aresztów śledczych (art. 8 ust. 2 u.s.w.). Pozaszkolna forma kształcenia – kwalifikacyjne kursy zawodowe mogą być prowadzone zarówno w obrębie CKU, jak i – podobnie jak szkolenia kursowe – przez zewnętrzne osoby prawne i fizyczne (§ 4 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*). Słuchaczy szkół lokuje się w wyodrębnionym oddziale mieszkalnym, w którym zapewnia się warunki do nauki własnej (§ 15 *Instrukcji Nr2/2017*). Praktyczną naukę zawodu wynikającą z programu

⁸ Z zastrzeżeniem, że aktualnie w strukturze szkolnictwa nie ma gimnazjów.

nauczania, która jest obowiązkowa, słuchacze realizują na zajęciach w pracowniach i w warsztatach szkolnych bądź w toku pracy produkcyjnej lub usługowej w zakładach pracy i instytucjach gospodarki budżetowej w obrębie lub poza obrębem zakładu, pod warunkiem, że zatrudnienie jest zbieżne z programem nauczania (art. 132 k.k.w.; § 24. 1 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*).

Choć zasadniczo kształcenie osób osadzonych odbywa się na terenie jednostek penitencjarnych, to istnieją odstępstwa. Osoba osadzona może wystąpić do dyrektora zakładu o zgodę na udział w konsultacjach i zdawaniu egzaminów w szkołach wyższych (§ 40 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*), co jednak nie dotyczy osób odbywających karę dożywotniego pozbawienia wolności (art. 131 § 3 k.k.w.). Osoby odbywające karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu otwartego bądź w zakładzie półotwartym mogą ubiegać się o zgodę na uczestniczenie w kształceniu organizowanym poza terenem zakładu (art. 91 ust. 3; art. 92 ust. 3 k.k.w.), po ustaleniu przez dział penitencjarny z dyrektorem szkoły na wolności sposobu przekazywania informacji o wywiązywaniu się osadzonego z obowiązków jej słuchacza (§ 23 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*).

Powracając do kształcenia prowadzonego w jednostkach penitencjarnych, istnieją trzy metody kwalifikowania do niego:

- a) obligatoryjnie – odnosi się do osadzonych, którzy nie ukończyli 18 roku życia (§ 12 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*); winni oni realizować obowiązek szkolny w szkole prowadzonej przy zakładzie lub w odpowiedniej szkole prowadzonej przez jednostkę samorządu terytorialnego, jeśli w zakładzie szkoła nie funkcjonuje (§ 36 pkt 3), a w przypadku gdy zachodzi konieczność organizowania obowiązkowego nauczania dla jednego osadzonego lub kilku osadzonych, zajęcia przeprowadza się w wymiarze czasowym przewidzianym dla indywidualnego nauczania (§ 37.1);
- b) na wniosek działu penitencjarnego zakładu karnego, gdy nauczanie jest zalecone w indywidualnym programie oddziaływań;
- c) na prośbę osadzonego o podjęcie lub kontynuację nauki (§ 12).

Proces kwalifikacyjny przeprowadza komisja penitencjarna, biorąc pod uwagę następujące kryteria: a) udokumentowana dotychczasowa nauka stanowiąca podbudowę programową nieodzowną do podjęcia nauki w wybranym typie szkoły lub semestrze nauki; b) motywacje i predyspozycje do nauki w odpowiednim typie szkoły; c) zalecenia zawarte w indywidualnym programie oddziaływania i wynikające z przeprowadzonych badań psychologicznych; d) ogólny stan zdrowia; e) termin warunkowego przedterminowego zwolnienia lub końca kary; f) dotychczasowy staż pracy osadzonej osoby; g) zgodność wybranego przez nią typu szkoły i kierunku

kształcenia z wykazem szkół i aktualnym, na dany semestr, wykazem kierunków kształcenia i semestrów nauki; h) przeznaczenie jednostki penitencjarnej, przy której funkcjonuje wybrana przez osadzoną osobę szkoła; i) względy porządku i bezpieczeństwa w zakładzie (§ 13 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*).

Przyjmowanie osób osadzonych do szkół prowadzonych w zakładach karnych, a także na Kkz następuje na podstawie wyników postępowania rekrutacyjnego przeprowadzanego przez komisję rekrutacyjną, w której skład wchodzi przedstawiciele szkoły oraz przedstawiciele zakładu karnego (§ 17.1–2 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*). Pierwszeństwo przyjęcia do szkoły przy zakładzie karnym mają skazani, którzy nie ukończyli szkoły podstawowej lub nie posiadają wyuczonego zawodu, albo po zakończeniu kary nie będą mogli go wykonywać (art. 130 § 3 k.k.w.). Zgłoszenia są rejestrowane w systemie *NoeNet*, odpowiednio do semestrów nauki, nie później niż do dnia 30 maja w przypadku rozpoczynania nauki od 1 września i nie później niż do 30 listopada w przypadku rozpoczynania nauki od 1 lutego (§ 7 pkt 4–5 *Instrukcji Nr 2/2017*). Po zakończonym postępowaniu rekrutacyjnym dyrektor szkoły prowadzonej w zakładzie karnym ma obowiązek zamieścić na stronie internetowej BP CZSW informacje o zakończonym naborze oraz o liczbie wolnych miejsc (§ 11 pkt 1 *Instrukcji Nr 2/2017*). W razie wolnych miejsc podejmowane są starania w celu uzupełnienia stanu słuchaczy, na początek oddolnie – przez dyrektora danego CKU wraz z dyrektorem zakładu, następnie, w razie potrzeby, w porozumieniu z dyrektorem okręgowym, który pozyskuje do działań rekrutacyjnych innych dyrektorów okręgowych (§ 13 pkt 1–3 *Instrukcji Nr 2/2017*). Jeśli wolne miejsca w szkołach i na kwalifikacyjnych kursach zawodowych utrzymują się w trakcie trwania semestru, możliwe jest przeprowadzenie uzupełniającego postępowania rekrutacyjnego pod warunkiem, że będzie możliwość osiągnięcia przez nowo zrekrutowanych słuchaczy wymaganej, 50-procentowej frekwencji na zajęciach (§ 9 pkt 2 *Instrukcji Nr 2/2017*).

Brak minimalnej frekwencji na zajęciach to przesłanka do wycofania słuchacza przez komisję z kształcenia w CKU w zakładzie (art. 131a k.k.w.). Wycofanie może nastąpić także w przypadkach: wystąpienia zachowań zagrażających bezpieczeństwu zakładu, odmowy słuchacza uczęszczania do szkoły, stwierdzonych w opinii psychologicznej przeciwwskazań uniemożliwiających spełnienie przez niego wymagań edukacyjnych, pogorszenia jego stanu zdrowia wykluczającego możliwość uczęszczania do szkoły, nieuzyskania promocji na wyższy semestr i braku możliwości powtarzania semestru (§ 131a. k.k.w.). Wycofanie słuchacza z kształcenia nie przekreśla możliwości powrotu do tego kształcenia, choć musi minąć, w zależności od przyczyny wycofania, od 6 do 12 miesięcy, a ponadto wymagana jest analiza sytuacji kandydata (§ 19 *Instrukcji Nr 2/2017*).

Po zakończonym roku szkolnym do obowiązków dyrektora CKU w zakładzie karnym należy opracowanie „analizy efektywności procesu dydaktyczno-wychowawczego” za dany rok szkolny, którą przedkłada w terminie do 30 września dyrektorowi BP CZSW (§ 4 *Instrukcji Nr 2/2017*).

Obok szkół i Kkz w ofercie kierowanej do osób osadzonych są także szkolenia kursowe. Organizuje się je zgodnie z przepisami oświatowymi na podstawie programów nauczania opracowanych przez zakład, szkołę lub stowarzyszenia zawodowe, samorządy gospodarcze, organizacje społeczne lub innych organizatorów (§ 20 *Instrukcji Nr 2/2017*). Pierwszeństwo w dostępie do szkoleń kursowych mają dorośli bez zawodu bądź wymagający przekwalifikowania zawodowego, pod warunkiem że czas pozostały do końca kary nie jest krótszy od okresu trwania szkolenia. Rekrutację, podobnie jak w wypadku naboru do szkół i na Kkz, prowadzi dział penitencjarny zakładu karnego (§ 29, 31 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*). Szkolenia kursowe planowane są przez dyrektorów poszczególnych zakładów karnych i na dany rok kalendarzowy, a następnie zatwierdzane przez właściwego dyrektora okręgowego SW. Po zakończeniu roku, do dnia 15 stycznia kolejnego roku dyrektorzy okręgowi mają obowiązek złożyć do BP CZSW zestawienie zrealizowanych szkoleń (§ 5–6 *Instrukcji Nr 2/2017*).

Osobom, które w przebiegu kary pozbawienia wolności lub tymczasowego aresztowania ukończą szkołę lub kwalifikacyjny kurs zawodowy, przysługuje świadectwo, a absolwentom kursów odpowiednie zaświadczenia, przy czym dokumenty te nie mogą zawierać informacji, że szkoła czy szkolenie ukończono w czasie pobytu w placówce penitencjarnej (§ 21, § 34 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*).

Nieodzownym zapleczem dla pracy szkół przywieziennych są biblioteki. Ich funkcjonowanie także określono w przepisach więziennictwa. Podstawowym jest *Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego SW z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych*. W dokumencie określono profil księgozbiorów bibliotek więziennych, wskazując, że powinny one zawierać podstawowe i aktualne akty prawne, w tym *Konstytucję RP, Europejską Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Europejskie Reguły Więzienne*, kodeksy, regulamin organizacyjno-porządkowy wykonywania kary pozbawienia wolności, regulamin organizacyjno-porządkowy wykonywania tymczasowego aresztowania, a na wniosek osadzonego także inne akty prawne (np. orzecznictwo sądów krajowych i trybunałów międzynarodowych, w tym dostęp do elektronicznego systemu aktów prawnych, z którego korzysta zakład karny) (§ 16–17).

Rozdział 2

Historia oświaty więźniów II Rzeczypospolitej do 1997 r.

2.1. Ogólna sytuacja więziennictwa na tle wydarzeń historycznych, politycznych oraz obowiązującego prawa

W pierwszych latach istnienia II Rzeczypospolitej realia życia były bardzo trudne. Na obszarach odradzającego się państwa obowiązywały różne, odziedziczone po zaborcach porządki prawne, panowała nieufność, często połączona z lekceważeniem w stosunku do już polskich służb (Rodak, 2009, s. 101). Gwałtownie rosła przestępczość (ze 184,4 tys. skazanych prawomocnie przez sądy powszechne w 1924 r. do – co było najwyższym wynikiem – 750,3 tys. w 1932 r. (Leszczyńska, 2018, s. 63)). W takich okolicznościach następował proces legislacyjny oraz rozwój instytucji służących egzekwowaniu prawa. Opublikowano *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny*, w którym przedstawiono podział kar zasadniczych na: więzienie trwające najkrócej sześć miesięcy, najdłużej 15 lat, karę grzywny, karę aresztu orzukanego na minimum tydzień a maksimum pięć lat oraz karę śmierci (art. 37, 40), i które było aktem obowiązującym do 1969 r. Pierwszym aktem, który bezpośrednio i wyłącznie odnosił się do więziennictwa, była *Ustawa z dnia 26 lipca 1939 roku o organizacji więziennictwa*, wprowadzająca między innymi nową klasyfikację więzień ze względu na przeznaczenie (zwykłe oraz specjalne z podtypami: obserwacyjno-rozdzielcze, dla słabych fizycznie chorych, izolacyjne dla recydywistów, więzienia-kolonie rolnicze, więzienia-zakłady rzemieślnicze, ruchome ośrodki pracy oraz więzienia dla niepełnoletnich) (art. 12).

W końcu lat 30. XX w. Polska funkcjonowała w obliczu narastającego zagrożenia ze strony hitlerowskich Niemiec i komunistycznego Związku Radzieckiego. Tragiczny los kraju przypieczętował podpisany 23 sierpnia 1939 r. pakt Ribbentrop-Mołotow, zawierający tajny protokół o podziale Polski na strefy wpływów niemieckich i radzieckich. Wkrótce potem Polskę zaatakowały Niemcy, rozpoczynając II wojnę światową (GUS Departament Opracowań Statystycznych, 2018, s. 33). W reakcji władze więziennictwa wykonały postanowienia *Dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 2 września 1939 roku o amnestii*, po czym przystąpiono do ewakuacji pozostałych więźniów na wschód. Działania te załamały się z chwilą agresji 17 września Związku Radzieckiego na Polskę (Maleszyk, 2009, s. 19). Odtąd więzienia funkcjonujące w obszarze okupacji hitlerowskiej były etapem na drodze kierowania aresztowanych do obozów pracy i koncentracyjnych. Z kolei więzienia przejęte przez Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRR zamieniono na urągające wszelkim normom miejsca izolacji obok przestępców kryminalnych, obywateli polskich, których władze sowieckie uznały za wrogich komunistycznej ideologii i w uproszczonym trybie orzekały wobec nich drastyczne wyroki (Maleszyk, 2009, s. 20).

Lata 1945–1956 to czas monopolu oficjalnej ideologii i jednej partii, sprawującej kontrolę nad wszystkimi grupami społecznymi i strukturami organizacyjnymi, a więc także nad więzieniami. Ich funkcjonowanie oparto na *Instrukcji w sprawie regulaminu więziennego* z 11 czerwca 1945 r., która była co do zasady powtórzeniem unormowań z regulaminu z 1931 r. Zmiany wprowadzano w doraźnie wydawanych instrukcjach, okólnikach i wytycznych, z których niektóre nie były nawet publikowane (Maleszyk, 2009, s. 29). Jedną z bardziej znaczących dla sytuacji więźniów była instrukcja, w której wprowadzono klasyfikację więźniów na trzy klasy (A, B i C). Dwie z nich, wyróżniające się uciążliwością warunków odbywania kary przeznaczono dla Polaków – więźniów politycznych (Bedyński, 2009, s. 349). Generalnie powojenne realia nie sprzyjały odbudowie więziennictwa, a wręcz doszło do jego degeneracji. Zaniedbano zagadnienia resocjalizacyjno-poprawcze, które przecież miały swoje miejsce w więziennictwie okresu międzywojennego, i według wzoru radzieckiego podporządkowano więziennictwo Departamentowi VI Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, a w praktyce partii. Wiosną 1945 r. pod kontrolą Departamentu znalazło się już ponad 70 więzień i zakładów poprawczych (Ptaszyński, 2020, s. 195–200) z istniejących 113 obiektów (Pomiankiewicz, 2019, s. 16). Zdewastowano kadre, zwalniając na przełomie lat 40. i 50. wszystkich przedwojennych pracowników, a zatrudniając młodych, słabo wykształconych; upolityczniono szkolenie w zawodzie. Sytuacja sprzyjała rozwojowi patologii wśród straży więziennej, która z jednej strony pozostawała pod presją konieczności tworzenia dyscypliny i wzmacniania

„ładu społecznego”, z drugiej zaś nie radziła sobie w kontaktach z osadzonymi. Własne problemy kadra kompensowała stosowaniem przemocy i okrucieństwem wobec więźniów, a swoją frustrację łagodziła nadużywaniem alkoholu (Szczepanik, 2012, s. 303–304). Następnie, na podstawie *Dekretu z dnia 7 grudnia 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego* więziennictwo powierzono gestii Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (art. 2). Niedługo potem, na mocy *Ustawy z dnia 11 września 1956 r. o przejściu więziennictwa do zakresu działania MS*, ponownie zmieniła się jego przynależność.

Po tym, jak podczas Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego w lutym 1956 r. Nikita Chruszczow wygłosił referat, w którym obciążył Stalina odpowiedzialnością za terror, sytuacja w kraju zaczęła się zmieniać (tzw. odwilż) (Machcewicz, 2010, s. 199–237). Jednak ekonomiczne warunki życia się pogarszały, co doprowadziło do demonstracji ulicznych i strajków (między innymi tzw. poznański Czerwiec 1956 oraz marsz 24 października 1956 r. w Warszawie), podczas których wznoszono hasła religijne i niepodległościowe, domagając się uniezależnienia Polski od ZSRR. Przez następne miesiące, kiedy na czele kraju stanął wybrany na I sekretarza KC PZPR Władysław Gomułka, następowały umiarkowane reformy i odprężenie (między innymi zaniechano używania w stosunku do obywateli terroru na dużą skalę). Wkrótce jednak Gomułka zaczął lawirować między reformatorami a siłą partii, więc i procesy demokratyzacji wyhamowały. Ich umownym końcem była podjęta w październiku 1957 r. decyzja partii o zamknięciu lewicowego tygodnika „Po prostu”, która wywołała kilkudniowe zamieszki w Warszawie i Krakowie (Brzechczyn, 2021, s. 2). Od tej pory historię kraju wyznaczały kolejne „polskie miesiące”, czyli wielopłaszczyznowe kryzysy: społeczne, ekonomiczne i polityczne, w tym zwłaszcza Marzec ’68 z nagonką antysemicką oraz Grudzień ’70 ze strajkami, z których najbardziej dramatyczny przebieg, bo zakończony śmiercią 45 osób, miały te w Trójmieście i Szczecinie¹.

W 1970 r. Gomułkę zastąpił – z aprobatą Moskwy – Edward Gierek². Odtąd, oprócz roszad personalnych i nowego stylu sprawowania władzy, nastąpiła największa w historii PRL akcja industrializacyjna, wyraźnie zelżała cenzura, doszło do ocieplenia stosunków z Kościołem, poprawiło się położenie wsi. Najważniejszą zmianą była modyfikacja polityki ekonomiczno-społecznej. Nową, ukierunkowaną na budowę socjalistycznej wersji społeczeństwa konsumpcyjnego politykę

¹ <https://dzieje.pl/artykuly-histeryczne/od-nadziei-do-buntu-polska-pod-rzadami-wladyslawa-gomulki> (dostęp: 14.04.2024).

² Tamże.

realizowano za pieniądze z kredytów zachodnioeuropejskich, których spłata miała nastąpić dzięki zyskom z eksportu towarów, co – jak się okazało – przeszacowano. Specyficzne dla dekady było także szybkie tempo wzrostu płac przy jednoczesnym zamrożeniu cen, co zaowocowało szybkim wykupywaniem towarów ze sklepów i pojawianiem się pustych półek. Poza zachowaniem *status quo* i doraźnym gaszeniem ognisk zapalnych (np. wprowadzeniem kartek na zakup niektórych towarów), brakowało pomysłu na wyjście z zaostrzającego się kryzysu. W konsekwencji, u schyłku dekady Polacy byli zmęczeni Gierkiem i jego ekipą oraz nachalną „propagandą sukcesu”, która w rezultacie przyniosła efekt odwrotny od założonego (Sasanka, 2011, s. 16–34).

Lata 70. to także czas zmian prawa karnego za sprawą *Ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny* [dalej: k.k. 1969], a jedną z ważniejszych było wprowadzenie obligatoryjnego nadzwyczajnego obostrzenia kary (w myśl art. 59 § 1) w przypadku występków o charakterze chuligańskim (zdefiniowanych w art. 120 § 14). Z kolei za sprawą *Ustawy kodeks karny wykonawczy z dnia 19 kwietnia 1969 roku* [dalej: k.k.w. 1969), uchwalono wiele zasługujących na uznanie rozwiązań, między innymi nowatorsko określono cel wykonywania kary pozbawienia wolności, ujmując go jako „kształtowanie społecznie pożądanej postawy skazanego”. Miał on być osiąganym przez prowadzenie działalności resocjalizacyjnej, w szczególności opartej na dyscyplinie, oddziaływaniu przez pracę, naukę i zajęcia kulturalno-oświatowe (art. 37 § 1–2) oraz stosowanie zasady indywidualizacji. Tej miał natomiast służyć nowy podział zakładów karnych na: ośrodki pracy, zakłady karne zwykłe, przejściowe, dla młodocianych, dla recydywistów, dla wymagających szczególnych środków leczniczo-wychowawczych, dla aresztantów wojskowych (art. 39), a także podział na trzy rygory odbywania kary: zasadniczy, złagodzony oraz zaostrzony (art. 40). Wiele pozytywnych, zgodnych z międzynarodowymi standardami rozwiązań wprowadzono także na mocy *Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności*, np. w odniesieniu do postępowania z młodocianymi.

Mimo dobrych podstaw od połowy lat 70. model resocjalizacyjny w postępowaniu z osobami skazanymi uległ wyraźnemu osłabieniu na rzecz modelu represyjno-izolacyjnego. Jak to ujął Tomasz Kozłowski, „casus więziennictwa PRL w latach siedemdziesiątych może posłużyć jako model, na którym można wykazać specyficzne cechy łańcucha przyczynowo-skutkowego między decyzjami władz w sferze polityki karnej i penitencjarnej a sytuacją w zakładach karnych” (Kozłowski, 2010, s. 172). Początek tego łańcucha wyznaczyła wspomniana zmiana ustawy karnej, generalnie na bardziej represyjną. W konsekwencji populacja więzienna rosła, nawet mimo

stosowanych amnestii (*Ustawa z dnia 18 lipca 1974 r. o amnestii* oraz *Dekret z dnia 19 lipca 1977 r. o amnestii*). Nie spełniły się także oczekiwania związane z wejściem w życie nowego kodeksu karnego wykonawczego, ponieważ nie wydano przepisów wykonawczych. Zamiast tego, na co zwraca uwagę Stefan Leleńtal (2016, s. 363), w latach 1975–1979 Centralny Zarząd Zakładów Karnych [dalej: CZZK] wydawał wytyczne, z których żadne nie były publikowane, a jedynie przekazywane do administracji jednostek penitencjarnych. Utrzymujący się wzrost wielkości populacji więziennej prowadził do przeludnienia skutkującego pogorszeniem warunków bytowych w zakładach karnych. Odpowiedzią było uciekanie się skazanych do uczestnictwa w więziennej podkulturze będącej sposobem na zaspokojenie części potrzeb, a także do protestów i buntów (Kozłowski, 2010, s. 172–175).

W scharakteryzowanej pokrótce kondycji więziennictwa „weszło” w lata 80. Wiele czynników na czele z pogorszeniem się poziomu życia społeczeństwa i pozbawianiem go podmiotowości doprowadziło latem 1980 r. do fali strajków, a następnie entuzjastycznego przyjęcia przez to społeczeństwo ruchu NSZZ „Solidarność”. Demokratyczne zapędy miało przerwać wprowadzenie 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego, na mocy którego ulegały zawieszeniu lub ograniczeniu prawa obywateli, po czym nastąpiła fala aresztowań i internowań potencjalnych organizatorów oporu (Friszke, 2017, s. 270–290).

Kolejny okres w historii kraju, ale także w dziejach więziennictwa, zapoczątkowały obrady tzw. Okrągłego Stołu w dniu 4 czerwca 1989 r. Odtąd rozpoczął się proces instytucjonalnych przemian ustrojowych. Jeszcze w sierpniu utworzono pierwszy niekomunistyczny rząd, który po wprowadzeniu odpowiednich zmian legislacyjnych, doprowadził do wolnych wyborów prezydenckich i samorządowych w 1990 r., a w 1991 r. do wolnych wyborów parlamentarnych (Nowak, Wieteska, 2019, s. 4). Te wydarzenia, wzmocnione buntami w zakładach karnych po rozczarowaniu skazanych *Ustawą z dnia 7 grudnia 1989 r. o amnestii*, która nie objęła recydywistów, zapoczątkowały zmianę polityki karnej i penitencjarnej. Coraz wyraźniej ukierunkowywano ją na przestrzeganie praw człowieka i dostosowanie do standardów międzynarodowych, co znalazło wyraz między innymi w *Rozporządzeniu MS z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności* [dalej: *Rozporządzenie MS z 2 maja 1989 r.*]. Choć odnotowywano osiągnięcia, np. związane z większym otwieraniem się instytucji penitencjarnej na zewnątrz, to pojawiały się nowe wyzwania związane np. z osadzaniem przywódców zorganizowanych grup przestępczych i rozkwitem więziennej podkultury.

2.2. Przegląd przepisów regulujących oświatę więźniów

2.2.1. Przepisy prawa oświatowego

Upowszechnienie edukacji i ujednolicenie jej systemu było jednym z głównych zadań dla tworzącej się po listopadzie 1918 roku struktury państwowej. Było także zadaniem niełatwym, biorąc pod uwagę różnice ilościowe, organizacyjne, programowe i dydaktyczne w szkołach będących spuścizną po zaborcach, a także ponad 30-procentowy wskaźnik analfabetyzmu. Niemniej już od 1919 r. pojawiały się przepisy porządkujące oświatę szkolną. Podstawowymi były: *Dekret o obowiązku szkolnym z dnia 7 lutego 1919 roku*, w którym mowa o obowiązkowym kształceniu dzieci w zakresie siedmioletniej szkoły powszechnej (art. 1, 7) oraz *Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, w której wyartykułowano obowiązek wykształcenia, co najmniej w zakresie szkoły powszechnej (art. 94, 118), gwarantując jej bezpłatność (art. 119), a także obowiązkową naukę religii dla młodzieży poniżej 18. roku życia (art. 120).

Jednolity w całej Rzeczypospolitej system szkolny wprowadzono dopiero *Ustawą z dnia 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa* [dalej: *Ustawa z 11 marca 1932 r.*], dzieląc szkolnictwo ogólnokształcące na:

- a) obowiązkową siedmioklasową szkołę powszechną (art. 5), która miała trzy szczeble (pierwszy – obejmujący cztery lata, kolejny – dwuletni, ostatni – roczny, przygotowujący uczniów do podjęcia nauki w szkole średniej (art. 12));
- b) sześciolletnią średnią szkołę ogólnokształcącą, w której wyodrębniono dwa etapy edukacyjne (czteroletnie gimnazjum oraz dwuletnie liceum (art. 20)) (Śliwak, 2012, s. 162).

W ówczesnej sieci szkolnej znalazło się także szkolnictwo zawodowe w postaci:

- a) szkół dokształcających przeznaczonych dla podlegającej obowiązkowemu doksztalcaniu młodzieży pracującej, w których nauka trwała zasadniczo trzy lata (art. 25–26);
- b) szkół zasadniczych z podziałem na szkoły typu: a) niższego (oparte na pierwszym szczeblu szkoły powszechnej, trwające 2–3 lata (art. 28), b) gimnazjalnego (po drugim szczeblu szkoły powszechnej, trwające 2–4 lata (art. 29)) oraz c) licealnego (po szkole średniej gimnazjalnej, w których uwzględniano także wykształcenie ogólne, z nauką trwającą 2–3 lata (art. 31));
- c) wprowadzających w zawód rocznych szkół przysposobienia zawodowego przeznaczonych dla absolwentów szkół wszystkich rodzajów i szczebli (art. 33).

Ponadto kształcenie zawodowe prowadzono na kursach zawodowych, na których absolwenci różnych stopni szkół zawodowych, zamierzający przejść do szkół wyższych stopni, mogli uzupełnić swoje wykształcenie (art. 25, 30).

Wraz z wybuchem II wojny światowej polskie nauczanie pozostawiono jedynie w Generalnym Gubernatorstwie, choć tylko na poziomach podstawowym i zawodowym i z okrojonym programem. Odbывało się natomiast szkolnictwo tajne w prywatnych mieszkaniach, na tzw. kompletach (GUS, Departament Opracowań Statystycznych, 2018, s. 42).

Przez kilkanaście lat od zakończenia II wojny światowej do systemu oświaty stosowane były w zakresie, jaki odpowiadał władzy ludowej, przepisy *Ustawy z 11 marca 1932 roku*. W celu ich uzupełnienia władze wydawały doraźne wytyczne, okólniki, instrukcje i dekrety. Jednym z ważniejszych był *okólnik nr 43 z dnia 29 sierpnia 1945 roku*, w którym w celu likwidowania skutków wojny zatwierdzono skrócony porządek nauki w szkołach dla dorosłych (w szkołach podstawowych kurs trzyletni, w gimnazjach – cztery semestry, a w liceach dwa semestry) (Aleksander, 2009, s. 122). Wkrótce potem, na mocy *Dekretu z dnia 23 listopada 1945 r. o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym* umożliwiono tworzenie szkół i kursów, które nie były przewidziane w ustawie z 1932 r. (art 1). Zwrócono się także ku problemowi analfabetyzmu, wprowadzając *Ustawą z 7 kwietnia 1949 r. o likwidacji analfabetyzmu* (art. 1) obowiązek nauki dla analfabetów i półanalfabetów, realizowany na koszt skarbu państwa.

Okres powojenny to czas dynamicznych zmian odnoszących się do kształtu szkół poszczególnych szczebli, dokonywanych na podstawie wydawanych corocznie zarządzeń, instrukcji i okólników. Jedną ze skutkujących dużymi zmianami była *Instrukcja Ministerstwa Oświaty z 4 maja 1948 roku w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym*. Na jej podstawie, przez połączenie gimnazjów i liceów ogólnokształcących ze szkołami powszechnymi utworzono z początkiem roku szkolnego 1948/1949 tzw. jedenastolatki obejmujące zasięgiem określony obwód szkolny, z obowiązkowym uczęszczaniem w klasach I–VII (pkt I).

Po publikacji *Uchwały nr 448 Prezydium Rządu z dnia 23 czerwca 1951 r. w sprawie ustroju szkolnictwa zawodowego* zmieniono i to szkolnictwo. Odtąd opierało się ono na czterech typach szkół: rocznych szkołach przysposobienia zawodowego dla młodzieży w wieku 16–19 lat, o czasie nauki 4–11 miesięcy; dwuletnich zasadniczych szkołach zawodowych, na bazie klasy VII; trzy- i czteroletnich technikach zawodowych (ewentualnie pięcioletnich) także na bazie klasy VII oraz szkołach majstrów, przeznaczonych dla wykwalifikowanych robotników z doświadczeniem

zawodowym w celu ich dokształcenia. Mocą tej samej uchwały określono również zasady kursów zawodowych organizowanych i prowadzonych celem przysposobienia do wykonywania określonej czynności, wyuczenia zawodu, uzupełnienia przygotowania zawodowego bądź specjalizacji w zawodzie (rozdział II).

Kolejna w II Rzeczypospolitej zasadnicza zmiana systemu oświaty była skutkiem *Ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania* [dalej: *Ustawa z 15 lipca 1961 r.*]. Odtąd obowiązek szkolny trwał do ukończenia szkoły podstawowej, nie dłużej jednak niż do końca roku kalendarzowego, w którym uczeń kończył 17 lat (art. 9), a na sieć szkolną składały się:

- a) w zakresie kształcenia podstawowego – ośmioklasowa, obowiązkowa szkoła podstawowa (art. 6–9 *Ustawy z 15 lipca 1961 r.*);
- b) w zakresie kształcenia ponadpodstawowego: a) dwu- i trzyletnie zasadnicze szkoły zawodowe (art. 11, 13), w tym szkoły przysposobienia rolniczego (art. 14); b) szkoły średnie w formie czteroletnich liceów ogólnokształcących oraz pięcioletnich techników i liceów zawodowych dla absolwentów szkoły podstawowej, a także szkoły średnie dla absolwentów szkół zawodowych i szkół przysposobienia rolniczego o cyklu kształcenia trwającym dwa lub trzy lata (art. 16–18).

Ustawa z 15 lipca 1961 r. miała pewne niekorzystne konsekwencje dla kształcenia szkolnego dorosłych. Wydłużenie szkoły podstawowej do ośmiu klas spowodowało bowiem, że wśród dorosłych popularniejsze stały się kursy na poziomie szkoły podstawowej (Aleksander, 2009, s. 124). W odpowiedzi na tę tendencję w 1973 r. Ministerstwo Oświaty zorganizowało nowy typ szkoły podstawowej dla dorosłych – podstawowe studium zawodowe, w którym nauka trwała rok i którego ukończenie było równoznaczne z ukończeniem ośmioklasowej szkoły podstawowej (Aleksander, 2009, s. 125).

Dalsze, na poziomie ustawy zmiany w systemie oświaty nastąpiły wraz z uchwaleniem *Ustawy z 7 września 1991 r.* Odtąd obowiązywał podział na szkoły podstawowe i ponadpodstawowe (art. 2 u.s.o.) z wyodrębnionymi szkołami zasadniczymi oraz średnimi: ogólnokształcącymi, zawodowymi i pomaturalnymi (art. 9). Określono, że obowiązek uczęszczania do szkoły trwa od roku kalendarzowego, w którym dziecko kończy 7 lat, do końca roku, w którym kończy 17 lat (art. 15 ust. 3).

2.2.2. Przepisy więziennictwa

W przepisach regulujących funkcjonowanie więziennictwa podejmowano także kwestie związane z oświatą wśród więźniów. W *Dekrecie Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919 r.* oznajmiono: „w zakładach i oddziałach dla nieletnich więźniów wszyscy, bez wyjątku, nieletni otrzymują naukę religii oraz naukę świecką w zakresie,

jaki obowiązuje w szkołach ludowych. W pozostałych oddziałach nauka świecka winna być wprowadzona dla dorosłych analfabetów” (art. 11). Zasadę podtrzymano w *Rozporządzeniu MS z dnia 20 kwietnia 1926 roku o zaspokajaniu potrzeb religijnych więźniów i o działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach*. Uszczegółowienie kryteriów obowiązkowego nauczania więźniów nastąpiło wraz z publikacją *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie organizacji więziennictwa z dnia 7 marca 1928 roku*. Ustalono wówczas, że obowiązek szkolny dotyczy nieletnich oraz dorosłych skazanych na karę powyżej sześciu miesięcy więzienia, jeśli nie ukończyli czterech klas szkoły powszechnej. Skazani niespełniający tych przesłanek mogli podjąć naukę za zgodą naczelnika więzienia, natomiast aresztowani potrzebowali zgody władz, do dyspozycji których pozostawali (art. 31). Przepisy dotyczące obowiązku i prawa do nauki powtórzono w *Rozporządzeniu MS z dnia 20 czerwca 1931 roku w sprawie regulaminu więziennego* (§ 193), dodając, że w więzieniach niezależnie od szkół ogólnokształcących niższego poziomu powinny być prowadzone także specjalne kursy o wyższym poziomie nauczania lub kursy zawodowe (§ 189).

W *Ustawie o organizacji więziennictwa z 26 lipca 1939 roku* (art. 25 ust. 3) powtórzono obowiązek prowadzenia w więzieniach szkół ogólnokształcących i zawodowych o niższym poziomie nauczania (art. 25 ust. 1). Jednak stosownie do nowej typologii więzień zrewidowano, kto powinien uczestniczyć w nauczaniu. Odtąd obowiązek ten nałożono na: osadzonych niepełnoletnich, na skazanych odbywających karę w systemie progresywnym i w więzieniach typu specjalnego (koloniach rolniczych i zakładach rzemieślniczych), a także na analfabetów, którzy nie ukończyli 40 lat i byli skazani na ponad sześć miesięcy więzienia (art. 26 ust. 1). W stosunku do pozostałych subpopulacji utrzymano możliwość podjęcia nauki za zgodą naczelnika więzienia lub – co dotyczyło aresztowanych – władz sądowniczych czy prokuratorskich (art. 26 ust. 2). Dalsze dopracowanie rozwiązań w zakresie oświaty więziennej i ich sprawdzenie w praktyce uniemożliwił wybuch II wojny światowej.

W 1945 r. ukazała się *Instrukcja w sprawie regulaminu więziennego*, w której w zasadzie powtórzono przedwojenne uregulowania dotyczące więźniów zobowiązanych do nauczania (§ 170). Nowe było stwierdzenie, że nauczyciele w szkołach oprócz wymaganego w swoim zawodzie wykształcenia powinni posiadać wiedzę penitencjarną, którą miała sprawdzać ministerialna komisja (§ 167).

Po reformie sieci szkolnej zapoczątkowanej *Ustawą z 15 lipca 1961 r.* prowadzenie kształcenia w zakładach karnych regulowano głównie na podstawie zarządzeń. *Zarządzeniem MS z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności* podniesiono do 50 roku życia wiek obowiązkowej nauki

osadzonych w zakresie szkoły podstawowej (§ 110). W kolejnym roku, na mocy *Zarządzenia MS z dnia 26 stycznia 1967 r. w sprawie regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania* uregulowano kwestię nauczania w młodocianych tymczasowo aresztowanych – odtąd mogli oni realizować program szkoły w drodze samokształcenia (§ 73).

W lata 70. XX wieku więziennictwo „weszło” z nową podstawą prawną w postaci *Ustawy Kodeks karny wykonawczy*, w której „nauczanie” umiejscowiono wśród środków prowadzenia „działalności resocjalizacyjnej” (art. 37 § 2 k.k.w. 1969). Ustawodawca utrzymał nałożony we wcześniejszych latach na jednostki penitencjarne obowiązek organizowania kształcenia w zakresie co najmniej szkoły podstawowej oraz na niższym poziomie kształcenia zawodowego (art. 54 § 1). Zgodnie z ustawą prawo do kształcenia mieli w pierwszej kolejności skazani nieposiadający wykształcenia podstawowego oraz bez wyuczonego zawodu (art. 54 § 2). Ponadto skazane osoby mogły się ubiegać o zgodę na samokształcenie (art. 54 § 3).

Wśród późniejszych przepisów na szczególną uwagę zasługuje *Zarządzenie MS z 15 września 1983 r. w sprawie zasad i trybu nauczania w zakładach karnych*. Co do zasady powtórzono w nim, że celem kształcenia prowadzonego w jednostkach penitencjarnych jest zapewnienie wykształcenia ogólnego, przygotowanie teoretyczne i praktyczne do wykonywania zawodu oraz wyrabianie potrzeby samokształcenia (§ 1). Choć jako miejsce prowadzenia kształcenia wskazano szkoły działające na terenie zakładu karnego (§ 10 ust. 1), dopuszczono, że wyjątkowo, za zgodą dyrektora zakładu skazani odbywający wyrok w ośrodkach pracy lub zakładach karnych przejściowych mogą uczęszczać do szkół poza zakładem (§ 10 ust. 2). Nowością było stwierdzenie ujęte w *Rozporządzeniu MS z 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności*, że w zakładach karnych organizuje się kształcenie zawodowe w zakresie szkoły średniej, połączone z praktyczną nauką zawodu i na zasadach przewidzianych dla dorosłych, a także kształcenie w zakresie szkoły średniej ogólnokształcącej (§ 51 ust. 2).

W toku rozwoju przywieziennej sieci szkolnej zmieniały się podmioty ją nadzorujące. W latach 1918–1928 oświatę więźniów nadzorowali inspektorzy ministerialni i władze prokuratorskie (Bugajski, 1929, s. 123). Prawo do kontrolowania szkół w więzieniach miało także Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Po zakończeniu II wojny światowej szkoły ogólnokształcące najpierw podlegały Wydziałowi Polityczno-Wychowawczemu Departamentu Więziennictwa Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego [dalej: MBP]. Ten stan zmienił się w 1956 r., kiedy organizowanie szkół ogólnokształcących w więzieniach powierzono Wydziałowi Ochrony

Departamentu Więziennictwa. Od 1960 r. zadanie przeszło w gestię Ministerstwa Oświaty. Jedynie kwalifikowanie uczniów, sprawy administracyjne i zaopatrzeniowe związane z nauczaniem podstawowym pozostawiono jako zadania więziennictwa. Od 1958 r. organizacja kształcenia ogólnokształcącego podlegała Wydziałowi Penitencjarnemu CZZK, natomiast nadzór pedagogiczny – kuratorom oświaty i wychowania. W 1987 r. także nadzór pedagogiczny znalazł się w gestii CZZK (Widelak, 2008, s. 279).

Zmieniał się także nadzór nad kształceniem zawodowym więźniów. Do roku szkolnego 1947/1948 zajmował się nim Wydział Pracy Więźniów Departamentu Więziennictwa MBP, następnie Zarząd Przedsiębiorstw Produkcyjnych Ministerstwa Spaw Wewnętrznych, a od 1956 r. – Wydział Szkolenia Zawodowego Więźniów [dalej: WSZW] w Zarządzie Przedsiębiorstw Produkcyjnych Centralnego Zarządu Więziennictwa (Wołowicz, 1990, s. 395–397). W kolejnych latach nadzór w zakresie przedmiotów ogólnokształcących prowadzili kuratorzy oświaty, a nad przedmiotami zawodowymi CZSW (Widelak, 2008, s. 281).

Zmieniały się także nazwy podmiotów skupiających szkoły prowadzone w zakładach karnych. Od 1956 r. były to ośrodki szkolenia więźniów. Na mocy decyzji WSZW utworzono ich siedem (Sapia-Drewniak, 2012, s. 220). Przez pewien czas szkoły funkcjonujące w zakładach karnych uznawane były za typ szkoły specjalnej (zgodnie z *Zarządzeniem MS z dnia 24 listopada 1958 r. w sprawie uznania szkół dla więźniów za szkoły specjalne* (§ 1)). Po publikacji *Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie zbiorczych zakładów szkolnych w zakładach karnych z dnia 3 sierpnia 1962 roku* te szkoły skupiały się w *zbiorcze zakłady szkolne* (Sapia-Drewniak, 2012, s. 220). Kolejne przemianowanie nastąpiło w 1978 r. Odtąd obowiązywało określenie *zespoły szkół dla pracujących* (Helta, Wiczkowski, 1987, s. 100–101). W 1993 r. zastąpiono je nazwą *zespoły szkół dla dorosłych* (Widelak, 2008, s. 281).

2.3. Populacja więzienna w ujęciu liczbowym

W dniu 1 stycznia 1923 r. w Polsce istniało 345 więzień (w tym trzy zakłady poprawcze). Były one zlokalizowane w ośmiu okręgach, z liczbą więźniów ponad 26,3 tys. (w tej liczbie 131 wychowanków zakładów poprawczych) (GUS, 1925, s. 174). Według stanu na dzień 1 stycznia 1925 r. więzień było mniej, bo 337, jednak więźniów więcej – ponad 32 tys. (w tym więźniów karnych – 20 574, śledczych – 11 511 oraz 1014 nieletnich) (Leszczyńska, 2018, s. 67). W 1930 r. istniało 335 więzień, w których umieszczono ponad 30 tys. osób (GUS, 1931, s. 142). W 1935 r. odnotowano prawie

55,9 tys. więźniów, co było znacznym przekroczeniem liczby miejsc będących w dyspozycji ówczesnego więziennictwa (GUS, 1937, s. 349). Rok 1939 rozpoczął się dla więziennictwa liczbą ponad 70,5 tys. więźniów, co przełożyło się na zaludnienie sięgające 140 procent (GUS, 1939, s. 368).

Lata 1945–1969

Po wcieleniu postanowień *Dekretu z dnia 2 sierpnia 1945 r. o amnestii* w więzieniach pozostało ponad 59 tys. więźniów, jednak w wyniku działań aparatu bezpieczeństwa zaludnienie systematycznie wzrastało (Pomiankiewicz, 2019, s. 16–17). Więźniowie z pierwszych lat powojennych mieli poważne braki w wykształceniu i w kwalifikacjach zawodowych. Jeszcze na koniec czerwca 1958 r. 25 tys. więźniów nie miało ukończonej szkoły podstawowej (w tej liczbie – 3270 młodocianych, 8600 – zakończyło edukację na klasie czwartej, 550 – pełnych analfabetów (Sapia-Drewniak, 2012, s. 221)).

Rozmiary więziennej populacji redukowano, ogłaszając kolejne amnestie (*Dekret z dnia 20 lipca 1964 r. o amnestii* oraz *Ustawa z dnia 21 lipca 1969 r. o amnestii*). Na koniec 1960 r. ta populacja liczyła prawie 98,3 tys. osób (w tym 63 794 skazanych i ukaranych, 34 456 tymczasowo aresztowanych, 7841 kobiet oraz 10 754 młodocianych) (Leszczyńska, 2018, s. 68). W 1965 r. zmalała do 77,1 tys. (GUS, 1966, s. 556)), co jednak było stanem nietrwałym, ponieważ na koniec 1969 r. odnotowano 81 tys. osadzonych (GUS, 1970, s. 568–569).

Lata 70. i 80.

W 1970 r., między innymi w konsekwencji wprowadzonej surowej polityki karnej, populacja osadzonych liczyła już ponad 82,4 tys. (w tym 64 554 skazanych i ukaranych, 17 882 tymczasowo aresztowanych, 4467 kobiet oraz 17 433 młodocianych). Wśród skazanych przeważali wówczas recydywiści (28 051 przypadków) (BIS CZSW, 2006, s. 11), odbywający wyrok od powyżej roku do dwóch lat więzienia (14 114 przypadków, nie licząc skazanych po wyroku sądu pierwszej instancji) (CZSW BIS, 2006, s. 24), a z uwagi na rodzaj popełnionego przestępstwa – skazani za czyn z kategorii *inne przeciwko mieniu indywidualnemu* (26 982 nie licząc wyroków sądów pierwszej instancji) (CZSW BIS, 2006, s. 27–28). W dekadzie lat 70. rekordowy był rok 1973, kiedy to w izolacji penitencjarnej przebywało 124,7 tys. osób (CZSW BIS, 2006, s. 4, 7). Dużym problemem był wówczas brak przygotowania zawodowego więźniów – w 1970 r. nie miało go 42 proc. ogółu więźniów, a w grupie młodocianych aż 61 proc. (Wierzbicki, 1976, s. 118).

W 1980 r. odnotowano ponad 99,6 tys. osadzonych (80 355 skazanych i ukaranych, 15 341 tymczasowo aresztowanych, 4693 kobiet oraz 10 779 młodocianych) (CZSW BIS, 2006, s. 4, 7). Wówczas w grupie skazanych karani po raz pierwszy przeważali nad recydywistami (42 171 w stosunku do 30 384 osób), niezmiennie najliczniejsza była grupa odbywających wyrok za przestępstwo określone jako *inne przeciwko mieniu indywidualnemu* (26 982), a także odbywających wyrok w wymiarze od powyżej roku do dwóch lat (23 313) (CZSW BIS, 2006, s. 11, 26, 28). Po zniesieniu stanu wojennego, w wyniku dwóch abolicji: *Ustawy z dnia 21 lipca 1983 r. o amnestii* oraz *Ustawy z dnia 17 lipca 1986 r. o szczególnym postępowaniu wobec sprawców niektórych przestępstw*, następowały spadki liczby osadzonych. Niemniej populacja ta wciąż była bardzo liczna. W 1985 r. odnotowano prawie 110,2 tys. osadzonych. Recydywiści przeważali nad skazanymi po raz pierwszy (36 105 i 32 567), odbywający wyrok w wymiarze od ponad roku do dwóch lat (21 649 przypadków) nad odbywającymi inne wymiary wyroku, a ze względu na rodzaj popełnionego przestępstwa niezmiennie najliczniejsza była grupa skazanych za *inne przeciwko mieniu indywidualnemu* (35 460) (CZSW BIS, 2006, s. 11, 26, 28). W kilku kolejnych latach zarejestrowano spadki rozmiarów populacji więziennej. 1988 rok zamknął się liczbą ponad 67,8 tys. osadzonych (CZSW BIS, 2006, s. 4, 7).

Lata 1989–1997

Na koniec 1989 r. – umownego początku kolejnego podokresu przyjętego w analizie rozwoju kształcenia osób osadzonych – w istniejących wówczas 149 jednostkach penitencjarnych (w tym 62 zakładach karnych, 67 aresztach śledczych, 19 ośrodkach pracy i jednym zakładzie karnym przejściowym) przebywało nieco ponad 40,3 tys. osadzonych (w tym 29 635 skazanych, 10 673 tymczasowo aresztowanych, 13 ukaranych, 847 kobiet, 4379 młodocianych) (CZSW BIS, 2006, s. 18, 20, 23). W 1990 r. liczba zakładów wzrosła do 151 (z podziałem na rodzaje odpowiednio: 63, 65, 22 oraz 1). Wzrosła także liczba osadzonych do prawie 50,2 tys. (z podziałem na subpopulacje odpowiednio: 33 942, 16 200, 23, 934 oraz 5594) (CZSW BIS, 2006, s. 18, 20, 23). W tymże roku wśród skazanych (z wyłączeniem skazanych młodocianych) odnotowano prawie dwa razy tyle recydywistów, co skazanych pierwszy raz (20 379 i 10 719). Najliczniejsza okazała się podgrupa odbywających wyrok od powyżej roku do dwóch lat (8770), a biorąc za kryterium rodzaj przestępstwa – skazani za *czyny przeciwko mieniu* z art. 199–216 k.k. z 1969 r. (26 384) (CZSW BIS, 2006, s. 25, 38, 42–43). Wzrost liczebności więziennej populacji utrzymywał się w kolejnych kilku latach, do 1995 r. Wówczas w 154 jednostkach odnotowano 61 136 osadzonych (CZSW BIS, 2006, s. 18, 20, 23).

W 1996 r. w kraju funkcjonowało 156 jednostek penitencjarnych (w tym 85 zakładów karnych i 71 aresztów śledczych). Przebywało w nich prawie 55,5 tys. osadzonych (41 110 skazanych i ukaranych, 13 595 tymczasowo aresztowanych, 1349 kobiet i 6207 młodocianych), a zatem podobnie jak w 1997 r., kiedy więzienna populacja liczyła niespełna 57,4 tys. osób (CZSW BIS, 2006, s. 18, 20, 23).

2.4. Oświata więźniów w liczbach

2.4.1. Od powstania II Rzeczypospolitej do 1945 r.

Choć w pierwszych kilku latach po odzyskaniu niepodległości podstawowym wyzwaniem dla więziennictwa było zapewnienie materialnych warunków funkcjonowania, to pojawiły się prawne podwaliny prowadzenia w więzieniach działalności oświatowej. Była ona konieczna, zwłaszcza zważywszy na wysoki, bo wynoszący około 40 proc. wskaźnik analfabetów wśród ówczesnych więźniów (Wołowicz, 1990, s. 388).

Pierwsze lata funkcjonowania szkół w więzieniach trudno zilustrować danymi liczbowymi odrębnie dla każdego z funkcjonujących wówczas stopni organizacyjnych szkoły. Wiadomo, że w 1923 r. na istniejące 345 więzień (GUS, 1925, s. 174) zajęcia lekcyjne odbywały się w 63, choć nauczanie prowadzono w sumie w 85 jednostkach – w niektórych wyłącznie pod kierunkiem nauczycieli rekrutujących się spośród więźniów (Widelak, 2007, s. 163). Na dzień 1 października 1928 r. zajęcia lekcyjne wciąż prowadzono w 63 jednostkach, a uczestniczyło w nich ponad 4,7 tys. uczniów pod kierunkiem 85 nauczycieli. Szkoły w więzieniach podzielono wówczas na trzy oddziały. Pierwszy obejmował analfabetów, których uczono czytania, pisania i liczenia. Oddział drugi przeznaczono dla półanalfabetów, którzy mieli zdobywać wiadomości z zakresu szkoły powszechnej, natomiast oddział trzeci był fakultatywny i służył pogłębianiu wiedzy. Równolegle duchowni odpowiednich wyznań prowadzili naukę religii (Wołowicz, 1990, s. 398–399). W 1931 r. liczba więźniów włączonych w nauczanie wzrosła do ponad 5,7 tys. (Widelak, 2008, s. 163).

Obok oświaty szkolnej w więzieniach prowadzono działania z zakresu oświaty pozaszkolnej w formie: odczytów referatów (głównie na tematy historyczne, z zakresu literatury ojczystej, profilaktyki zdrowotnej), omawiania przeczytanych książek, dyskusji, kół muzycznych i wokalnych, przedstawień teatralnych, koncertów, audycji radiowych, poranków literackich i muzycznych, wyświetlania obrazów za pomocą aparatu kinematograficznego, wydawania gazetki więziennej (Bugajski, 1929, s. 118–122). Od 1939 r. rozszerzono listę podmiotów uprawnionych do prowadzenia oświaty pozaszkolnej w więzieniach. Odtąd na tej liście znalazły się osoby

z patronatów więziennych i instytucji kulturalno-oświatowych, funkcjonariusze straży więziennej i sami więźniowie, o ile mieli odpowiednie kwalifikacje (Wołowicz, 1990, s. 399).

Pierwotnie w więzieniach położono nacisk na kształcenie ogólne, niemniej w niektórych organizowano kształcenie zawodowe rozumiane jako „nie tylko udzielanie praktycznych wiadomości poprzez zatrudnianie więźniów w warsztatach i na roli, ale też organizacja stałych lub periodycznych kursów, zaznajamiających więźniów z teoretycznymi podstawami prowadzenia gospodarstwa, ogrodnictwa, sadownictwa i poszczególnych rzemiosł” (Bugajski, 1929, s. 116). Po wejściu w życie *Ustawy o organizacji więziennictwa z 26 lipca 1939 r.* kształcenie i szkolenie zawodowe organizowano w więzieniach dla niepełnoletnich oraz więzieniach zwykłych o progresywnym systemie odbywania kary (na niższym poziomie oraz na kursach o wyższym poziomie), a także w więzieniach-koloniiach rolniczych powstających w kraju od 1934 r. (w tych wyłącznie na niższym poziomie w formie kursów rolniczych, ogrodniczych oraz hodowlanych) (Bedyński, 2015, s. 123–125).

2.4.2. Od zakończenia działań wojennych do 1997 r.

Lata 1945–1956

Po II wojnie światowej prowadzący kształcenie przywięzienne napotykali wiele barier. Brakowało odpowiednich podstaw prawnych, kadry i funduszy. Pierwsze lata powojenne to czas koncentracji na walce z analfabetyzmem wśród więźniów. W 1946 r. naukę rozpoczęło 368 więźniów-analfabetów. W 1948 r., w 47 zakładach organizujących nauczanie, pod kierunkiem 75 nauczycieli (z czego 55 zrekrutowano spośród więźniów) uczyło się już ponad 1,8 tys. więźniów (1154 w ramach likwidacji analfabetyzmu). W 1950 r. nauczanie organizowały 63 zakłady, a liczba nauczycieli zwiększyła się do 111 (w tym 79 wyłonionych spośród więźniów), natomiast liczba uczniów wynosiła wówczas ponad 2 tys. (w tej grupie ponownie największy udział, bo ponad 60 proc., mieli uczniowie objęci nauczaniem w ramach likwidacji analfabetyzmu, odnotowano także 60 uczących się w formie samokształcenia). W 1955 r. istniało 68 więzień organizujących nauczanie w zakresie szkoły podstawowej, w których pod kierunkiem 210 nauczycieli (w tym 138 więźniów) materiał z zakresu szkoły podstawowej opanowywało ponad 3,6 tys. uczniów (w tym 520 w ramach likwidacji analfabetyzmu i 230 w formie samokształcenia) (Wołowicz, 1990, s. 400–401).

W latach 1945–1956 rozwijało się także kształcenie zawodowe więźniów. Pierwotnie było ono zdominowane przez przysposobienie przemysłowe na kursach trwających zwykle od 3 do 12 miesięcy i organizowane głównie przez przedsiębiorstwa

zatrudniające skazanych. W 1948 r. kursy ukończyło ponad 600 więźniów, w 1950 – ponad 1200. Począwszy od 1951 r. zostały one wyparte przez prowadzone pod kierunkiem wykwalifikowanego więźnia krótkie formy przywarsztatowe, w ramach których najczęściej przygotowywano do pracy w górnictwie (Wołowicz, 1990, s. 406).

Rozwijało się także kształcenie w zasadniczych szkołach zawodowych. Pierwsza tego typu szkoła powstała w 1949 r., w Rawiczu (Helta, 1987, s. 99). Kształcenie na poziomie szkoły zasadniczej, a następnie także w technikum mechanicznym, prowadzono również w funkcjonującym w latach 1951–1955 więzieniu dla młodocianych w Jaworznie, które było w zasadzie obozem pracy i miejscem indoktrynacji ideologicznej (Wołowicz, 1990, s. 412).

Lata 1956–1969

W 1956 r. nauczanie więźniów nadal organizowały 63 więzienia. Pod kierunkiem 174 nauczycieli (wciąż z udziałem więźniów) na poziomie szkoły podstawowej uczyło się prawie 2,9 tys. więźniów (Wołowicz, 1990, s. 402–403). Od 1960 r. nauka w więzieniach w zakresie szkoły podstawowej odbywała się w następujących formach: a) samokształcenie – zakończone egzaminem; b) szkoła podstawowa o systemie kursowym, gdzie całoroczne okresy nauki zastępowano okresami sześć-, siedmiomiesięcznymi; c) szkoła podstawowa o rocznym systemie szkolenia; d) forma eksternistyczna (Widelak, 2007, s. 164). Administracja więzienna preferowała dwa pierwsze rozwiązania wiążące się z jak najmniejszymi nakładami finansowymi (Sapia-Drewniak, 2012, s. 220). W 1960 r. liczba więzień organizujących kształcenie na poziomie podstawowym wzrosła do 100, a uczyło się w nich prawie 8,8 tys. więźniów (w tym już tylko niespełna 2 proc. w zakresie likwidacji analfabetyzmu) (Wołowicz, 1990, s. 402–403). Następnie ta populacja się zmniejszała, osiągając w roku szkolnym 1964/1965 liczbę 4,9 tys. uczniów w 93 szkołach. Kolejne lata przyniosły wzrost liczby uczniów szkół podstawowych w zakładach karnych. W roku szkolnym 1968/1969 było ich prawie 8,2 tys., choć szkół było wówczas mniej, bo 75 (GUS, 1966, s. 556).

W 1956 r. utworzono ośrodki szkolenia więźniów w Iławie, Sztumie, Rawiczu, Goleniowie, Grudziądzu, Bojanowie oraz Mrowinie, w których prowadzono szkolenie krótkoterminowe (w zawodach: metalowym, drzewnym, introligatorskim, elektrycznym, odzieżowym i rolnym) (Sapia-Drewniak, 2012, s. 220). Liczba absolwentów tych szkoleń rokrocznie wynosiła kilka tysięcy (np. 2278 w roku 1956/1957 (Wołowicz, s. 407)). Ostatecznie szkolenia te, choć były wystarczające do potrzeb przedsiębiorstw wynajmujących więźniów, nie dawały sposobności do realizacji

resocjalizacyjnej funkcji więzienia (Widelak, 2008, s. 265–266). Tę lukę postanowiono zapłacić zasadniczymi szkołami zawodowymi powstającymi w więzieniach, w których funkcjonowały warsztaty produkcyjne. W roku szkolnym 1956/1957 istniało 11 szkół zasadniczych, a uczyło się w nich 900 uczniów; w roku 1960/1961 liczby te wynosiły odpowiednio 28 i 1904 (Wołowicz, 1990, s. 410–412). W latach 1957–1961 w więzieniach powstawały także średnie szkoły zawodowe. Były to technika w Koronowie (drzewne), Sztumie (metalowe), Kamińsku (rolne), Szczypiornie (samochodowe), Strzelcach Opolskich (obuwnicze), Goleniowie (metalowe) oraz w Czarnym i Nowogardzie (oba ogólnoeconomiczne) (Wołowicz, 1990, s. 412–413). W roku szkolnym 1964/1965 w 38 zasadniczych szkołach zawodowych i technikach zawodowych uczyło się prawie 2,8 tys. więźniów. W roku 1968/1969 liczby wynosiły odpowiednio 51 i 3,9 tys. (GUS, 1966, s. 556). Przygotowanie zawodowe zdobywano wówczas także w ramach kursów, które w roku szkolnym 1956/1957 ukończyło prawie 2,3 tys., a w roku 1960/1961 – 3,2 tys. więźniów (Wołowicz, 1990, s. 407).

Lata 70. i 80.

W roku szkolnym 1969/1970 naukę w szkołach podstawowych działających w zakładach karnych rozpoczęło ponad 4 tys. uczniów. Rekordowy był rok szkolny 1973/1974 z liczbą 6211 uczniów. W ostatnim roku szkolnym dekady lat 70. naukę w szkołach podstawowych w zakładach karnych rozpoczęło niespełna 4,2 tys. uczniów (Wołowicz, 1990, s. 402).

Liczna była także populacja osadzonych uczęszczających do szkół zawodowych. W roku szkolnym 1969/1970 naukę w 46 zasadniczych szkołach zawodowych podjęło prawie 4,3 tys. osadzonych. W latach 70. liczba uczniów tego typu szkół była zbliżona, niemniej najwyższa w roku szkolnym 1979/1980, kiedy to odnotowano 5821 uczniów. W 1971 r. nastąpiła zupełna likwidacja techników w zakładach karnych (Wołowicz, 1990, s. 412–413), co odzwierciedliło się w liczbie uczniów kształcenia zawodowego. Statystyki kształcenia zawodowego podnosiły dane dotyczące kursów. Tych w 1969 r. odbyło się 206, a uczestniczyło w nich 4,7 tys. słuchaczy (GUS, 1970, s. 569). W kolejnych latach organizowano rocznie po kilkaset kursów, najwięcej w 1976 r., bo 379 kursów, które ukończyło prawie 9 tys. osadzonych (Wołowicz, 1990, s. 407). Na statystyki dotyczące kształcenia zawodowego wpłynęły także dane o liczbie uczęszczających do otwartej w 1975 r., w pięciu więzieniach nowej formy – średniego studium zawodowego. Do tego typu szkoły, w której nauka trwała trzy lata, przyjmowano kandydatów mających ukończoną ośmioletnią szkołę podstawową.

Absolwenci uzyskiwali świadectwo ukończenia średniego studium zawodowego i mogli przystąpić do egzaminu dojrzałości³. Był to typ szkoły, którego ukończenie zgodnie z aktualnym prawem jest tożsame z uzyskaniem wykształcenia średniego (u.p.o. art. 20.4). W roku szkolnym 1976/1977 naukę w średnim studium zawodowym rozpoczęło 211 uczniów, w roku 1980/1981 odnotowano prawie 900 uczniów, natomiast w roku 1987/1988 jeszcze więcej, bo 1,2 tys. (Wołowicz, 1990, s. 414).

Z nastaniem lat 80. liczba osadzonych uczęszczających do szkół podstawowych zaczęła spadać. Rok szkolny 1980/1981 zamknął się liczbą 2,1 tys. uczniów. W niektórych latach dekady liczba uczniów na koniec roku szkolnego nie przekraczała tysiąca (Wołowicz, 1990, s. 402). W roku szkolnym 1988/1989 w ramach szkolnictwa przywzięziennego funkcjonowało 101 szkół, w tym 25 podstawowych (GUS, 1989, s. 513).

Przechodząc z kolei do kształcenia zawodowego, w kolejnych latach szkolnych lat 80. naukę w przywzięziennych szkołach zasadniczych rozpoczynało kilka tysięcy uczniów; najwięcej w roku 1979/1980, kiedy odnotowano prawie 5,9 tys. uczniów, najmniej w roku szkolnym 1984/1985 – 3,6 tys. uczniów (Wołowicz, 1990, s. 412). W 1985 r. wznowiono działanie techników. Powstały wówczas technika w Nysie i we Włocławku. W roku szkolnym 1986/1987 podjęło w nich naukę 118 osadzonych, a w kolejnym roku 125 (Wołowicz, 1990, s. 415). Dopełniając statystykę kształcenia zawodowego osób osadzonych, nie wolno pominąć średniego studium zawodowego. W roku szkolnym 1980/1981 kształcenie w tego typu szkole podjęło 875 słuchaczy, w roku 1985/1986 – 948, a w roku 1987/1988 – 1,2 tys. (Wołowicz, 1990, s. 414). Kształcenie zawodowe niezmiennie realizowano także w formie kursów organizowanych głównie przez przedsiębiorstwa zatrudniające więźniów, w liczbie po kilkaset rocznie; rekordowo wiele w 1980 r., kiedy odbyło się 430 kursów ukończonych przez ponad 10 tys. słuchaczy (Wołowicz, 1990, s. 407).

Lata 1989–1997

Kolejny przyjęty na potrzebę analizy kształcenia osób osadzonych okres obejmujący lata 1989–1997 rozpoczął się liczbą 98 szkół w zakładach karnych w roku szkolnym 1989/1990 (24 podstawowych, 48 zasadniczych zawodowych, 22 średnich studiów zawodowych oraz 4 techników) oraz liczbą prawie 4,1 tys. uczniów (odpowiednio do typów szkół: 793, 2455, 771, 77) (CZSW BIS, 2006, s. 66–67). W roku 1995/1996

³ <https://www.prawo.pl/samorzad/czy-absolwent-sredniego-studium-zawodowego-moze-rozpozaczac-nauke-od-iii-semestru-w-liceum-ogolnoksztalcacym-dla-doroslych,229276.html> (dostęp: 14.04.2024).

szkół było mniej, bo 69 (odpowiednio: 11, 36, 14, 7 oraz – co było nowością – istniało jedno liceum ogólnokształcące), natomiast liczba uczniów była porównywalna – prawie 4,4 tys. (odpowiednio do szczebli i typów: 702, 2701, 615, 336 oraz 23 w liceach). W roku szkolnym 1996/1997 w zakładach karnych funkcjonowały 72 szkoły (odpowiednio: 20, 30, 13, 8), natomiast liczba uczniów była porównywalna do tej sprzed roku – 4,3 tys. (odpowiednio: 748, 2713, 427, 395, 25) (CZSW BIS, 2006, s. 66–67). Zdobyć zawodu było możliwe także w ramach kursów zawodowych, których w 1989 r. zorganizowano 187, obejmując szkoleniem ponad 4,5 tys. osadzonych. W 1995 r. zrealizowano 58 kursów, w których udział wzięło 1,5 tys. słuchaczy. Więcej kursów i ich słuchaczy było w kolejnym roku: 90 i prawie 2 tys. (CZSW BIS, 2006, s. 68).

2.5. Stan więziennych bibliotek

Jak stwierdził Dariusz Widelak (1999, s. 128), „środkiem zapewniającym sprawną pomoc skazanym, w tym uczniom, jest właściwa organizacja księgozbioru kształtującego wiedzę i zainteresowania, wzbogacającego osobowość wszystkich użytkowników”. Równoległe do rozwoju sieci szkolnej w więzieniach gromadzono księgozbiór i organizowano biblioteki, także w więzieniach, w których nie funkcjonowały szkoły. W 1928 r., w Warszawie utworzono Centralną Bibliotekę Więzienną, która zaopatrywała w księgozbiór pozostałe więzienne biblioteki (Kurek, 2009, s. 136). W styczniu 1929 r. istniało 159 więziennych bibliotek (GUS, 1930, s. 4), a rok później 160 (GUS, 1931, s. 142). 1 stycznia 1936 r. zarejestrowano 143 biblioteki ze 106,5 tys. woluminów (GUS, 1937, s. 349). Trzy lata później liczby wyniosły odpowiednio 153 i 129,4 tys. (GUS, 1939, s. 368). W okresie okupacji nie wygasła działalność bibliotek przywięziennych. Do wiosny 1942 r. przy jednym z warszawskich więzień [obecnie Muzeum Więzienia Pawiak] działała więzienna biblioteka, w której udostępniano księgozbiór w tzw. systemie przenośnych szafek, co miało niebagatelne znaczenie dla zachowania tożsamości narodowej więźniów (Kurek, 2009, s. 140).

W kolejnych, już powojennych, latach ze zbiorów bibliotecznych wyodrębniano księgozbiór przeznaczony dla kadry, a niektóre biblioteki przeniesiono poza mury zakładu. Jednocześnie zasoby biblioteczne rosły, osiągając w 1955 r. 350 tys. woluminów (Kurek, 2009, s. 141). Następnie wielkość księgozbioru zmalała wskutek kontroli dokonywanych przez inspekcje z wydziału więziennictwa, w trakcie których (głównie z powodów politycznych) wyłączano niektóre pozycje z zasobów

bibliotecznych (Czerwiński, 2014, s. 48). W 1956 r. połączono biblioteki dla funkcjonariuszy z bibliotekami dla więźniów (Kurek, 2009, s. 144, 147) i tym sposobem rozpoczął się okres wyraźnego powiększania więziennego księgozbioru. W 1965 r. 149 więziennych bibliotek dysponowało 1,1 mln woluminów, a liczba wypożyczeń wyniosła wówczas prawie 3,2 mln (GUS, 1966, s. 556).

Na koniec 1969 r. stan księgozbioru więziennego przekroczył 1,2 mln (Kurek, 2009, s. 150). Biblioteki były jednak słabo wyposażone w podręczniki szkolne oraz w czasopisma popularnonaukowe, co stanowiło barierę dla realizacji procesu kształcenia (Kożuch, 1962 za: Sapia-Drewniak, 2012, s. 224–225). Na koniec roku 1985 w zakładach karnych istniało 147 bibliotek (nie licząc filii), w których w ciągu roku zarejestrowano ponad 161 tys. czytelników. W 1988 r. w zakładach karnych funkcjonowało 156 bibliotek, a ich księgozbiór liczył prawie 1,7 mln woluminów, natomiast zarejestrowanych było 155,9 tys. czytelników (GUS, 1989, s. 513). Rok 1989 biblioteki w zakładach karnych zamknęły liczbą ponad 1,6 mln woluminów (CZSW BIS, 2006, s. 85).

W kolejnej dekadzie doszło do spadku liczby czytelników – rok 1990 zakończył się liczbą 56,9 tys. czytelników w 151 bibliotekach dysponujących 1,6 mln woluminów (GUS, 1991, s. 83). W 1995 r. w zakładach karnych działały 154 biblioteki, a wielkość księgozbioru była podobna, jak w kilku poprzednich latach (GUS, 1996, s. 113). Na koniec 1997 r. funkcjonowały 154 biblioteki przywięzienne, posiadające w swoich zasobach 1 mln 628 tys. woluminów (GUS, 1998, s. 109).

Rozdział 3

Charakterystyka wybranych aspektów kształcenia osób osadzonych w okresie 1997–2023. Wyniki badania własnego

3.1. Podstawy metodologiczne badania własnego

Badanie, którego wyniki przedstawiłam w monografii, przeprowadziłam z zastosowaniem analizy danych zastanych. W metodzie tej, znanej również jako *desk research*, zakłada się szczegółową analizę dostępnych danych, które zostały już zgromadzone przez innych badaczy, organizacje lub instytucje. Polega ona na scalaniu, przetworzeniu i analizie tych danych pod kątem badania (Makowska, Boguszewski, 2013, s. 12). Analiza danych zastanych może stanowić metodę uzupełniającą w procesie gromadzenia danych i rozwiązywania problemów badawczych, może również być – co jest podejściem zastosowanym w monografii – głównym i jedynym źródłem informacji (Nalaskowski, Dejna, 2020, s. 424).

Dane, które posłużyły w badaniu, wzorując się na typologii Benona Miśkiewicza (1985, s. 121), należą do dwóch grup. Pierwsza to pozaźródłowa wiedza naukowa pochodząca z poznawania i przyswajania rezultatów badań historycznych, do jakich doszli inni badacze, i której niezwyklej rolę tkwi w tym, że dostarczając informacji o tym, co i w jaki sposób zostało już zbadane, ma znaczenie „sterujące” podczas badania. Na jej podstawie opracowałam tło teoretyczne tytułowego zagadnienia. Chcąc dotrzeć do rezultatów poznania innych autorów, przeprowadziłam kwerendę biblioteczną, a jako hasła kluczowe zastosowałam wyrażenia „oświata więźniów” oraz „kształcenie/nauczanie więźniów/skazanych”. Wynikiem było nieobszerne zestawienie bibliograficzne. Jego trzon to kilka prac – charakterystyk ilościowo-jakościowych. Pierwsza, licząc według daty publikacji, to dość obszerna monografia Zygmunta Bugajskiego (1929), którego poglądy na organizację więziennictwa, na obecność w nim środków wychowawczych na czele z pracą i działalnością

oświatową w szczególnie sposób przyczyniły się do zmiany polskiego prawa penitencjarnego w okresie międzywojennym. Sama monografia natomiast charakteryzuje rozwój oświaty więźniów od powstania polskiego więziennictwa do 1929 r. Druga z kluczowych publikacji to obszerny artykuł Marty Wołowicz *Nauczanie ogólne i zawodowe skazanych* zamieszczony w *Księdze jubileuszowej więziennictwa polskiego 1918–1988* pod redakcją Andrzeja Marka, wydanej z okazji 70-lecia polskiego więziennictwa (1990). Późniejszymi, równie cennymi źródłami wiedzy o kształceniu osób osadzonych były publikacje Dariusza Widelaka (1999) oraz Leszka Boguni (2009). Jako dopełniające potraktowano artykuły zamieszczane na łamach czasopism, głównie „Oświaty Dorosłych” i „Szkoły Specjalnej”. Większość z nich to refleksje nauczycieli szkół przywieziennych w odniesieniu do poszczególnych aspektów funkcjonowania tych szkół, np. na temat organizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego czy resocjalizacyjnej wartości poszczególnych przedmiotów nauczania. Wśród autorów wymienić można między innymi Krzysztofa Wiczковского (1987), Wiczковского wraz z Franciszkiem Heltą (1987) oraz Stanisława Tubka (1988).

W opracowaniu monografii opierałam się także – ponownie sięgając do typologii Miśkiewicza (1985, s. 121) – na materiałach źródłowych pisanych. W tej grupie znalazły się archiwalne roczniki statystyczne w opracowaniu Głównego Urzędu Statystycznego [dalej: GUS], dostępne w wersji elektronicznej. Korzystałam również z danych opracowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości [dalej: MS] wraz z CZSW. Były to sprawozdania roczne i miesięczne, zawierające dane liczbowe o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania, zamieszczone na stronie internetowej SW (<https://sw.gov.pl/strona/Statystyka>). Pomocne okazały się dwa opracowania Biura Informacji i Statystyki CZSW, które są ilościowym opisem wybranych zagadnień więziennictwa w okresie 1989–2004 [dalej: BIS CZSW, 2006] oraz w okresie 2005–2012 [dalej: BIS CZSW, 2013]. Wszystkie źródła pisane, łącznie ze wskazanymi wcześniej publikacjami naukowymi znalazły zastosowanie zwłaszcza w opracowaniu tła teoretycznego w niniejszej monografii, którym jest najogólniej rozwój oświaty i kształcenia więźniów od początków polskiego więziennictwa do 1997 r.

Dzieje oświaty i kształcenia więźniów w Polsce to długi okres, obejmujący ponad sto lat, zdecydowałam się więc na jego podział na mniejsze jednostki. Wyznaczając je, kierowałam się założeniem Miśkiewicza (1985, s. 254–255), którego zdaniem przechodzenie od jednej epoki do drugiej nie odbywa się natychmiastowo, nie decyduje o tym jedno wydarzenie dziejowe, a raczej gromadzenie się przesłanek. Jako przesłanki potraktowałam wydarzenia polityczne, historyczne i społeczne w kraju.

One stały się kryteriami podziału na podokresy:

- a) od powstania II Rzeczypospolitej, a więc od 11 listopada 1918 r., kiedy władzę w kraju powierzono tymczasowemu Naczelnikowi Państwa Józefowi Piłsudskiemu i od kiedy można mówić o tworzeniu się więziennictwa polskiego, do roku 1945 z wyodrębnionymi ze względu na trwanie wojny latami 1939–1945;
- b) okres sowyetyzacji Polski przypadający na lata 1945–1956;
- c) tzw. czas odwilży od schyłku 1956 do 1969 r.;
- d) lata 1970–1988, określane jako *mała stabilizacja Gomułki* na oznaczenie względnej równowagi rzeczywistości społeczno-gospodarczej kraju;
- e) wejście po wyborach parlamentarnych w 1989 r. w okres III Rzeczypospolitej¹.

Podstawę w badaniu własnym dziejów kształcenia osób osadzonych w latach 1997–2023 stanowiły natomiast inne źródła pisane. Były to opracowane przez Biuro Penitencjarne CZSW [dalej: BP CZSW] analizy wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych funkcjonowania szkół prowadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych wraz z załącznikami². Drugą grupą źródeł były sprawozdania z danymi na poziomie zagregowanym, obejmujące rok szkolny. Powstają one na podstawie jednostkowych sprawozdań, które poszczególne zespoły szkół w jednostkach penitencjarnych mają obowiązek składać do BP CZSW po zakończonym roku szkolnym i są dostępne w wewnętrznym obiegu więziennictwa. Ich analizę podjęłam w celu poznania odpowiedzi na problem badawczy: jaki w okresie 1997–2023 był stan kształcenia osób przebywających w izolacji penitencjarnej? Ze względu na szeroki zakres treściowy problemu badawczego postawiłam także problemy szczegółowe:

- 1. W jakim kontekście społeczno-politycznym funkcjonowała instytucja penitencjarna?
- 2. Jakie ramy prawne obowiązywały odnośnie do organizowania i prowadzenia kształcenia osób osadzonych?
- 3. Jaka była struktura populacji osób osadzonych?
- 4. Jak kształtowała się mapa podmiotów prowadzących kształcenie w jednostkach penitencjarnych, jaki był stan liczbowy szkół i kwalifikacyjnych kursów przez nie prowadzonych oraz jaką dysponowały bazą materialną?
- 5. Ile było słuchaczy szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych w jednostkach penitencjarnych oraz ilu nauczycieli zatrudniano do ich kształcenia?

¹ Podział na: Pierwszą, Drugą i Trzecią Rzeczpospolitą wybrzmiał w Konstytucji RP: „[...] nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej [...] ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej [...]. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka [...]”.

² Metodologia opracowywania załączników do analiz zmieniła się na przestrzeni lat. Skutkowało to różną liczbą tych załączników do analizy (od jednego do dziesięciu).

6. Jakie wyniki dydaktyczne uzyskiwano w szkołach i w ramach kwalifikacyjnych kursów zawodowych prowadzonych w jednostkach penitencjarnych?
7. Ile szkoleń kursowych zrealizowano w jednostkach penitencjarnych i ile osób w nich uczestniczyło?
8. Jakie trudności i niepowodzenia zidentyfikowano w związku z kształceniem osób przebywających w izolacji penitencjarnej i jakie na tej podstawie można sformułować wyzwania dla więziennictwa?

Wszystkie źródła, które znalazły zastosowanie w moim badaniu, ujęłam w tabeli (tab. 6).

Badanie danych zastanych źródłowych nie jest wolne od ograniczeń. Na możliwe problemy występujące w badaniach z zastosowaniem metody analizy danych zastanych zwrócił uwagę Antoni Sułek (2002, s. 118), wymieniając: brak danych istotnych dla wielu pytań badawczych jako wynik ubóstwa zbieranych przez instytucje materiałów, istnienie danych, o których badacz nie wie, fakt, że wielu danych się nie publikuje. Spośród wymienionych niektóre wystąpiły w badaniu własnym. Podstawowym utrudnieniem był brak wolnego dostępu do *Analiz*, ponieważ są to dokumenty niepublikowane, funkcjonujące w wewnętrznym obiegu więziennictwa, którymi dysponują wyłącznie zakłady karne prowadzące CKU oraz jednostka centralna – BP CZSW. Dzięki zrozumieniu dla badania i życzliwości tych właśnie instytucji uzyskałam dostęp do analiz. Niemniej, badanie nie przebiegło bezproblemowo. Jedną z istotniejszych przeszkód był brak analizy w odniesieniu do roku 1999/2000 oraz braki kilku załączników. Poważną przeszkodą w procesie badawczym był brak stałego schematu prezentowania informacji w analizach i ich załącznikach³, co miejscami uniemożliwiało zestawianie danych i wnioskowanie o dynamice zjawisk. Konieczne okazało się odrzucenie części jednej z analiz, ponieważ zawierała fragmenty będące kalką z wcześniejszego roku szkolnego. Wymienione sytuacje to dowód na to, że trudnością jest nie tylko prowadzenie badań w jednostkach penitencjarnych⁴, ale także badanie dokumentów, które w tych jednostkach powstały. Między innymi ze względu na opisane trudności niniejsze opracowanie nie wyczerpuje tytułowego zagadnienia. Otrzymane wyniki można ponadto potraktować jako wstęp do badań ściśle jakościowych, zwłaszcza po zawężeniu pola poszukiwań badawczych, co jest kierunkiem opisanym w literaturze jako jedno z wielu zastosowań metod ilościowych (Boczkowski, 2018, s. 68–70).

³ Np. w *Analizie 2007/2008* zamiast zilustrować liczbowo wszystkie wyniki dydaktyczne w szkołach, przestano na kilku przykładach.

⁴ O przyczynach trudności prowadzenia badań w jednostkach penitencjarnych szerzej w artykule Renaty Szczepanik (2012).

Tabela 6. Źródła w badaniu własnym

1	2	3	4	5
Autorstwo	Nazwa źródła	Skrót	Załączniki	Skrót załącznika
1	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych w roku szkolnym 1997/1998 przez szkoły przywiężenne</i>	BP CZSW 1998	<i>Wykaz szkół przywiężennych wg stanu na dzień 1 września 1998 r.</i>	Wykaz na 1 września 1998
BP CZSW	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych w roku szkolnym 1998/1999 przez szkoły przywiężenne</i>	BP CZSW 1999	<i>Załącznik Nr 2 Nauczanie skazanym do Analizy 1998/1999</i>	Załącznik Nr 2 do BP CZSW 1999
	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych w roku szkolnym 2000/2001⁵ przez szkoły przywiężenne</i>	BP CZSW 2001	<i>Załącznik Nr 2 Nauczanie skazanym do Analizy 2000/2001</i>	Załącznik Nr 2 do BP CZSW 2001
	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych w roku szkolnym 2001/2002 przez szkoły przywiężenne</i>	BP CZSW 2002	<i>Załącznik Nr 2 pt. Przywiężenne szkoły i oddziały szkolne do Analizy 2001/2002</i> <i>Wykaz szkół przywiężennych wg stanu na dzień 1 lutego 2002 r.</i>	Załącznik Nr 2 do BP CZSW 2002 Wykaz na 1 lutego 2002

⁵ Brak ciągłości źródeł z powodu braku analizy w odniesieniu do roku 1999/2000.

1	2	3	4	5
BP CZSW	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych w roku szkolnym 2002/2003 przez szkoły przywięzienne</i>	BP CZSW 2003	Załącznik Nr 2 pt. <i>Mierzenie jakości pracy szkół w roku szkolnym 2002/2003</i>	Załącznik Nr 2 do BP CZSW 2003
	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych w roku szkolnym 2003/2004 przez szkoły przywięzienne⁶</i>	BP CZSW 2004	<i>Wykaz szkół przywięziennych wg stanu na dzień 1 września 2003 r.</i>	Wykaz na 1 września 2003
			Załącznik Nr 2 pt. <i>Informacja o zewnętrznym mierzeniu jakości pracy szkół, na podstawie danych przekazanych przez Okręgowe Komisje Egzaminacyjne – szkoła podstawowa, rok szkolny 2004/2005</i>	Załącznik Nr 2 do BP CZSW 2005
	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych w roku szkolnym 2004/2005 przez szkoły przywięzienne</i>	BP CZSW 2005	Załącznik Nr 3 pt. <i>Informacja o zewnętrznym mierzeniu jakości pracy szkół, na podstawie danych przekazanych przez Okręgowe Komisje Egzaminacyjne: gimnazja w roku szkolnym 2004/2005</i>	Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2005
			Załącznik Nr 4 pt. <i>Informacja o zewnętrznym mierzeniu jakości pracy szkół, na podstawie danych przekazanych przez OKE – szkoły ponadgimnazjalne, rok szkolny 2004/2005</i>	Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2005

⁶ Załącznik do Analizy 2003/2004, choć był dostępny, wyłączono z badania, gdyż zamiast sumarycznego opisu stanu kształcenia, podano w nim jedynie informacje w odniesieniu do kilku szkół.

1	2	3	4	5
				Wykaz
			Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakładach karnych wg stanu na dzień 1 września 2005 r.	na 1 września 2005
			Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakładach karnych wg stanu na dzień 1 lutego 2005 r.	na 1 lutego 2005
			Załącznik Nr 2 pt. Wyniki zewnętrznych sprawdzianów organizowanych przez OKE w szkołach podstawowych dla dorosłych w ZK (rok szkolny 2005/2006)	Załącznik Nr 2 do BP CZSW 2006
			Załącznik Nr 3 pt. Wyniki zewnętrznych egzaminów gimnazjalnych organizowanych przez OKE w szkołach dla dorosłych w ZK i AŚ w roku szkolnym 2005/2006	Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2006
			Załącznik Nr 4 pt. Wyniki egzaminów zawodowych organizowanych przez OKE w zasadniczych szkołach zawodowych dla dorosłych funkcjonujących w ZK i AŚ w roku szkolnym 2005/2006	Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2006
			Załącznik Nr 5 pt. Wyniki egzaminów z przygotowania zawodowego w technikach dla dorosłych w szkołach funkcjonujących w ZK i AŚ. Rok szkolny 2005/2006	Załącznik Nr 5 do BP CZSW 2006

BP CZSW

Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych w roku szkolnym 2005/2006 przez szkoły przywięzione

1	2	3	4	5
			<i>Załącznik Nr 6 pt. Wyniki egzaminów maturalnych w technikach funkcjonujących w zespołach szkół i centrach kształcenia ustawicznego w ZK i AŚ. Rok szkolny 2005/2006</i>	<i>Załącznik Nr 6 do BP CZSW 2006</i>
			<i>Załącznik Nr 7 pt. Wyniki egzaminów maturalnych w liceach ogólnokształcących dla dorosłych funkcjonujących w ZK i AŚ. Rok szkolny 2005/2006</i>	<i>Załącznik Nr 7 do BP CZSW 2006</i>
			<i>Załącznik Nr 2 pt. Wyniki zewnętrznych sprawdzianów organizowanych przez OKE w szkołach podstawowych dla dorosłych w ZK (rok szkolny 2006/2007)</i>	<i>Załącznik Nr 2 do BP CZSW 2007</i>
			<i>Załącznik Nr 3 pt. Wyniki zewnętrznych egzaminów gimnazjalnych organizowanych przez OKE w szkołach dla dorosłych w ZK i AŚ (rok szkolny 2006/2007)</i>	<i>Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2007</i>
	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły przywilejennie w roku szkolnym 2006/2007</i>	<i>BP CZSW 2007</i>	<i>Załącznik Nr 4 pt. wyniki egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe organizowanych przez OKE w szkołach dla dorosłych w ZK i AŚ (rok szkolny 2006/2007)</i>	<i>Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2007</i>
			<i>Załącznik Nr 5 pt. Wyniki egzaminów zewnętrznych potwierdzających kwalifikacje zawodowe w technikach dla dorosłych. Szkoły funkcjonujące w ZK i AŚ (rok szkolny 2006/2007)</i>	<i>Załącznik Nr 5 do BP CZSW 2007</i>

BP CZSW

1	2	3	4	5
			Załącznik Nr 6 pt. <i>Wyniki egzaminów maturalnych/dojrzałości w technikach funkcjonujących w zespołach szkół i centrach kształcenia ustawicznego w ZK i AŚ (rok szkolny 2006/2007)</i>	Załącznik Nr 6 do BP CZSW 2007
			Załącznik Nr 7 pt. <i>Wyniki egzaminów maturalnych w liceach ogólnokształcących dla dorosłych funkcjonujących w ZK i AŚ (rok szkolny 2006/2007)</i>	Załącznik Nr 7 do BP CZSW 2007
			Załącznik Nr 8 pt. <i>Wyniki egzaminów zawodowych w szkole policealnej funkcjonującej w ZK i AŚ (rok szkolny 2006/2007)</i>	Załącznik Nr 8 do BP CZSW 2007
			Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakładach karnych wg stanu na dzień 1 września 2006 r.	Wykaz na 1 września 2006

BP CZSW

<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2007/2008</i>	BP CZSW 2008	Brak
<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2008/2009</i>	BP CZSW 2009	Załącznik Nr 4 pt. wyniki sprawdzianów zewnętrznych przeprowadzanych przez OKE do BP CZSW 2009 w szkołach podstawowych dla dorosłych przy ZK/AS w roku szkolnym 2008/2009

1	2	3	4	5
				Załącznik Nr 5 do BP CZSW 2009
			Załącznik Nr 5 pt. Wyniki egzaminów zewnętrznych przeprowadzanych przez OKE w gimnazjach dla dorosłych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2008/2009	
			Załącznik Nr 6 pt. Wyniki egzaminów zewnętrznych przeprowadzanych przez OKE w zasadniczych szkołach zawodowych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2008/2009	Załącznik Nr 6 do BP CZSW 2009
			Załącznik Nr 7 pt. Wyniki zewnętrznych egzaminów zawodowych przeprowadzanych przez OKE w technikach uzupełniających przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2008/2009	Załącznik Nr 7 do BP CZSW 2009
			Załącznik Nr 8 pt. Wyniki egzaminów maturalnych w technikach uzupełniających dla dorosłych przy ZK/AŚ przeprowadzanych przez OKE w roku szkolnym 2008/2009	Załącznik Nr 8 do BP CZSW 2009
			Załącznik Nr 3 pt. Wyniki sprawdzianów zewnętrznych przeprowadzanych przez OKE w szkołach podstawowych dla dorosłych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2009/2010	Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2010
			Załącznik Nr 4 pt. Wyniki egzaminów zewnętrznych przeprowadzanych przez OKE w gimnazjach dla dorosłych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2009/2010	Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2010

BP CZSW

Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcyjujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2009/2010

BP CZSW 2010

1	2	3	4	5
				Załącznik Nr 5 do BP CZSW 2010
			Załącznik Nr 5 pt. Wyniki egzaminów zewnętrznych przeprowadzanych przez OKE w zasadniczych szkołach zawodowych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2009/2010	
			Załącznik Nr 6 pt. Wyniki egzaminów zewnętrznych zawodowych przeprowadzanych przez OKE w technikach uzupełniających przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2009/2010	Załącznik Nr 6 do BP CZSW 2010
			Załącznik Nr 7 pt. Wyniki egzaminów zewnętrznych przeprowadzanych przez OKE w szkołach policealnych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2009/2010	Załącznik Nr 7 do BP CZSW 2010
			Załącznik Nr 8 pt. Wyniki egzaminów maturalnych przeprowadzanych przez OKE w liceach ogólnokształcących dla dorosłych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2009/2010	Załącznik Nr 8 do BP CZSW 2010
			Załącznik Nr 9 pt. Wyniki egzaminów maturalnych przeprowadzanych przez OKE w technikach uzupełniających przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2009/2010	Załącznik Nr 9 do BP CZSW 2010
			Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakładach karnych wg stanu na dzień 1 września 2009 r.	Wykaz na 1 września 2009

BP CZSW

1	2	3	4	5
BP CZSW <i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2010/2011</i>			Załącznik Nr 2 pt. <i>Wyniki sprawdzianów zewnętrznych przeprowadzanych przez OKE w szkołach podstawowych dla dorosłych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2010/2011</i>	Załącznik Nr 2 do BP CZSW 2011
			Załącznik Nr 3 pt. <i>Wyniki egzaminów zewnętrznych przeprowadzanych przez OKE w gimnazjach dla dorosłych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2010/2011</i>	Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2011
			Załącznik Nr 4 pt. <i>Wyniki egzaminów zewnętrznych przeprowadzanych przez OKE w zasadniczych szkołach zawodowych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2010/2011</i>	Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2011
		BP CZSW 2011	Załącznik Nr 5 pt. <i>Wyniki egzaminów zewnętrznych zawodowych przeprowadzanych przez OKE w technikach uzupełniających przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2010/2011</i>	Załącznik Nr 5 do BP CZSW 2011
			Załącznik Nr 6 pt. <i>Wyniki egzaminów matury przeprowadzanych przez OKE w technikach uzupełniających przy ZK w roku szkolnym 2010/2011</i>	Załącznik Nr 6 do BP CZSW 2011
			Załącznik Nr 7 pt. <i>Wyniki egzaminów zawodowych przeprowadzanych przez OKE w szkołach policealnych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2010/2011</i>	Załącznik Nr 7 do BP CZSW 2011

1	2	3	4	5
	Załącznik Nr 8 pt. Wyniki egzaminów maturalnych przeprowadzanych przez OKE w liceach ogólnokształcących dla dorosłych przy ZK/AŚ w roku szkolnym 2010/2011			Załącznik Nr 8 do BP CZSW 2011
	Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2011/2012	BP CZSW 2012	Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakładach karnych wg stanu na dzień 1 września 2011 r.	
			Załącznik Nr 3 pt. Wyniki sprawdzianów w szkołach podstawowych dla dorosłych do analizy 2012/2013	Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2013
			Załącznik Nr 4 pt. Wyniki egzaminów w gimnazjach dla dorosłych do analizy 2012/2013	Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2013
	Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2012/2013	BP CZSW 2013	Załącznik Nr 5 pt. Wyniki egzaminów zawodowych w zasadniczych szkołach zawodowych dla dorosłych w ZK/AŚ w roku szkolnym 2012/2013	Załącznik Nr 5 do BP CZSW 2013
			Załącznik Nr 6 pt. Wyniki egzaminów zawodowych w technikach uzupełniających dla dorosłych do analizy 2012/2013	Załącznik Nr 6 do BP CZSW 2013
			Załącznik Nr 7 pt. Wyniki egzaminów zawodowych w szkołach policealnych dla dorosłych do analizy 2012/2013	Załącznik Nr 7 do BP CZSW 2013

1	2	3	4	5
BP CZSW	Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2013/2014	BP CZSW 2014	Załącznik Nr 8 pt. <i>Liceum ogólnokształcące – egzamin maturalny do analizy 2012/2013</i>	Załącznik Nr 8 do BP CZSW 2013
			Załącznik Nr 9 pt. <i>Technikum uzupełniające – egzamin maturalny do analizy 2012/2013</i>	Załącznik Nr 9 do BP CZSW 2013
			Załącznik Nr 3 pt. <i>Wyniki sprawdzianów w szkołach podstawowych dla dorosłych do analizy 2013/2014</i>	Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2014
			Załącznik Nr 4 pt. <i>Wyniki egzaminów w gimnazjach dla dorosłych do analizy 2013/2014</i>	Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2014
			Załącznik Nr 5 pt. <i>Wyniki egzaminów zawodowych w zasadniczych szkołach zawodowych dla dorosłych w ZK/AS w roku szkolnym 2013/2014</i>	Załącznik Nr 5 do BP CZSW 2014
			Załącznik Nr 6 pt. <i>Wyniki egzaminów zawodowych w technikach uzupełniających dla dorosłych do analizy 2013/2014</i>	Załącznik Nr 6 do BP CZSW 2014
			Załącznik Nr 7 pt. <i>Wyniki egzaminów w szkołach policealnych do analizy 2013/2014</i>	Załącznik Nr 7 do BP CZSW 2014
			Załącznik Nr 8 pt. <i>Liceum ogólnokształcące – egzamin maturalny do analizy 2013/2014</i>	Załącznik Nr 8 do BP CZSW 2014

1	2	3	4	5
BP CZSW	Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2014/2015	BP CZSW 2015	Załącznik Nr 9 pt. <i>Technikum uzupełniające – egzamin maturalny do analizy 2013/2014</i>	Załącznik Nr 9 do BP CZSW 2014
			Załącznik Nr 10 pt. <i>Kwalifikacyjny kurs zawodowy – egzamin potwierdzający kwalifikacje zawodowe do analizy 2013/2014</i>	Załącznik Nr 10 do BP CZSW 2014
			Załącznik Nr 3 pt. <i>Wyniki sprawdzianów w szkołach podstawowych dla dorosłych do analizy 2014/2015</i>	Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2015
			Załącznik Nr 4 pt. <i>Wyniki egzaminów w gimnazjach dla dorosłych do analizy 2014/2015</i>	Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2015
			Załącznik Nr 5 pt. <i>Wyniki egzaminu maturalnego w liceum ogólnokształcącym oraz uzupełniającym technikum do analizy 2014/2015</i>	Załącznik Nr 5 do BP CZSW 2015
			Załącznik Nr 6 pt. <i>Wyniki egzaminów zawodowych w uzupełniającym technikum do analizy 2014/2015</i>	Załącznik Nr 6 do BP CZSW 2015
			Załącznik Nr 7 pt. <i>Wyniki egzaminów zawodowych w szkołach policealnych do analizy 2014/2015</i>	Załącznik Nr 7 do BP CZSW 2015
			Załącznik Nr 8 pt. <i>Wyniki egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe na kwalifikacyjnych kursach zawodowych do analizy 2014/2015</i>	Załącznik Nr 8 do BP CZSW 2015

1	2	3	4	5
BP CZSW			<i>Załącznik Nr 10 pt. Zestawienie liczbowe słuchaczy objętych nauką w szkołach i na kursach, absolwentów, uzyskiwanych średnich ocen w poszczególnych szkołach oraz frekwencji słuchaczy na zajęciach lekcyjnych do analizy 2014/2015</i>	<i>Załącznik Nr 10 do BP CZSW 2015</i>
			<i>Załącznik Nr 3 pt. Zestawienie liczbowe dotyczące słuchaczy objętych nauką w szkołach i na kursach, absolwentów, uzyskiwanych ocen w poszczególnych szkołach oraz frekwencji słuchaczy na zajęciach lekcyjnych do analizy 2015/2016</i>	<i>Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2016</i>
	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2015/2016</i>	<i>BP CZSW 2016</i>		
			<i>Załącznik Nr 4 pt. Wyniki egzaminów w szkołach i na kwalifikacyjnych kursach zawodowych do analizy 2015/2016</i>	<i>Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2016</i>
	<i>Analiza-sprawozdanie ze sprawowanego nadzoru pedagogicznego przez BP CZSW za rok szkolny 2015/2016</i>	<i>BP CZSW 2016a</i>	<i>Załącznik Nr 5 pt. Najczęściej przyczyny wycofania z nauczania do analizy 2015/2016</i>	<i>Załącznik Nr 5 do BP CZSW 2016</i>
	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2016/2017</i>	<i>BP CZSW 2017</i>	<i>Załącznik Nr 3 pt. Zestawienie liczbowe dotyczące słuchaczy objętych nauką w szkołach i na kursach, absolwentów, uzyskiwanych ocen w poszczególnych szkołach oraz frekwencji słuchaczy na zajęciach lekcyjnych do analizy 2016/2017</i>	<i>Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2017</i>

1	2	3	4	5
BP CZSW			Załącznik Nr 4 pt. Wyniki egzaminów w szko- łach i na kwalifikacyjnych kursach zawodo- wych do analizy 2016/2017	Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2017
			Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakła- dach karnych i aresztach śledczych wg stanu na dzień 1 września 2017 r.	Wykaz na 1 września 2017
	Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyj- nych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2017/2018	BP CZSW 2018	Załącznik Nr 3 pt. Wyniki egzaminów w szko- łach i na kwalifikacyjnych kursach zawodo- wych do analizy 2017/2018	Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2018
	Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyj- nych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2018/2019	BP CZSW 2019	Załącznik Nr 4 pt. Najczęściej przyczyny wycofania z nauczania do analizy 2017/2018	Załącznik Nr 4 do BP CZSW 2018
	Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyj- nych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2019/2020	BP CZSW 2020	Załącznik Nr 3 pt. Wyniki egzaminów w szko- łach i na kwalifikacyjnych kursach zawodo- wych do analizy 2018/2019	Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2019
	Analiza-sprawozdanie ze sprawowanego nad- zoru pedagogicznego przez BP CZSW za rok szkolny 2019/2020	BP CZSW 2020a	Załącznik Nr 3 pt. Wyniki egzaminów w szko- łach i na kwalifikacyjnych kursach zawodo- wych do analizy 2019/2020	Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2020

1	2	3	4	5
	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2020/2021</i>	<i>BP CZSW 2021</i>	<i>Załącznik Nr 3 pt. Wyniki egzaminów w Cen-trach Kształcenia Ustawicznego przy zakla-dach karnych do analizy 2020/2021</i>	<i>Załącznik nr 3 do BP CZSW 2021</i>
			<i>Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakla-dach karnych i aresztach śledczych wg stanu na dzień 1 lutego 2021 r.</i>	<i>Wykaz na 1 lutego 2021</i>
	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2021/2022</i>	<i>BP CZSW 2022</i>	<i>Załącznik Nr 3 pt. Efektywność nauczania – zdawalność 2021/2022</i>	<i>Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2022</i>
			<i>Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakla-dach karnych i aresztach śledczych wg stanu na dzień 1 lutego 2022 r.</i>	<i>Wykaz na 1 lutego 2022</i>
	<i>Analiza wyników dydaktyczno-resocjalizacyjnych uzyskanych przez szkoły funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w roku szkolnym 2022/2023</i>	<i>BP CZSW 2023</i>	<i>Załącznik Nr 3 pt. Efektywność nauczania – zdawalność 2022/2023</i>	<i>Załącznik Nr 3 do BP CZSW 2023</i>
			<i>Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakla-dach karnych i aresztach śledczych wg stanu na dzień 1 września 2022 r.</i>	<i>Wykaz na 1 września 2022</i>
			<i>Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakla-dach karnych i aresztach śledczych wg stanu na dzień 1 lutego 2023 r.</i>	<i>Wykaz na 1 lutego 2023</i>
			<i>Wykaz kierunków kształcenia i semestrów nauki w szkołach prowadzonych przy zakla-dach karnych i aresztach śledczych wg stanu na dzień 1 września 2023 r.</i>	<i>Wykaz na 1 września 2023</i>

BP CZSW

1	2	3	4	5
BIS	Więznienia w liczbach. Statystyka penitencjarna w latach 1989–2004, Warszawa 2006			BIS CZSW, 2006
	Więznienia w liczbach. Statystyka penitencjarna w latach 2005–2012, Warszawa 2013			BIS CZSW, 2013
MS, CZSW	Informacja o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania za rok 2001, Warszawa 2002			MS, CZSW, 2002
	Informacja o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania za rok 2005, Warszawa 2006			MS, CZSW, 2006
	Roczna informacja statystyczna za rok 2010, Warszawa 2011			MS, CZSW, 2011
	Roczna informacja statystyczna za rok 2015, Warszawa 2016			MS, CZSW, 2016
	Roczna informacja statystyczna za rok 2018, Warszawa 2019			MS, CZSW, 2019
	Roczna informacja statystyczna za rok 2019, Warszawa 2020			MS, CZSW, 2020
	Roczna informacja statystyczna za rok 2020, Warszawa 2021			MS, CZSW, 2021
	Roczna informacja statystyczna za rok za 2021, Warszawa 2022			MS, CZSW, 2022
	Roczna informacja statystyczna za rok za 2022, Warszawa 2023			MS, CZSW, 2023
	Roczna informacja statystyczna za rok 2023, Warszawa 2024			MS, CZSW, 2024

3.2. Społeczno-polityczny kontekst funkcjonowania instytucji penitencjarnej

Po roku 1989 polskie społeczeństwo i wszystkie dziedziny jego życia ewoluowały, choć postęp odbył się za pomocą działań radykalnych, ponieważ trzeba było przebudować system społeczno-polityczny, a gospodarkę wyprowadzić ze stanu krytycznego. Ewolucja ta została zapoczątkowana wyborami z czerwca 1989 r., które – zakończone niekwestionowanym zwycięstwem NSZZ „Solidarność” – utorowały drogę do tzw. transformacji ustrojowej. W celu naprawy gospodarki wdrożono 1 stycznia 1990 r. tzw. plan Balcerowicza, w którym założono, że w warunkach wolności politycznej możliwe jest wdrożenie ustroju ekonomicznego kraju opartego na prywatnej własności, konkurencji, mocnym i wymiernym pieniądzu oraz rozbudowanej wymianie z zagranicą (Kaliński, 2009, s. 30–31).

W wyniku procesu przekształceń państwowego sektora gospodarki nastąpiły masowe zwolnienia pracowników. Sektor prywatny nie był w stanie ich wchłonąć, więc pojawił się na wielką skalę spadek zatrudnienia, wzmagany dodatkowo przechodzeniem ludzi na wcześniejsze emerytury, będące zabezpieczeniem przed zwolnieniem z pracy. W konsekwencji nastąpił wzrost stopy bezrobocia, a tempo wzrostu rok do roku było największe (prawie 100 proc.) w 1991 r. (Batorska, 2005, s. 243). Bezrobocie, spadek dochodów z pracy oraz wzrost kosztów utrzymania wywołany inflacją były powodem rozszerzania się sfery niedostatku i ubóstwa (Kaliński, 2009, s. 114–123).

W tak trudnych realiach powstały najważniejsze dla Polski dokumenty. Kluczowym było uchwalenie 2 kwietnia 1997 r. Konstytucji RP. Wkrótce potem opublikowano podstawowe dla więziennictwa ustawy: *Ustawę z dnia 6 czerwca 1997 roku kodeks karny*, *Ustawę z dnia 6 czerwca 1997 roku kodeks karny wykonawczy* oraz *Ustawę z dnia 6 czerwca 1997 roku kodeks postępowania karnego*, które z wielu względów można uznać za postępowe (głównie z uwagi na usunięcie z katalogu kar kary śmierci oraz wprowadzenie trzech systemów wykonywania kary pozbawienia wolności). W tym samym roku, jesienią rozpoczęły się rozmowy akcesyjne między NATO a Polską, zakończone podpisaniem przez Prezydenta *Ustawy z dnia 17 lutego 1999 r. o ratyfikacji Traktatu Północnoatlantyckiego, sporządzonego w Waszyngtonie dnia 4 kwietnia 1949 roku*. Rok 1997 jest szczególnie także ze względu na wybory parlamentarne, które odbyły się 21 września i zakończyły zwycięstwem Akcji Wyborczej Solidarność. Był to czas ważny również z powodu trwających w kraju przygotowań do członkostwa w Unii Europejskiej, zwieńczonych 1 maja 2004 r. naszym wstąpieniem do niej.

Obok sukcesów utrzymywały się problemy. Podstawowy to bezrobocie, którego stopa osiągnęła szczyt w 2003 i 2004 r. (ponad 21 proc.) i do 2017 r. nie spadła poniżej

10 proc. (GUS, 2024). Doprowadziło ono do wzrostu liczby osób o najniższych dochodach oraz poważnego rozwarstwienia społeczeństwa. Bezrobocie i zróżnicowanie dochodów uważa się z kolei za czynniki potęgujące przestępczość (Sztudynger, Sztudynger, 2003, s. 128), choć należy mieć na uwadze, że wpływ bezrobocia dotyczy tylko niektórych rodzajów przestępstw⁷. Faktycznie, w pierwszych kilkunastu latach od transformacji ustrojowej w zakończonych postępowaniach przygotowawczych stwierdzano rocznie ponad milion przestępstw: w 2000 r. – 1 267 tys. (GUS, 2001, s. 98), w 2005 r. – 1 380 tys. (GUS, 2006, s. 93), w 2010 r. – 1 139 tys. (GUS, 2012, s. 95). Dopiero od 2014 r. liczba przestępstw stwierdzonych zawierała się w przedziale około 700–800 tys. (w 2022 r. – 863 tys. (GUS, 2023, s. 77)). Duża liczba stwierdzonych przestępstw pierwotnie nie odzwierciedlała się w liczbie wyroków, co przynajmniej w części wynika z niegdyś niższej wykrywalności sprawców – w 1999 r. wykrywalność wynosiła 45 proc., natomiast w 2020 r. – 73,3 proc. (<https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/121940,Przestepstwa-ogolem.html>). Niemniej po 2000 r. liczba wyroków rosła, osiągając szczyt w 2005 r. W 2000 r. sądy pierwszej instancji skazały 222,3 tys. osób, w tym 174,2 tys. na pozbawienie wolności (GUS, 2003, s. 108), w 2005 r. skazań było już 526,9 tys. (GUS, 2007, s. 103). Następnie liczba skazań i liczba wyroków pozbawienia wolności spadała (w 2020 r. – 251,4 tys. i 90,5 tys. (GUS, 2023, s. 90, 92)).

Wzrost liczby wyroków pozbawienia wolności w pierwszej dekadzie nowego wieku skutkował przeludnieniem zakładów karnych (zaludnienie wynosiło: w 1997 r. – 86,6 proc., w 2000 r. – 103,3 proc., a w kolejnych kilku latach utrzymywało się na poziomie powyżej 115 proc. (CZSW BIS, 2006, s. 19)), co bardzo niekorzystnie wpłynęło na warunki bytowe tej instytucji, które i tak były trudne ze względu na przestarzałość obiektów, budzący zastrzeżenia ich stan techniczny czy nieprzystawalność do potrzeb więziennictwa (Biezuński, 2015, s. 104).

Ostatecznie, choć po transformacji ustrojowej więziennictwo notowało pewne sukcesy (między innymi usunięto z szeregów SW funkcjonariuszy łamiących normy; poprawiono warunki bytowe osadzonych, postawiono na wzrost kontaktów ze światem zewnętrznym przez zwiększenie liczby widzeń i przepustek, nawiązano współpracę z organizacjami niosącymi pomoc skazanym i ich rodzinom, przywrócono pełnię praktyk religijnych, wprowadzono terapię uzależnień (Moczydłowski, 2024, s. 23)), to wciąż miało wiele problemów. Ustawicznie brakowało – jak to ujął Moczydłowski – „bezpieczeństwa statycznego”, osiąganego przez budowanie nowoczesnych jednostek

⁷ W przypadku przestępstw kryminalnych zauważalna jest dynamika podobna do stopy bezrobocia, ale takiej zależności nie obserwuje się już w przypadku przestępstw gospodarczych i drogowych (Bąk, 2015, s. 52–55).

penitencjarnych, wyposażonych w nowoczesne technologie. Problematyczne pozostawało również zapewnienie „bezpieczeństwa dynamicznego”, a więc pochodzącego z relacji międzyludzkich. Głównymi tego przyczynami były przełudnienie oraz zbyt mała liczba funkcjonariuszy do liczby osadzonych, by poza sprawowaniem kontroli mogli mieć oni także wgląd w ich relacje.

3.3. Ramy prawne organizacji i prowadzenia kształcenia osób osadzonych

3.3.1. Przepisy oświatowe

W okresie, który objęto analizą badawczą kształcenie w jednostkach penitencjarnych, tak jak wcześniej podlegało ono dwóm grupom przepisów: oświatowym (między innymi w kwestiach struktury organizacyjnej szkolnictwa, zatrudniania nauczycieli, w sprawach dydaktycznych) oraz przepisom właściwym dla więziennictwa (między innymi w sprawach dotyczących zapewnienia warunków do prowadzenia kształcenia, w tym porządku i bezpieczeństwa oraz nadzoru pedagogicznego z wyjątkiem przedmiotów ogólnokształcących).

Biorąc pod uwagę przepisy z pierwszej grupy, nadrzędna była *Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty*. Na tej podstawie wprowadzono podział na ośmioklasową szkołę podstawową i szkoły ponadpodstawowe (art. 2 pkt 2, art. 15.1) z wyodrębnionymi szkołami: 1) zasadniczymi; 2) średnimi ogólnokształcącymi; 3) średnimi zawodowymi, w tym: a) liceami zawodowymi, b) technikami i szkołami równorzędnymi, c) szkołami policealnymi; 4) szkołami pomaturalnymi (art. 9.1), a wymienione poziomy i typy szkół obowiązywały także w szkolnictwie dorosłych.

Tak określona struktura zmieniała się w 2004 r. Odtąd, co ogłoszono w *Obwieszczeniu Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 listopada 2004 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o systemie oświaty*, wyróżniono: 1) sześciolletnią szkołę podstawową [której ukończenie było równoznaczne z uzyskaniem wykształcenia podstawowego, z możliwością rocznego cyklu nauczania (art. 20 u.p.o.), który przyjęto w zakładach karnych]; 2) trzyletnie gimnazjum [którego ukończenie wiązało się z uzyskaniem wykształcenia gimnazjalnego (art. 20 u.p.o.)]; 3) szkoły ponadgimnazjalne, wśród których były następujące: a) dwuletnie szkoły zawodowe, kończące się egzaminem zawodowym; b) trzyletnie licea profilowane, umożliwiające uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego; c) czteroletnie technika zawodowe oraz d) szkoły policealne, dające możliwość

uzupełnienia wykształcenia zawodowego, z okresem nauki nie dłuższym niż 2,5 roku (art. 9). We wrześniu 2004 r. do struktury szkolnictwa wprowadzono uzupełniające licea ogólnokształcące oraz technika uzupełniające (Michalak, 2007, s. 1177). Do nowej struktury szkolnictwa dostosowywano szkolnictwo dla dorosłych.

Dalsze zmiany nastąpiły w wyniku wprowadzonej przez Sejm RP *Ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 roku o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw*. Z dniem 1 września 2012 r. rozpoczęto likwidację zasadniczej szkoły zawodowej dla dorosłych, technikum dla dorosłych, liceum profilowanego dla dorosłych, uzupełniającego liceum ogólnokształcącego dla dorosłych, a z dniem 1 września 2013 r. także technikum uzupełniającego dla dorosłych (art. 7 pkt 2–3). Organy prowadzące te szkoły w terminie do 31 sierpnia 2015 r. mogły przekształcić je w licea ogólnokształcące dla dorosłych (art. 8).

Po raz kolejny struktura szkolnictwa zmieniła się, począwszy od września 2017 r., co było następstwem *Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo oświatowe*. Od tego czasu w strukturze szkolnictwa znajdują się: ośmioletnia szkoła podstawowa oraz szkoły ponadpodstawowe: a) czteroletnie liceum ogólnokształcące; b) pięcioletnie technikum; c) trzyletnia szkoła branżowa I stopnia oraz dwuletnia szkoła branżowa II stopnia. Także i ten schemat znalazł odzwierciedlenie w strukturze szkół dla dorosłych, w tym prowadzonych w placówkach penitencjarnych.

Szczegółowo zagadnienia kształcenia dorosłych miały regulować przepisy wydawane w drodze rozporządzeń przez Ministra Edukacji Narodowej i Ministra Polityki Socjalnej w porozumieniu z innymi właściwymi ministrami (art. 68.1 *Ustawy o systemie oświaty z 7 września 1991 r.*). W uproszczeniu, prezentowano w nich rodzaje i zadania publicznych placówek kształcenia ustawicznego oraz warunki, organizację i tryb prowadzenia tego kształcenia w formach pozaszkolnych, a jako uprawnione do prowadzenia kształcenia ustawicznego, także w ramach szkół dla dorosłych, wskazano centra kształcenia ustawicznego.

W publikowanych kolejno rozporządzeniach oświatowych regulowano również – co warto rozwinąć jako tło teoretyczne jednego z przyjętych problemów badawczych – kwestię oceniania (częstkowego, semestralnego i końcowego), klasyfikowania i promowania uczniów. Najogólniej stwierdzano, że podstawą mierzenia wyników dydaktycznych jest ocenianie wewnątrzszkolne obejmujące bieżące ocenianie, będące punktem wyjścia klasyfikacji semestralnej dokonywanej po każdym semestrze oraz klasyfikacji końcowej, przeprowadza się po semestrze programowo najwyższym.

Począwszy od *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 19 kwietnia 1999 r. w sprawie zasad oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkołach publicznych*,

wyłożono zasady oceniania zewnętrznego. Odtąd zaplanowano obowiązkowe: w klasie szóstej szkoły podstawowej – sprawdzian przed komisją okręgową (§ 25.1) oraz w trzeciej klasie gimnazjum, także przed komisją okręgową – egzamin w zakresie przedmiotów humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych (§ 25.2). Opisany pokrótce porządek zmienił się po niespełna dwóch dekadach. Po tym, jak sześcioklasową szkołę podstawową zastąpiono szkołą ośmioklasową, zlikwidowano egzamin w klasie szóstej. Jednocześnie, ponieważ przystąpiono do wygaszenia gimnazjów, wkrótce zaprzestano także egzaminu gimnazjalnego. Pojawił się natomiast przeprowadzany w klasie ósmej, po raz pierwszy w roku szkolnym 2018/2019, egzamin ósmoklasisty. Jest on przeprowadzany w formie pisemnej z trzech przedmiotów: języka polskiego, matematyki oraz języka obcego nowożytnego i można w nim otrzymać maksymalnie 40 punktów⁸. Nie określono natomiast minimalnego wyniku i już samo przystąpienie do egzaminu ósmoklasisty jest uważane za jeden z warunków ukończenia szkoły podstawowej (art. 44q ust. 1 pkt 1 i 2 u.s.o.).

Odpowiednie egzaminy obowiązywały także w szkołach ponadpodstawowych. W szkołach prowadzących kształcenie zawodowe początkowo były to: a) egzamin z nauki zawodu przeprowadzany w zasadniczej szkole zawodowej; b) egzamin z przygotowania zawodowego przewidziany dla uczniów szkół zawodowych poziomu średniego. W ramach reformy edukacji zapoczątkowanej w 1999 r. wymienione formy oceniania zastąpiono egzaminem potwierdzającym kwalifikacje zawodowe (tzw. egzaminem zawodowym). Egzaminy potwierdzające kwalifikacje zawodowe rozpoczęły się dla absolwentów zasadniczych szkół zawodowych w 2004 r., a egzamin dający uprawnienia technika w 2006 r. Egzamin zawodowy składał się z dwóch etapów: etapu pisemnego (złożonego z dwóch części) oraz etapu praktycznego. Aby otrzymać dyplom poświadczający kwalifikacje zawodowe, należało zdać obie części egzaminu z odpowiednią liczbą punktów. Następnie dla uczniów i absolwentów zasadniczych szkół zawodowych, techników i szkół policealnych, którzy rozpoczęli naukę nie wcześniej niż 1 września 2012 r., ale nie później niż 31 sierpnia 2017 r., lub przystępujących do egzaminu w trybie egzaminu eksternistycznego wprowadzono egzamin zawodowy w *Formule 2012*. Kolejną zmianę określono nazwą *Formuła 2017*, a dotyczyła uczniów i słuchaczy branżowych szkół I i II stopnia, techników oraz szkół policealnych, którzy rozpoczęli naukę nie wcześniej niż 1 września 2017 r.⁹ Wkrótce potem i tę zastąpiono, wprowadzając, począwszy od 2019 r., *Nowy egzamin zawodowy*.

⁸ <https://cke.gov.pl/egzamin-osmoklasisty/o-egzaminie/> (dostęp: 15.04.2024).

⁹ CKE, Egzaminy zawodowe; <https://cke.gov.pl/egzamin-zawodowy/egzamin-w-nowej-formule/strona-o-egzaminie/> (dostęp: 15.04.2024).

Jest to „egzamin umożliwiający uzyskanie certyfikatu kwalifikacji zawodowej w zakresie jednej kwalifikacji, a w przypadku uzyskania certyfikatów kwalifikacji zawodowych ze wszystkich kwalifikacji wyodrębnionych w danym zawodzie oraz posiadania wykształcenia zasadniczego zawodowego, wykształcenia zasadniczego branżowego, wykształcenia średniego branżowego lub wykształcenia średniego – również dyplomu zawodowego” (u.s.o. art. 3 ust. 21). Do nowego egzaminu zawodowego przystępują: uczniowie branżowych szkół I stopnia, uczniowie techników oraz słuchacze branżowych szkół II stopnia i szkół policealnych (art. 44zzzb ust. 3 pkt 1 u.s.o.).

Zmieniała się także formuła egzaminu dojrzałości, którego koleje wiodą od tzw. starej matury, złożonej z części pisemnej i ustnej, przed komisją tworzoną przez nauczycieli szkoły, z wynikiem wyrażonym oceną w skali od 1 do 6, do tzw. nowej matury. Abiturientom rocznika 2001/2002 umożliwiono wybór pomiędzy zdawaniem nowej a starej matury. Począwszy od maja 2005 r., nowa matura obowiązywała w liceach ogólnokształcących, a w kolejnym roku także w technikach. Pozostawiono jednak wyjątki, między innymi dla absolwentów szkół dla dorosłych, którzy mogli zdawać maturę na starych zasadach do roku szkolnego 2008/2009. W 2020 r. egzamin maturalny z przedmiotów obowiązkowych i przedmiotów dodatkowych odbył się tylko w formie pisemnej, co uregulowano *Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19*.

3.3.2. Przepisy więziennictwa

Z przepisów właściwych dla więziennictwa podstawy kształcenia osób osadzonych wyłożono w *Ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny wykonawczy*. Określono w niej, w jakim zakresie prowadzenie kształcenia było obowiązkiem zakładów karnych (jako obowiązkowe wymieniając prowadzenie kształcenia na poziomie podstawowym oraz dla osadzonych młodocianych) oraz umożliwiono kształcenie na poziomie ponadpodstawowym i na kursach zawodowych (art. 130 § 1–2 k.k.w.). Z ustawy wynikały także wytyczne odnośnie do miejsca prowadzenia kształcenia, w zależności od typu zakładu karnego. Przewidziano dwie możliwości: przeprowadzanie kształcenia na terenie zakładu karnego lub w szkołach poza jego obrębem, gdzie druga opcja przysługuje wyłącznie skazanym odbywającym karę w zakładzie karnym typu półotwartego bądź otwartego (art. 91 ust. 3; art. 92 ust. 3; art. 131. § 1 k.k.w.). Zgodnie z zapowiedzią Ustawodawcy (art. 134 k.k.w.) warunki i tryb

realizacji kształcenia oraz inne, bardziej szczegółowe kwestie określano w aktach niższego rzędu. Były wśród nich regulaminy wykonywania kary pozbawienia wolności:

- 1) *Rozporządzenie MS z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności.*
- 2) *Rozporządzenie MS z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności.*
- 3) *Rozporządzenie MS z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności.*

W każdym z powyższych regulaminów podawano, że „nauczanie” należy do środków oddziaływań penitencjarnych. Szczegółowo kwestie związane z jego prowadzeniem regulowano za pomocą rozporządzeń. Były to kolejno:

- 1) *Rozporządzenie MS z dnia 19 listopada 1998 r. w sprawie nauczania w zakładach karnych oraz zasad odpłatności za pracę skazanych w warsztatach szkolnych i wykonywaną przez skazanych odbywających praktyczną naukę zawodu.*
- 2) *Rozporządzenie MS z dnia 13 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych.*
- 3) *Rozporządzenie MS z dnia 28 listopada 2016 r. w sprawie sposobu i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych i aresztach śledczych.*

W rozporządzeniach określono bliżej cele kształcenia organizowanego w placówkach penitencjarnych. Początkowo były one następujące: zdobycie wykształcenia podstawowego, a także kwalifikacji zawodowych i specjalistycznych, przekwalifikowanie, wdrożenie do samokształcenia oraz podnoszenie wiedzy ogólnej i zawodowej (§ 1 *Rozporządzenia MS z 19 listopada 1998 r.*). Wraz z kolejnymi rozporządzeniami katalog celów nauczania prowadzonego w zakładach karnych ewoluował. Najpierw usunięto z niego wdrożenie do samokształcenia, a dodano uzyskanie wykształcenia gimnazjalnego (§ 2 *Rozporządzenia MS z 13 lutego 2004 r.*). Następnie listę celów nauczania prowadzonego w jednostkach penitencjarnych sprowadzono do dwóch: zapewnienie możliwości uzyskania wykształcenia podstawowego i gimnazjalnego oraz zdobycie wiedzy ogólnej i kwalifikacji zawodowych (§ 2.1. *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*).

Na poziomie rozporządzeń określano także miejsce prowadzenia kształcenia osób osadzonych, w tym odrębnie w części praktycznej, czas trwania oraz obowiązki pracowników pedagogicznych. Jeśli chodzi o miejsce, początkowo wymieniono: zlokalizowane w zakładach karnych szkoły i placówki oświatowe (§ 2 *Rozporządzenia MS z 19 listopada 1998 r.*), szkoły poza zakładem karnym (§ 4) oraz w formy pozaszkolne ukierunkowane na kształcenie, doksztalcenie i doskonalenie zawodowe, których prowadzenie można było zlecić podmiotom zewnętrznym (§ 3) i które mógł

organizować dyrektor zakładu, gdzie nie powołano szkoły (§5). Począwszy od 2004 r., miejscem prowadzenia kształcenia osób osadzonych były szkoły, zespoły szkół i centra kształcenia ustawicznego w zakładach karnych (§ 3 *Rozporządzenia MS z 13 lutego 2004 r.*). Następnie listę zredukowano do szkół i centrów kształcenia ustawicznego w zakładach karnych (§ 3 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*), zaznaczając, że te ostatnie mogą realizować także kwalifikacyjne kursy zawodowe oraz szkolenia kursowe (choć uprawnienia do prowadzenia dwóch ostatnich przysługują również zewnętrznym podmiotom) (§ 4.1).

Rozporządzenia były także podstawą prawną do skracania cyklu kształcenia, by mieli do niego dostęp skazani odbywający wyroki krótkoterminowe (choć należało zrealizować pełną liczbę godzin zajęć ujętych w ramowym planie nauczania dla danego typu szkoły) (§ 7 *Rozporządzenia MS z 19 listopada 1998 r.*; § 10.1 *Rozporządzenia MS z 13 lutego 2004 r.*; § 10.1 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*). Zagwarantowano możliwość przyjmowania kandydatów do kształcenia w toku trwającego semestru nauki, początkowo w każdym terminie (§ 7.3 *Rozporządzenia MS z 19 listopada 1998 r.*), później w trakcie trwającego semestru, jednak w terminie nieprzekraczającym 50 proc. czasu przewidzianego na realizację zajęć, każdorazowo z nałożeniem obowiązku opanowania wiedzy i umiejętności z zakresu zajęć realizowanych od początku semestru (§ 10.2 *Rozporządzenia MS z 13 lutego 2004 r.* oraz § 10.2 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*).

Na poziomie rozporządzeń określono sposoby nabywania umiejętności zawodowych przez osadzonych słuchaczy zgodnie z programem kształcenia. Wymieniono następujące opcje: a) w toku pracy produkcyjnej lub usługowej świadczonej na terenie zakładu lub poza nim (doprecyzowując w 2004 r., że chodziło o zatrudnienie w przedsiębiorstwie, z którym dyrektor zakładu karnego zawarł stosowną umowę); b) na zajęciach praktycznych, w warsztatach szkolnych lub szkoleniowych; c) w formach łączonych (§ 10 *Rozporządzenia MS z 19 listopada 1998 r.*; § 27 *Rozporządzenia MS z 13 lutego 2004 r.* oraz § 25 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*). Na mocy rozporządzeń z 2004 i 2016 r. osadzonych zatrudnionych zgodnie z nauczaniem zawodem zwalniano z praktycznej nauki zawodu w okresie zatrudnienia (§ 28.1 *Rozporządzenia MS z 13 lutego 2004 r.* oraz § 26.1 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*).

W każdym z rozporządzeń podkreślano, że kształcenie osób osadzonych (włącznie z kwalifikacyjnymi kursami zawodowymi oraz szkoleniami kursowymi) jest organizowane na zasadach określonych w ustawie z dnia 7 września 1991 r., której materię uregulowano następnie *ustawą z dnia 14 grudnia 2016 r. prawo oświatowe*, a także, że jego prowadzenie wymaga uwzględnienia specyfiki: izolacji penitencjarnej i zadań ujętych w indywidualnym programie oddziaływania. W celu osiągnięcia

powyższego na pracowników realizujących zadania edukacyjne nakładano obowiązek przestrzegania przepisów odnośnie do wykonywania kary pozbawienia wolności oraz współpracy z zakładem karnym między innymi w: sprawach dotyczących dokumentacji osobopoznawczej słuchaczy, opracowywaniu i realizacji indywidualnych programów oddziaływania oraz oceny okresowej postępów w resocjalizacji (§ 2, § 8.2 *Rozporządzenia MS z 19 listopada 1998 r.*; § 4, § 7.1–2 *Rozporządzenia MS z 13 lutego 2004 r.*; § 5, § 8–9 *Rozporządzenia MS z 28 listopada 2016 r.*).

Dogłębniej kwestie kształcenia osób osadzonych regulowano instrukcjami (nie wszystkie są opublikowane) wydawanymi przez CZZK, a następnie przez Dyrektora Generalnego SW, z których ostatnia obowiązująca to *Instrukcja Nr 2 Dyrektora Generalnego SW z dnia 4 lipca 2017 roku w sprawie szczegółowego trybu organizowania nauczania w szkołach oraz szkolenia kursowego w zakładach karnych i aresztach śledczych*.

3.4. Rozmiary i zróżnicowanie populacji osób osadzonych

W poszczególnych latach ujętych w analizie badawczej populacja osób osadzonych miała różne rozmiary i strukturę ze względu na grupy klasyfikacyjne i cechy demograficzne. Ta populacja najliczniejsza była w 2005 r., kiedy przekroczyła 83 tys. W jej strukturze rokrocznie największy udział miały osoby ze statusem skazanej (od ponad 68 proc. wśród osadzonych na koniec 2000 r. do prawie 93 proc. pod koniec 2015 r.). Drudzy z kolei pod względem udziału to osoby tymczasowo aresztowane (z najwyższym wynikiem w 2000 r. – ponad 31 proc.), a najmniejszy był każdorazowo udział ukaranych (tab. 7).

Rokrocznie w subpopulacji osób skazanych zdecydowaną większość stanowili mężczyźni, choć w kolejnych, włączonych do analizy latach udział kobiet wzrastał i na koniec 2022 r. równy był dwukrotności udziału odnotowanego w 1997 r. Charakterystyczne jest również, że w objętym analizą okresie doszło do gwałtownego spadku udziału młodocianych wśród osadzonych. Jednak ów spadek nie tyle wynikał z faktycznej sytuacji, ile był skutkiem *Ustawy z dnia 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw*, na mocy której dokonano redefinicji pojęcia „młodociany”, obniżając górną granicę wieku z 24 do 21 lat (art. 84 § 1) (tab. 9).

Zawężając ogłód do skazanych i tymczasowo aresztowanych, byli oni w różnym wieku, począwszy od (w pojedynczych przypadkach) wieku w przedziale od 15–16 lat do 67 lat i więcej. Z wyodrębnionych w badaniu własnym w sumie 15 przedziałów

wieku w 2022 r. największy udział odnotowano w podgrupie 37–39 lat (prawie 12 proc.). We wcześniejszych latach na tym miejscu znajdowały się młodsze podgrupy. Na przestrzeni włączonych do analizy lat zaznaczył się wzrost udziału najstarszych grup wieku w populacji skazanych i tymczasowo aresztowanych. W 2022 r. ten udział dla grupy *61 lat i więcej* okazał się sześciokrotnością stanu z 1997 r. (tab. 8).

Populacja skazanych i tymczasowo aresztowanych była mocno zróżnicowana ze względu na rodzaj przestępstwa będącego podstawą wykonywanego orzeczenia. W 1997 r. wśród wykonywanych orzeczeń dominowały orzeczenia na podstawie k.k. z 1969 r. Takich, licząc zarówno prawomocne, jak i nieprawomocne, wykonywano wówczas 56,2 tys. (w tym 4,3 tys. za zabójstwo), jednak największy udział w ogólnej liczbie orzeczeń miały orzeczenia z tytułu przestępstw przeciwko mieniu (ponad 37 tys., 65,9 proc. wykonywanych orzeczeń z k.k. z 1969 r.) (BIS CZSW, 2006, s. 42). W kolejnych latach coraz wyraźniej zaznaczały się wykonywanie orzeczenia na podstawie k.k. z 1997 r. Także i wśród nich rokrocznie największy udział miały orzeczenia za przestępstwa przeciwko mieniu, choć z wyjątkiem jednego roku ich odsetek malał (osiągając w 2022 r. 43,5 proc.). W strukturze wykonywanych orzeczeń wyraźny udział miały orzeczenia z tytułu przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu (prawie 14 proc. w 2022 r.). Ponadto zauważalny jest wzrost udziału orzeczeń za przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji (z początkowych niespełna 2 proc. do prawie 10 proc.), a także z grupy przestępstw przeciwko rodzinie i opiece (z ponad 8 proc. do ponad 14 proc.) (tab. 9).

Wśród skazanych, rokrocznie większy udział w wykonywanych wyrokach miały osoby z wyrokiem krótkoterminowym niż z wyrokiem długoterminowym. Największą przewagą udziału wyroków krótkoterminowych odnotowano w 2010 r. (stanowiły one wtedy ponad 73 proc. ogółu kar zasadniczych). Niemniej zauważalny był wzrost udziału wyroków skrajnie długoterminowych. W przypadku dożywotniego pozbawienia wolności ten wzrost był względnie miarowy do najwyższego odsetka w 2022 r. (1 proc.), natomiast biorąc pod uwagę karę 25 lat pozbawienia wolności, najwyższy udział ustalono w latach z przedziału 2020–2022 (tab. 10).

W większości lat ujętych w analizie badawczej w sensie liczbowym przeważały osoby, które odbywały wyrok w zakładzie karnym typu zamkniętego (z wyjątkiem lat 2015 i 2001). Udział odbywających wyrok w zakładzie otwartym, choć był najmniejszy, malał (do niespełna 2 proc. w 2022 r.) (tab. 11).

Do 2020 r. włącznie w strukturze osób skazanych i ukaranych przeważały osoby odbywające wyrok w systemie programowanego oddziaływania z najwyższym wynikiem w 2015 r. (ponad 56 proc.). Następnie układ zmienił się i w latach 2021–2022 dominującą grupę stanowili odbywający wyrok w systemie zwykłym (tab. 12).

Tabela 7. Populacja osób osadzonych (stan na 31 grudnia) w wybranych latach okresu 1997–2022

Kategoria/rok	2022	2021	2020	2019	2018	2015	2010	2005	2000	1997
OS	71 228	71 874	67 894	74 130	72 204	70 836	80 728	82 955	70 544	57 382
w tym K	3 422	3 382	3 056	3 200	2 940	2 379	2 597	2 359	1 729	1 363
K wśród OS w %	4,8	4,7	4,5	4,3	4,1	3,4	3,2	2,8	2,5	2,4
w tym MŁ	951	1021	972	1248	1239	1538	3206	5348	19 265	6 214
MŁ wśród OS w %	1,3	1,4	1,4	1,7	1,7	2,2	4,0	6,4	27,3	10,8
S	62 339	62 644	58 487	64 811	64 045	65 664	71 867	69 191	48 006	42 978
S wśród OS w %	87,5	87,2	86,1	87,4	88,7	92,7	89,0	83,4	68,1	74,9
TA	8 149	8 495	8 692	8 520	7 360	4 162	8 389	13 416	22 032	13 231
TA wśród OS w %	11,4	11,8	12,8	11,5	10,2	5,9	10,4	16,2	31,2	23,1
U	740	735	715	799	799	1 010	472	348	506	1 173
U wśród OS w %	1,0	1,0	1,1	1,1	1,1	1,4	0,6	0,4	0,7	2,0

Opracowanie na podstawie: 1. MS, CZSW, 2023, s. 4–5; 2. MS, CZSW, 2022, s. 4–5; 3. MS, CZSW, 2021, s. 4–5; 4. MS, CZSW, 2020, s. 4–5; 5. MS, CZSW, 2019, s. 4–5; 6. MS, CZSW, 2016, s. 4–5; 7. MS, CZSW, 2011, s. 4–5; 8. MS, CZSW, 2006, s. 4–5; 9. CZSW BIS, 2006, s. 20, 23.

Tabela 8. Osoby skazane i tymczasowo aresztowane wg wieku w wybranych latach okresu 1997–2022 (stan na 31 grudnia)

Wiek w latach/rok	2022	2021	2020	2019	2018	2015	2010	2005	2001 ^b
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Razem	70 488	71 139	67 179	73 331	71 403*	69 826	80 256	82 607	79 152
do 21 lat	1 706	1 824	1 741	2 104	2 269	2 896	4 904	7 257	12 610
%	2,4	2,6	2,6	2,9	3,2	4,1	6,1	8,8	15,9
22–24	3 436	3 749	3 740	4 654	5 089	6 393	9 433	12 589	12 814
%	4,9	5,3	5,6	6,3	7,1	9,2	11,8	15,2	16,2
25–27	5 004	5 448	5 455	6 402	6 648	7 605	10 027	10 923	9 406
%	7,1	7,7	8,1	8,7	9,3	10,9	12,5	13,2	11,9
28–30	6 408	6 520	6 359	7 186	7 449	7 962	8 868	9 361	7 418
%	9,1	9,2	9,5	9,8	10,4	11,4	11,0	11,3	9,4
31–33	7 151	7 267	7 044	7 957	7 928	8 307	7 796	7 419	6 089
%	10,1	10,2	10,5	10,9	11,1	11,9	9,7	9,0	7,7
34–36	7 699	7 943	7 852	8 491	8 274	6 873	6 947	5 887	5 276
%	10,9	11,2	11,7	11,6	11,6	9,8	8,7	7,1	6,7
37–39	8 410	8 331	7 277	7 383	6 803	6 136	5 559	5 111	5 079
%	11,9	11,7	10,8	10,1	9,5	8,8	6,9	6,2	6,4
40–42	6 876	6 782	6 352	6 430	6 048	4 955	4 880	4 902	5 138

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
%		9,8	9,5	9,5	8,8	8,5	7,1	6,1	5,9	6,5
43–45		5 970	5 784	5 189	5 560	4 930	4 030	4 409	4 719	4 918
%		8,5	8,1	7,7	7,6	6,9	5,8	5,5	5,7	6,2
46–48		4 819	4 572	3 963	4 193	3 766	3 311	4 077	4 533	3 893
%		6,8	6,4	5,9	5,7	5,3	4,7	5,1	5,5	4,9
49–51		3 448	3 301	3 093	3 158	2 929	2 874	3 909	3 741	2 777
%		4,9	4,6	4,6	4,3	4,1	4,1	4,9	4,5	3,5
52–54		2 570	2 593	2 453	2 603	2 468	2 447	3 352	2 641	1 667
%		3,6	3,6	3,7	3,5	3,5	3,5	4,2	3,2	2,1
55–57		2 006	2 045	1 944	2 057	2 072	2 162	2 640	1 693	946
%		2,8	2,9	2,9	2,8	2,9	3,1	3,3	2,0	1,2
58–60		1 590	1 574	1 550	1 834	1 796	1 672	1 626	908	469
%		2,3	2,2	2,3	2,5	2,5	2,4	2,0	1,1	0,6
61 i więcej		3 395	3 406	3 167	3 319	2 934	2 203	1 829	923	652
%		4,8	4,8	4,7	4,5	4,1	3,2	2,3	1,1	0,8

^b Przed 2001 r. brak informacji w dostępnych statystykach penitencjarnych o wieku osób skazanych, stąd przedstawiono ostatnie dostępne dane.

^{*} W sprawozdawczości penitencjarnej za 2018 r. oraz w tab. 7 suma S i TA różni się o 2 od danych podanych w tym samym sprawozdaniu, a dotyczących struktury populacji osób osadzonych, i w konsekwencji różni się także od danych ujętych w tab. 6.

Opracowanie na podstawie: 1. MS, CZSW, 2023, s. 14; 2. MS, CZSW, 2022, s. 14; 3. MS, CZSW, 2021, s. 14; 4. MS, CZSW, 2020, s. 14; 5. MS, CZSW, 2019, s. 14; 6. MS, CZSW, 2016, s. 14; 7. MS, CZSW, 2011, s. 13; 8. MS, CZSW, 2006, s. 13; 9. MS, CZSW, 2002, s. 13.

Tabela 9. Orzeczenia wykonywane za przestępstwa określone w kodeksie karnym z 1997 r. w wybranych latach okresu 2000–2022*
(dotyczy skazanych i tymczasowo aresztowanych)

Przestępstwa przeciwko/rok	2022	2021	2020	2019	2018	2015	2010	2005	2000
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Razem	67 310	67 939	64 379	70 605	68 679	63 479	75 809	75 766	44 049
pokoju, ludzkości oraz wojenne	48 0,1	45 0,1	47 0,1	56 0,1	43 0,1	9 0,0	1 0,0	2 0,0	0 0,0
RP	10 0,0	5 0,0	4 0,0	6 0,0	5 0,0	4 0,0	6 0,0	0 0,0	0 0,0
obronności	4 0,0	4 0,0	1 0,0	2 0,0	1 0,0	0 0,0	2 0,0	1 0,0	14 0,0
życiu i zdrowiu (w tym zabójstwa)	9 292 13,8 5 408 8,0	9 285 13,7 5 464 8,0	9 250 14,4 5 562 8,6	9 573 13,6 5 421 7,7	9 422 13,7 5 292 7,7	9 168 14,4 5 105 8,0	9 759 12,9 5 153 6,8	8 873 11,7 4 602 6,1	4 722 10,7 2 367 5,4
bezpieczeństwu powszechnemu	318 0,5	332 0,5	323 0,5	394 0,6	293 0,4	219 0,3	257 0,3	343 0,5	276 0,6
bezpieczeństwu w komunikacji	6 430 9,6	6 151 9,1	5 243 8,1	5 644 8,0	5 570 8,1	4 665 7,3	5 887 7,8	5 092 6,7	787 1,8
środowisku	22 0,0	15 0,0	7 0,0	9 0,0	7 0,0	1 0,0	15 0,0	5 0,0	18 0,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
wolności	1 808 2,7	1 762 2,6	1 411 2,2	1 346 1,9	1 205 1,8	1 088 1,7	1 032 1,4	984 1,3	587 1,3
wolności sumienia i wyznania	1 0,0	3 0,0	1 0,0	1 0,0	1 0,0	1 0,0	0 0,0	8 0,0	7 0,0
wolności seksualnej i obyczajowości	3 741 5,6	3 725 5,5	3 625 5,6	3 738 5,3	3 618 5,3	2 877 4,5	3 399 4,5	3 580 4,7	2 369 5,4
rodzinie i opiece	9 686 14,4	10 180 15,0	9 001 13,9	9 728 13,8	7 322 10,7	7 167 11,3	7 338 9,7	6 367 8,4	3 704 8,4
czci i nietykalności	30 0,0	28 0,0	18 0,0	26 0,0	18 0,0	16 0,0	19 0,0	33 0,0	87 0,2
prawom osób wykonujących pracę	2 0,0	2 0,0	1 0,0	2 0,0	1 0,0	0 0,0	13 0,0	24 0,0	12 0,0
działalności instytucji państwowych i samorządu	1 236 1,8	1 385 2,0	1 313 2,0	1 432 2,0	1 411 2,1	1 357 2,1	1 241 1,6	704 0,9	394 0,9
wymiarowi sprawiedliwości	2 265 3,4	2 009 3,0	1 558 2,4	1 622 2,3	1 650 2,4	2 417 3,8	4 250 5,6	946 1,2	204 0,5
wyborom i referendum	0 0,0	2 0,0	1 0,0	1 0,0	2 0,0	1 0,0	0 0,0	2 0,0	7 0,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
porządkowi publicznemu	2 265 3,4	2 241 3,3	1 967 3,1	1 992 2,8	1 762 2,6	1 189 1,9	1 455 1,9	1 436 1,9	833 1,9
ochronie informacji	7 0,0	3 0,0	5 0,0	4 0,0	1 0,0	1 0,0	5 0,0	19 0,0	34 0,1
wiarygodności dokumentów	492 0,7	452 0,7	434 0,7	464 0,7	438 0,6	435 0,7	622 0,8	770 1,0	611 1,4
mieniu	29 268 43,5	29 873 44,0	29 723 46,2	34 057 48,2	35 495 51,7	36 349 57,3	39 892 52,6	45 264 59,7	28 323 64,3
obrotowi gospodarczemu	268 0,4	294 0,4	294 0,5	313 0,4	227 0,3	118 0,2	136 0,2	372 0,5	151 0,3
obrotowi pieniędzmi i papierami	116 0,2	141 0,2	149 0,2	195 0,3	185 0,3	215 0,3	456 0,6	887 1,2	705 1,6
z części wojskowej	1 0,0	2 0,0	3 0,0	0 0,0	2 0,0	6 0,0	24 0,0	54 0,1	204 0,5

* W tabeli nie ujęto, tak jak to robiono we wcześniejszych tabelach, danych za 1997 r., gdyż był to rok wprowadzenia aktualnie obowiązującego k.k. W konsekwencji większość wykonywanych wówczas orzeczeń zapadło na podstawie o k.k. z 1969 r.

Nie ujęto także wykonywanych orzeczeń ujętych jako „przestępstwa i wykroczenia określone w innych aktach prawnych” oraz z tytułu przestępstw z k.k. z 1969 r., stąd sumaryczna liczba wykonywanych orzeczeń rokrocznie była większa. Przykładowo w 2000 r. wykonywano 23 755 orzeczeń z k.k. z 1969 r. oraz 1001 orzeczeń na podstawie innych aktów prawnych (CZSW BIS, 2006, s. 44, 47). W 2022 r. liczby wynosiły: 119 i 4970 (MS, CZSW, 2023, s. 10–11).

Opracowanie na podstawie: 1. CZSW BIS, 2006, s. 45–46; 2. MS, CZSW, 2006, s. 11; 3. MS, CZSW, 2011, s. 11; 4. MS, CZSW, 2016, s. 11; 5. MS, CZSW, 2019, s. 11; 6. MS, CZSW, 2020, s. 11; 7. MS, CZSW, 2021, s. 11; 8. MS, CZSW, 2022, s. 11; 9. MS, CZSW, 2023, s. 11.

Tabela 10. Skazane osoby wg wymiaru zasadniczej kary pozbawienia wolności wykonywanej w wybranych latach okresu 1997–2022 (orzeczenia prawomocne i nieprawomocne)

Wymiar kary	2022	2021	2020	2019	2018	2015	2010	2005	2000	1997
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Razem ¹⁰	54 938	55 270	53 044	58 929	59 856	63 415	68 325	66 180	46 700	41 534
do 3 msc.	721	832	692	757	714	585	678	633	182	174
%	1,3	1,5	1,3	1,3	1,2	0,9	1,0	1,0	0,4	0,4
>3 do 6 msc.	4 850	4 897	4 149	4 276	3 862	4 133	4 620	3 088	1 312	900
%	8,8	8,9	7,8	7,3	6,5	6,5	6,8	4,7	2,8	2,2
>6 msc. do 1 r.	10 086	10 389	8 765	9 857	9 716	12 582	14 353	10 400	7 725	7 666
%	18,4	18,8	16,5	16,7	16,2	19,8	21,0	15,7	16,5	18,5
>1 r. do 1 r. i 6 msc.	6 052	5 798	4 760	5 998	6 739	9 067	9 778	10 084	8 002	
%	11,0	10,5	9,0	10,2	11,3	14,3	14,3	15,2	17,1	11 681 ¹¹
>1 r. i 6 msc. do 2 lat	5 204	5 198	5 438	6 429	7 460	10 504	11 976	10 591	6 673	
%	9,5	9,4	10,3	10,9	12,5	16,6	17,5	16,0	14,3	28,1
>2 do 3 lat	7 132	6 798	7 046	8 287	8 978	8 554	8 706	10 143	7 185	6 584

¹⁰ Wynik w kategorii „razem” jest każdorazowo mniejszy niż podana w tabeli *Populacja osób osadzonych* liczba skazanych, ponieważ ujęto wyłącznie przypadki odbywania zasadniczej kary pozbawienia wolności (bez kary zastępczej).

¹¹ Łącznie dla wymiaru kary od powyżej 1 roku do 2 lat.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
%	13,0	12,3	13,3	14,1	15,0	13,5	12,7	15,3	15,4	15,9
Razem dla krótkoterminowych	34 045 62,0	33 912 61,4	30 850 58,2	35 604 60,4	37 469 62,6	45 425 71,6	50 111 73,3	44 939 67,9	31 079 66,6	27 005 65,0
>3 do 5 lat	8 436	8 708	9 407	10 534	10 417	8 190	8 197	10 271	7 402	7 528
%	14,4	15,8	17,7	17,9	17,4	12,9	12,0	15,6	15,9	18,1
>5 do 10 lat	7 297	7 511	7 660	7 674	7 057	5 149	5 393	6 672	5 082	4 551
%	13,3	13,6	14,4	13,0	11,8	8,1	7,9	10,1	10,9	11,0
>10 do 15 lat	2 690	2 703	2 710	2 715	2 622	2 543	2 844	2 896	2 231	1 772
%	4,9	4,9	5,1	4,6	4,4	4,0	4,2	4,4	4,8	4,3
>15 do 20 lat	200	168	143	110	76	1	0	0	0	0
%	0,4	0,3	0,3	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
25 lat	1 736	1 773	1 795	1 832	1 771	1 727	1 517	1 244	861	671
%	3,2	3,2	3,4	3,1	3,0	2,7	2,2	1,9	1,8	1,6
dożywotnie pozbawienie wolności	534	495	479	460	444	380	263	158	45	7
%	1,0	0,9	0,9	0,8	0,7	0,6	0,4	0,2	0,1	0,0
Razem dla długoterminowych	20 893 38,0	21 358 38,6	22 194 41,8	23 325 39,6	22 387 37,4	17 990 28,4	18 214 26,7	21 241 32,1	15 621 33,4	14 529 35,0

Opracowanie na podstawie: 1. CZSW BIS, 2006, s. 38; 2. MS, CZSW, 2006, s. 12; 3. MS, CZSW, 2011, s. 12; 4. MS, CZSW, 2016, s. 13; 5. MS, CZSW, 2019, s. 13; 6. MS, CZSW, 2020, s. 13; 7. MS, CZSW, 2021, s. 13; 8. MS, CZSW, 2022, s. 13; 9. MS, CZSW, 2023, s. 13.

Tabela 11. Osoby skazane i ukarane wg typu zakładu karnego w wybranych latach okresu 2001–2022 (stan na 31 grudnia)

Kategoria/rok	2022	2021	2020	2019	2018	2015	2010	2005	2001 ^b
Razem ¹²	61 706	61 735	58 033	64 760	63 874	65 947	72 339	69 538	39 993
Z	33 734	33 152	30 713	32 692	31 234	31 280	35 655	36 464	14 728
%	54,7	53,7	52,9	50,5	48,9	46,9	49,3	52,4	36,8
P–O	26 825	27 307	26 059	30 262	30 633	32 534	33 805	30 302	22 470
%	43,5	44,2	44,9	46,7	48,0	48,8	46,7	43,6	56,2
O	1 147	1 276	1 261	1 806	2 007	2 133	2 879	2 772	2 795
%	1,9	2,1	2,2	2,8	3,1	3,2	4,0	4,0	7,0

^bPrzed 2001 r. brak danych w statystykach penitencjarnych o podziale skazanych i ukaranych według typu zakładu karnego, ponieważ tę klasyfikację wprowadzono na mocy k.k.w. z 1997 r. W tej sytuacji przedstawiono najstarsze dostępne dane.

Opracowanie na podstawie: 1. MS, CZSW, 2002, s. 7–8; 2. MS, CZSW, 2006, s. 7–8; 3. MS, CZSW, 2011, s. 7–8; 4. MS, CZSW, 2016, s. 7–8; 5. MS, CZSW, 2019, s. 7–8; 6. MS, CZSW, 2020, s. 7–8; 7. MS, CZSW, 2021, s. 7–8; 8. MS, CZSW, 2022, s. 7–8; 9. MS, CZSW, 2023, s. 7–8.

¹² Wynik w kategorii „razem” jest każdorazowo mniejszy niż podana w tabeli *Populacja osób osadzonych* suma liczby skazanych i ukaranych. Różnica wynika z nieujęcia osób o nieustalonej klasyfikacji.

Tabela 12. Osoby skazane i ukarane wg systemu wykonywania kary pozbawienia wolności w wybranych latach okresu 2001–2022 (stan na 31 grudnia)

Kategoria/rok	2022	2021	2020	2019	2018	2015	2010	2005	2001*
zwykły	29 542	29 628	26 389	27 517	25 293	24 301	31 772	31 999	18 116
%	47,9	48,0	45,5	42,5	39,6	36,8	43,9	46,0	31,8
programowanego oddziaływania	27 325	27 136	27 420	32 303	33 800	37 128	36 412	33 903	33 743
%	44,3	44,0	47,2	49,9	52,9	56,3	50,3	48,8	59,3
terapeutyczny	4 839	4 971	4 225	4 940	4 781	4 518	4 155	3 636	5 034
%	7,8	8,1	7,3	7,6	7,5	6,9	5,7	5,2	8,8
razem w systemach ¹³	61 706	61 735	58 034	64 760	63 874	65 947	72 339	69 538 ^R	56 893
n	1 373	1 644	1 168	850	970	727	b.d.	b.d.	b.d.
Razem	63 079	63 379	59 202	65 610	64 844	66 674	—	—	—

* Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności weszły w życie z dniem 1 września 1998 r. Jednak w sprawozdawczości SW za 2000 r. nie ujęto informacji o liczebności skazanych i ukaranych w poszczególnych systemach, stąd w tabeli przedstawiono dane począwszy od 2001 r.

N – osoby nowo przyjęte i oczekujące na decyzję klasyfikacyjną.

^R – w sprawozdawczości penitencjarnej pojawia się nieścisłość: na podstawie danych z tabeli ilustrującej liczbę osadzonych można obliczyć, że skazanych i ukaranych było w sumie 69 539, w innym miejscu sprawozdania ta liczba jest mniejsza i wynosi 69 538.

Opracowanie na podstawie: 1. MS, CZSW, 2002, s. 9; 2. MS, CZSW, 2006, s. 9; 3. MS, CZSW, 2011, s. 9; 4. MS, CZSW, 2016, s. 9; 5. MS, CZSW, 2019, s. 9; 6. MS, CZSW, 2020, s. 9; 7. MS, CZSW, 2021, s. 9; 8. MS, CZSW, 2022, s. 9; 9. MS, CZSW, 2023, s. 9.

¹³ Wynik w kategorii „razem” jest każdorazowo mniejszy niż podana w tabeli *Populacja osób osadzonych* suma liczby skazanych i ukaranych. Różnica wynika z nieujęcia osób o nieustalonej klasyfikacji.

3.5. Podmioty prowadzące kształcenie w jednostkach penitencjarnych, jego formy oraz baza materialna

3.5.1. Zespoły szkół oraz centra kształcenia ustawicznego

Na przestrzeni lat zmieniała się liczba zespołów prowadzących szkoły w zakładach karnych i aresztach śledczych. W roku szkolnym 1997/1998 istniały 24 zespoły szkół dla dorosłych prowadzące kształcenie w warunkach izolacji penitencjarnej. Wliczając filie, zespoły funkcjonowały na terenie 30 jednostek penitencjarnych zlokalizowanych w 14 z 15 wówczas istniejących okręgów SW (oprócz okręgu białostockiego). Szkoły mieściły się w: Bydgoszczy-Fordonie, Potulicach, Koronowie, Warszawie-Białołęce, Warszawie-Mokotowie, w Zakładzie Karnym Nr 1 w Strzelcach Opolskich przy ul. Karola Miarki wraz z filią przy ul. Świerczewskiego, Wojkowicach, Raciborzu, Wadowicach, Nowym Wiśniczu, Nowym Sączu, Włocławku, Grudziądzu, Sieradzu, Stargardzie Szczecińskim, Wronkach, Iławie, Rawiczu, Czarnem, Sztumie, we Wrocławiu, w Wołowie, Barczewie, Płocku, Uhercach Mineralnych, Nysie, we Włodawie, w Siedlcach i Tarnowie (Wykaz na 1 września 1998 r.). Większość z tych szkół powstała w latach 50. lub 60., najdłużej zaś działającą, bo od 1952 r., była szkoła w Potulicach (BP CZSW, 1997, s. 1). Początkowo zespoły istniały zatem w niemal co piątej jednostce penitencjarnej, a po zestawieniu ich liczby z ogólną liczbą osadzonych na jeden zespół przypadało średnio niespełna 2,5 tys. osadzonych (tab. 13a).

W roku szkolnym 2001/2002 wskutek likwidacji szkoły w Wadowicach oraz w Barczewie zmniejszyła się liczba jednostek penitencjarnych, na których terenie działały szkoły, choć nadal były 23 zespoły szkół (Wykaz na 1 lutego 2002 r.). W roku 2004/2005 z mapy przywieziennego szkolnictwa ubyły: Zespół Szkół dla Dorosłych w ZK w Sieradzu oraz Zespół Szkół dla Dorosłych w ZK w Siedlcach (Wykaz na 1 lutego 2005 r.). Kolejna redukcja nastąpiła w roku 2006/2007, kiedy zlikwidowano zespół szkół przy Areszcie Śledczym w Radomiu (BP CZSW, 2007, s. 2). Od roku szkolnego 2007/2008 zaprzestał działalności Zespół Szkół dla Dorosłych w Tarnowie. Jego baza została częściowo wykorzystana w Ośrodku Dokształcania i Doskonalenia Zawodowego, w którym w kolejnym roku szkolnym rozpoczęto szkolenie kursowe (BP CZSW, 2009, s. 1). W roku 2009/2010 utworzono zespół w Opolu Lubelskim (Wykaz na 1 września 2009 r.). Odtąd, choć na krótko, przywiezienna sieć szkolna składała się z 11 centrów kształcenia ustawicznego, 9 zespołów szkół. Listę dopełniał Ośrodek Dokształcania i Doskonalenia Zawodowego w Tarnowie, który jednak wkrótce, bo z dniem 28 lutego 2010 r. zlikwidowano (BP CZSW, 2010, s. 1).

W roku szkolnym 2010/2011 zaprzestali działalności dwa zespoły w Strzelcach Opolskich oraz zespół w Nowym Sączu (BP CZSW, 2011, s. 22). Odtąd 18 zespołów (9 zespołów szkół dla dorosłych i 9 CKU) prowadziło szkoły na terenie 20 jednostek penitencjarnych (tab. 13b). Wszystkie zespoły 1 września 2012 r. zostały przemianowane na centra kształcenia ustawicznego. W roku szkolnym 2016/2017 zaprzestano prowadzenia szkoły w Areszcie Śledczym Warszawa-Mokotów. Uczniów oddziałów szkolnych ze zlikwidowanej placówki przeniesiono do oddziałów w Areszcie Śledczym Warszawa-Białołęka (BP CZSW, 2017a, s. 1). W następnym roku szkolnym uruchomiono kwalifikacyjny kurs zawodowy w zawodzie stolarz w jednostce w Stawiszynie, będącej oddziałem zewnętrznym Aresztu Śledczego w Grójcu (Wykaz na 1 września 2017 r.). Tym samym liczba jednostek, w których prowadzono formalne kształcenie, ponownie wynosiła 20. Ten stan utrzymał się łącznie do roku 2020/2021 (tab. 13b).

W roku szkolnym 2021/2022 zlikwidowano szkołę w zakładzie w Koronowie. Odtąd 18 centrów kształcenia ustawicznego działało na terenie 19 jednostek penitencjarnych: 17 zakładów karnych i 2 aresztów śledczych. Szkoły mieściły się w: Grudziądzu, Potulicach, we Włocławku, w Sztumie, Wojkowicach, Czarnem, Nowym Wiśniczu, we Włodawie, w Opolu Lubelskim, Iławie, Nysie, Rawiczu, we Wronkach, w Stargardzie, Warszawie-Białołęce, Stawiszynie (filia), Płocku, we Wrocławiu oraz w Wołowie. Zgodnie z wówczas obowiązującym podziałem terytorialnym SW szkoły były zlokalizowane w 9 z 11 jej okręgów (Wykaz na 1 lutego 2021 r.; Wykaz na 1 lutego 2022 r.; Wykaz na 1 lutego 2023 r.).

Służba Więzienna 1 września 2023 r. dysponowała 18 centrami kształcenia ustawicznego podlegającymi terytorialnie dziewięciu Okręgowym Inspektoratom SW. Dwa z inspektoratów miały na swoim obszarze po trzy centra (OISW Poznań oraz OISW Opole), pięć – po dwa, a pozostałe inspektoraty prowadziły po jednym centrum (tab. 14). Już stałą cechą było, że liczba zakładów, w których prowadzono szkoły, była większa niż liczba centrów, do których należały te szkoły. W roku szkolnym 2022/2023 takiego typu sytuacja miała miejsce w Stawiszynie, gdzie prowadzono kwalifikacyjny kurs zawodowy w zawodzie stolarz pod szyldem CKU Aresztu Śledczego w Warszawie-Białołęce (Wykaz na 1 września 2023 r.). W tymże roku szkolnym kształcenie w przywieziennych CKU było dostępne dla większości grup osadzonych, a mianowicie: dla skazanych przebywających w zakładzie typu zamkniętego, przebywających w zakładzie półotwartym, skazanych po raz pierwszy, recydywistów, młodocianych oraz kobiet (dla ostatniej podgrupy w jednej placówce – w CKU w ZK Nr 1 w Grudziądzu) (tab. 14).

Tabela 13a. Zespoły szkół dla dorosłych i centra kształcenia ustawicznego w zakładach karnych w latach szkolnych 1997/1998–2009/2010 (stan na koniec lat szkolnych)

Rok szkolny	1997/1998	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010
Zorganizowane zespoły	23	23	23	23	23	23	23	21	21	20	19	19	20
Zakłady prowadzące szkoły	30	30	30	30	28	28	28	26	26	25	23	23	24
Ogólna liczba zakładów ¹⁴	156	156	156	156	156	156	156	156	156	156	155	156	157
Zakłady prowadzące szkoły w ogólnej liczbie zakładów w %	19,2	19,2	19,2	19,2	17,9	17,9	17,9	16,7	16,7	14,7	14,8	14,7	15,3
Ogólna liczba osadzonych w tys. ¹⁵	57,4	54,4	56,8	70,5	79,6	80,5	79,3	80,4	83,0	88,6	87,8	83,2	84,0
Średnio osadzonych na jeden zespół w tys.	2,5	2,4	2,5	3,1	3,5	3,5	3,5	3,8	4,0	4,4	4,6	4,4	4,2

¹⁴ Stan na koniec pierwszego rocznika (31 grudnia) składającego się na rok szkolny. Licząc wyłącznie zk i Aś (bez oddziałów zewnętrznych i oddziałów tymczasowego zakwaterowania).

¹⁵ Stan na koniec pierwszego rocznika (31 grudnia) składającego się na rok szkolny.

Tabela 13b. Zespoły szkół dla dorosłych i centra kształcenia ustawicznego w zakładach karnych w latach szkolnych 2010/2011–2022/2023 (stan na koniec lat szkolnych)

Rok szkolny	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Zorganizowane zespoły	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
Zakłady prowadzące szkoły	20	20	20	20	20	20	19	20	20	20	20	19	19
Ogólna liczba zakładów	157	157	157	156	155	154	154	153	120	120	120	103	103
Zakłady prowadzące szkoły w ogólnej liczbie zakładów w %	12,7	12,7	12,7	12,8	12,9	13,0	12,3	13,1	16,7	16,7	16,7	18,4	18,4
Ogólna liczba osadzonych w tys.	80,7	81,4	84,2	79,0	77,4	70,8	71,5	73,8	72,2	74,1	67,9	71,9	71,2
Średnio osadzonych na jeden zespół w tys.	4,5	4,5	4,7	4,4	4,3	3,9	4,0	4,1	4,0	4,1	3,8	4,0	4,0

Opracowanie na podstawie: 1. BP CZSW, 1998; 2. BP CZSW, 1999; 3. BP CZSW, 2001; 4. BP CZSW, 2002; 5. BP CZSW, 2003; 6. BP CZSW, 2004; 7. BP CZSW, 2005; 8. BP CZSW, 2006; 9. BP CZSW, 2007; 10. BP CZSW, 2008; 11. BP CZSW, 2009; 12. BP CZSW, 2010; 13. BP CZSW, 2011; 14. BP CZSW, 2012; 15. BP CZSW, 2013; 16. BP CZSW, 2014; 17. BP CZSW, 2015; 18. BP CZSW, 2016; 19. BP CZSW, 2017; 20. BP CZSW, 2018; 21. BP CZSW, 2019; 22. BP CZSW, 2020; 23. BP CZSW, 2021; 24. BP CZSW, 2022; 25. BP CZSW, 2023; 26. MS, CZSW, 2023; 27. CZSW BIS, s. 23; 28. MS, CZSW, 2001; 29. MS, CZSW, 2002; 30. MS, CZSW, 2003; 31. MS, CZSW, 2004; 32. MS, CZSW, 2005; 33. MS, CZSW, 2006; 34. MS, CZSW, 2007; 35. MS, CZSW, 2008; 36. MS, CZSW, 2009; 37. MS, CZSW, 2010; 38. MS, CZSW, 2011; 39. MS, CZSW, 2012; 40. MS, CZSW, 2013; 41. MS, CZSW, 2014; 42. MS, CZSW, 2015; 43. MS, CZSW, 2016; 44. MS, CZSW, 2017; 45. MS, CZSW, 2018; 46. MS, CZSW, 2019; 47. MS, CZSW, 2020; 48. MS, CZSW, 2021; 49. MS, CZSW, 2022; 50. MS, CZSW, 2023.

Tabela 14. Centra kształcenia ustawicznego w zakładach karnych i aresztach śledczych wg stanu na dzień 1 września 2023 r.

1	OISW	Nazwa i adres zespołu prowadzącego kształcenie	Grupa i podgrupa klasyfikacyjna
1	Bydgoszcz	CKU w Zakładzie Karnym Nr 1 w Grudziądzu, ul. Wybickiego 10/22 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu	K, M1, M2, P1, P2, R1, R2,
		CKU w Sztumie ul. Nowowiejskiego 14 https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-sztumie	R1, R2
2	Koszalin	CKU w Zakładzie Karnym w Czarnem ul. Pomorska https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-czarne	P1, R1, R2
		CKU w Stargardzie ul. Al. Żołnierza 42	M1, M2, P1, P2
3	Kraków	CKU w Nowym Wiśniczu ul. Zamkowa 1 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-w-nowym-wisniczu	R1, R2
		CKU w Wojkowicach ul. Jana III Sobieskiego 298 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-wojkowice	M2, M3, P2, P3
4	Lublin	CKU w Opolu Lubelskim ul. Owocowa 7 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-w-opolu-lubelskim	M1, M2, P1, P2
		CKU w Zakładzie Karnym we Włodawie ul. Żołnierzy WiN 19	R1, R2
5	Łódź	CKU Nr 2 we Włocławku ul. Bartnicka 10 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-we-wloclawku	M1, M2, P1, P2, R1, R2

1	2	3	4
6	Olsztyn	CKU Nr 1 w Iławie ul. 1 Maja 14 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-w-ilawie	M1, M2, P1, P2
		CKU w Zakładzie Karnym w Nysie ul. Kościuszki 4a https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-w-nysie	M1, M2, P1, P2
7	Opole	CKU w Wołowie ul. Więzienna 6 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-w-wołowie	P1, R1, R2
		CKU w Zakładzie Karnym Nr 1 we Wrocławiu ul. Kleczkowska 35 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-nr-1-we-wrocławiu	M1, M2, P1, P2
		CKU w Zakładzie Karnym w Potulicach ul. Aleja Parkowa 1 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-w-potulicach	M1, M2, P1, P2
8	Poznań	CKU w Rawiczu ul. 17 Stycznia 28 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-w-rawiczu	M1, P1
		CKU w Zakładzie Karnym we Wronkach, ul. Partyzantów 1 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-we-wronkach	R1, R2
		CKU w Zakładzie Karnym w Płocku ul. Sienkiewicza 22 https://www.sw.gov.pl/jednostka/zaklad-karny-w-plocku	R1, R2
9	Warszawa	CKU w Areszcie Śledczym w Warszawie-Białolece https://www.sw.gov.pl/jednostka/areszt-sledczy-w-warszawie-bialolece wraz z Oddziałem Zewnętrznym w Stawiszynie https://www.sw.gov.pl/jednostka/oddzial-zewnetrzny-w-stawiszynie	P1, P2, R1, R2 R2 (wyłącznie Kkz)

Legenda: 1 – zakład karny typu zamkniętego, 2 – zakład typu półotwartego, 3 – zakład otwarty

Opracowanie na podstawie: 1. strony internetowe jednostek; 2. Wykaz na 1 września 2023 r.

3.5.2. Szkoły i kwalifikacyjne kursy zawodowe

3.5.2.1. Liczba prowadzonych szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych wraz z oddziałami

W latach szkolnych 1997/1998–2022/2023 istotnie zmieniała się liczba szkół i oddziałów szkolnych funkcjonujących w zakładach karnych i aresztach śledczych. Najwięcej oddziałów szkolnych odnotowano w pierwszym, objętym analizą badawczą roku szkolnym, natomiast najwięcej szkół było w kolejnym roku. W okresie od 2000/2001 do 2006/2007 liczba szkół w jednostkach penitencjarnych była względnie stabilna. Wraz z rokiem szkolnym 2013/2014 nastąpił jej spadek, co było pokłosiem rozpoczętej od 1 września 2012 r. likwidacji szkół dla dorosłych: zasadniczej szkoły zawodowej, liceum profilowanego, uzupełniającego liceum ogólnokształcącego, a następnie także technikum uzupełniającego, po których lukę miała niejako zapełnić nowa, pozaszkolna forma kształcenia – kwalifikacyjne kursy zawodowe. Rok szkolny 2022/2023 rozpoczął się w więziennictwie z 22 szkołami z 41 oddziałami szkolnymi oraz 83 Kkz z 155 oddziałami (tab. 15).

Tabela 15. Liczba szkół i oddziałów szkolnych oraz kwalifikacyjne kursy zawodowe i ich oddziały w zakładach karnych i aresztach śledczych w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023¹⁶

Rok szkolny	1997/1998	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Szkoły	71	74	71	58	58	61	63	65	62	60	50	50	52
Oddziały szkolne	218	187	166	185	170	159	162	172	171	175	164	158	162

¹⁶ Do części zbioru danych źródłowych sięgałam, opracowując swoje wcześniejsze publikacje.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Rok szkolny	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Szkoły	51	51	63	51	35	29	25	26	26	24	22	23	22
Oddziały szkolne	149	149	148	98	86	84	71	65	55	51	44	47	41
Kkz	–	–	27	27	52	52	65	65	62	64	68	78	83
Oddziały Kkz			42	63	68	95	112	121	149	132	154	173	155

Opracowanie na podstawie: 1. BP CZSW, 1998; 2. BP CZSW, 1999; 3. BP CZSW, 2001; 4. BP CZSW, 2002; 5. BP CZSW, 2003; 6. BP CZSW, 2004; 7. BP CZSW, 2005; 8. BP CZSW, 2006; 9. BP CZSW, 2007; 10. BP CZSW, 2008; 11. BP CZSW, 2009; 12. BP CZSW, 2010; 13. BP CZSW, 2011; 14. BP CZSW, 2012; 15. BP CZSW, 2013; 16. BP CZSW, 2014; 17. BP CZSW, 2015; 18. BP CZSW, 2016; 19. BP CZSW, 2017; 20. BP CZSW, 2018; 21. BP CZSW, 2019; 22. BP CZSW, 2020; 23. BP CZSW, 2021; 24. BP CZSW, 2022; 25. BP CZSW, 2023; 26. w przypadku roku 1999/2000, gdy brakuje materiału źródłowego, informacje pochodzą z Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2001.

3.5.2.2. Prowadzone szkoły według poziomów kształcenia

Rok szkolny 1997/1998 rozpoczął się w więziennictwie z liczbą 20 szkół podstawowych (ponad 28 proc. wśród istniejących wówczas w zakładach karnych szkół) oraz 51 szkół na poziomie ponadpodstawowym. W kolejnych latach szkolnych wyraźnie zmniejszała się liczba i udział szkół podstawowych w sieci szkolnictwa przywiezienego aż do ich zaniku w roku szkolnym 2016/2017. Sytuacja była wynikiem wprowadzenia z dniem 1 września 1999 r. sześcioklasowej szkoły podstawowej, a także uruchomienia nowego typu szkoły – gimnazjum – z przeznaczeniem dla uczniów, którzy w poprzednim systemie kwalifikowali się do dwóch ostatnich klas ośmioklasowej szkoły podstawowej. Gimnazja funkcjonowały w jednostkach penitencjarnych niespełna dwie dekady, do ich całkowitego, podyktowanego kolejną reformą oświatową wygaszenia na koniec roku szkolnego 2019/2020. Z wygaszeniem gimnazjów niejako w parze szło ponowne organizowanie w jednostkach penitencjarnych szkół podstawowych. W ostatnich kilku latach mają one udział w przywieziennej sieci szkolnej, zbliżony do notowanego w początkowych rocznikach analizy badawczej (a rekordowy był rok 2021/2022 z udziałem szkół podstawowych – prawie 32 proc.) (tab. 16).

Tabela 16. Szkoły w zakładach karnych i aresztach śledczych wg poziomów kształcenia w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023

Rok szkolny		1997/1998	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Razem szkoły		71	74	71	58	58	61	63	65	62	60	50	50	52
Podstawowe		20	20	12	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2
w ogólnej liczbie szkół w %		28,2	27,0	16,9	3,4	5,2	4,9	4,8	4,6	4,8	5,0	6,0	6,0	3,8
Gimnazjalne		–	–	9	9	9	10	10	10	10	10	9	9	9
w ogólnej liczbie szkół w %		–	–	12,7	15,5	15,5	16,4	15,9	15,4	16,2	16,7	18,0	18,0	17,3
Ponadpodstawowe		51	54	50	47	46	48	50	52	49	47	38	38	41
w ogólnej liczbie szkół w %		71,8	73,0	70,4	81,0	79,3	78,7	79,4	80,0	79,0	78,3	76,0	76,0	78,8
Poziom zasadniczy		30	30	30	30	28	28	28	28	27	26	19	19	19
w tym w liczbie szkół ponadpodstawowych w %		58,8	55,6	60,0	63,8	60,9	58,3	56,0	53,8	55,1	55,3	50,0	50,0	46,3
Poziom średni		21	24	20	17	18	20	22	24	22	21	19	19	22
w tym w liczbie szkół ponadpodstawowych w %		41,2	44,4	40,0	36,2	39,1	41,7	44,0	46,1	44,9	44,7	50,0	50,0	53,7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Rok szkolny	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Razem szkoły	51	51	63	51	35	29	25	26	26	24	22	22	22
Podstawowe	2	3	2	2	2	2	0	2	4	6	5	7	6
w ogólnej liczbie szkół w %	3,9	5,9	3,2	3,9	5,7	6,9	0,0	7,7	15,4	25,0	22,7	31,8	27,3
Gimnazjalne	9	9	10	9	8	8	6	4	2	1	—	—	—
w ogólnej liczbie szkół w %	17,6	17,6	15,9	17,6	22,9	27,6	24,0	15,4	7,7	4,2	—	—	—
Ponadpodstawowe	40	39	51	40	25	19	19	20	20	17	17	15	16
w ogólnej liczbie szkół w %	78,4	76,5	81,0	78,4	71,4	65,5	76,0	76,9	76,9	70,8	77,3	68,2	72,7
Poziom zasadniczy	20	18	18	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—
w liczbie szkół ponadpodstawowych w %	50,0	46,2	35,3	30,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Poziom średni	20	21	33	28	25	19	19	20	20	17	17	15	16
w liczbie szkół ponadpodstawowych w %	50,0	53,8	64,7	70,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

W przypadku: a) roku 1999/2000, gdy brakuje materiału źródłowego, oraz b) roku 2000/2001, kiedy w analizie opracowanej przez BP CZSW zamieszczono dane z poprzedniego roku, informacje pochodzą z Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2001; Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2002 oraz Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2003.

Opracowanie na podstawie: 1. BP CZSW, 1998; 2. BP CZSW, 1999; 3. BP CZSW, 2001; 4. BP CZSW, 2002; 5. BP CZSW, 2003; 6. BP CZSW, 2004; 7. BP CZSW, 2005; 8. BP CZSW, 2006; 9. BP CZSW, 2007; 10. BP CZSW, 2008; 11. BP CZSW, 2009; 12. BP CZSW, 2010; 13. BP CZSW, 2011; 14. BP CZSW, 2012; 15. BP CZSW, 2013; 16. BP CZSW, 2014; 17. BP CZSW, 2015; 18. BP CZSW, 2016; 19. BP CZSW, 2017; 20. BP CZSW, 2018; 21. BP CZSW, 2019; 22. BP CZSW, 2020; 23. BP CZSW, 2021; 24. BP CZSW, 2022; 25. BP CZSW, 2023.

Przechodząc z kolei do szkół na poziomie ponadpodstawowym, ich udział w liczbie szkół przywieszennych rokrocznie był podobny, niemniej najwyższy w latach szkolnych 2000/2001 oraz 2012/2013 (81 proc. wśród wszystkich szkół). W grupie szkół ponadpodstawowych do roku 2006/2007 szkoły zasadnicze przeważały liczbowo nad szkołami, których ukończenie wiązało się z uzyskaniem wykształcenia średniego. Potem proporcje wyrównały się, a w roku 2009/2010 po raz pierwszy w zakładach karnych było więcej szkół średnich niż szkół zasadniczych. Następnie, z wyjątkiem jednego roku szkolnego, następowały spadki udziału szkół zasadniczych w szkolnictwie ponadpodstawowym zakładach karnych aż do jego zupełnego zaniku w roku 2014/2015 (tab. 16).

3.5.2.3. Prowadzone szkoły według rodzajów i celu kształcenia

Ze względu na główny cel kształcenia w latach szkolnych 1997/1998–2011/2012 w zakładach karnych dominowały szkoły prowadzące kształcenie zawodowe, a więc grupa złożona z następujących rodzajów szkół: zasadnicza zawodowa, technikum, średnie studium zawodowe, liceum zawodowe oraz szkoła policealna. W roku 2012/2013 proporcje zmieniły się na korzyść kształcenia ogólnego i ta przewaga nasilała się w kolejnych latach szkolnych. Począwszy od roku 2020/2021, szkolne kształcenie zawodowe w jednostkach penitencjarnych zaczęło zanikać (tab. 17).

W historię szkolnictwa przywieszennego wpisały się różne rodzaje szkół. Jednak tylko jeden rodzaj był obecny w przywieszennym szkolnictwie przez wszystkie lata analizowanego okresu – liceum ogólnokształcące. Przez pierwsze trzy lata objęte analizą badawczą liceum ogólnokształcące funkcjonowało tylko w jednej jednostce, w Koronowie (BP CZSW, 1998, s. 4). Następnie w przywiesziennej sieci przybywało liceów, w tym uzupełniających. Te ostatnie uruchomiono z dniem 1 września 2016 r. w sześciu jednostkach: we Włocławku, w Nowym Wiśniczu, Iławie, Uhercach Mineralnych, Areszcie Śledczym w Radomiu oraz w Zakładzie Karnym Nr 1 we Wrocławiu (Wykaz na 1 września 2006 r.). Począwszy od roku 2011/2012, licea ogólnokształcące stały się pod względem liczbowym dominującym rodzajem wśród szkół skupionych pod szyldami zespołów w jednostkach penitencjarnych (tab. 17).

Tabela 17. Szkoły w jednostkach penitencjarnych wg rodzajów szkół i celu kształcenia w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023

Rok szkolny		1997/1998	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Razem szkół		71	75	71	58	58	61	63	65	62	60	50	50	52
Szkoły kształcenia ogólnego														
szkoła podstawowa, z podstawowym studium zawodowym		20	20	12	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2
gimnazjum		–	–	9	9	9	10	10	10	10	10	9	9	9
liceum ogólnokształcące z uzupełniającym		1	1	2	2	4	6	8	11	10	10	9	9	11
Razem szkół typu kształcenia ogólnego		21	21	23	13	16	19	21	24	23	23	21	21	22
w ogólnej liczbie szkół w %		29,6	28,4	32,4	22,4	27,6	31,1	33,3	36,9	37,1	38,3	42,0	42,0	42,3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Szkoly kształcenia zawodowego:													
zasadnicza szkoła zawodowa	30	30	30	30	28	28	28	28	27	26	19	19	19
średnie studium zawodowe	14	11	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
liceum zawodowe ¹⁷	0	0	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—
technikum z uzupełniającym	6	12	12	12	13	13	13	12	11	10	9	9	9
szkoła policealna	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	2
Razem szkół kształcenia zawodowego	50	53	48	45	42	42	42	41	39	37	29	29	30
w ogólnej liczbie szkół w %	70,4	71,6	67,6	77,6	72,4	68,9	66,7	63,1	62,9	61,7	58,0	58,0	57,7
Rok szkolny													
Szkół razem	51	51	63	51	35	29	25	26	26	24	22	22	22
Szkoly kształcenia ogólnego:													
szkoła podstawowa	2	3	2	2	2	2	0	2	4	6	5	7	6
gimnazjum	9	9	10	9	8	8	6	4	2	1	—	—	—
liceum ogólnokształcące z uzupełniającym	9	10	21	19	18	18	18	18	18	15	17	15	16
Razem szkół kształcenia ogólnego	20	22	33	30	28	28	24	24	24	22	22	22	22
w ogólnej liczbie szkół w %	39,2	43,1	52,4	58,8	80,0	96,6	96,0	92,3	92,3	91,7	100,0	100,0	100,0

¹⁷ Liceum zawodowe to typ szkoły, która była wygaszana wraz z reformą ustroju szkolnego na mocy *Ustawy z dnia 25 lipca 1998 r. W jego miejsce wprowadzono liceum profilowane.*

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Szkoly kształcenia zawodowego:														
zasadnicza szkoła zawodowa/branżowa		20	18	18	12	0	0	0	0	0	0	0	0	0
technikum z uzupełniającym		8	8	9	8	6	—	—	—	—	—	—	—	—
szkoła policealna		3	3	3	1	1	1	1	2	2	2	0	0	0
Razem szkół kształcenia zawodowego		31	29	30	21	7	1	1	2	2	2	0	0	0
w ogólnej liczbie szkół w %		60,8	56,9	47,6	41,2	20,0	3,4	4,0	7,7	7,7	8,3	0,0	0,0	0,0

W przypadku: a) roku 1999/2000, gdy brakuje materiału źródłowego, oraz b) roku 2000/2001, kiedy w analizie opracowanej przez BP CZSW zamieszczono nieaktualne dane z poprzedniego roku, informacje pochodzą z Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2001; Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2002 oraz Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2003.

Opracowanie na podstawie: 1. BP CZSW, 1998; 2. BP CZSW, 1999; 3. BP CZSW, 2001; 4. BP CZSW, 2002; 5. BP CZSW, 2003; 6. BP CZSW, 2004; 7. BP CZSW, 2005; 8. BP CZSW, 2006; 9. BP CZSW, 2007; 10. BP CZSW, 2008; 11. BP CZSW, 2009; 12. BP CZSW, 2010; 13. BP CZSW, 2011; 14. BP CZSW, 2012; 15. BP CZSW, 2013; 16. BP CZSW, 2014; 17. BP CZSW, 2015; 18. BP CZSW, 2016; 19. BP CZSW, 2017; 20. BP CZSW, 2018; 21. BP CZSW, 2019; 22. BP CZSW, 2020; 23. BP CZSW, 2021; 24. BP CZSW, 2022; 25. BP CZSW, 2023.

Rok szkolny 2022/2023 będący ostatnim włączonym do analizy rozpoczął się z liczbą 22 szkół prowadzących kształcenie ogólne: 6 podstawowych i 16 liceów ogólnokształcących. Kształcenie zawodowe było realizowane wyłącznie w ramach 83 Kkz. Możliwe było uzyskanie kwalifikacji w zawodach: betoniarz-zbrojarz, blacharz, cukiernik, elektronik, elektryk, fotograf, fryzjer, informatyk, krawiec, kucharz (ten wystąpił najwięcej razy), mechanik-monter maszyn i urządzeń, monter-elektronik, monter sieci i instalacji sanitarnej, monter zabudowy i robót wykończeniowych w budownictwie, murarz-tylnik, operator obrabiarek skrawających, operator procesów introligatorskich, piekarz, stolarz, ślusarz, tapicer, technik budownictwa, technik-elektronik, technik elektryk, technik fotografii i multimedii, technik grafiki i poligrafii cyfrowej, technik-informatyk, technik robót wykończeniowych w budownictwie oraz technik żywienia i usług gastronomicznych (Wykaz na 1 września 2022 r.).

Podsumowując dane o liczbie szkół w jednostkach penitencjarnych, warto powtórzyć, że od lat tylko jeden zakład karny oferuje kształcenie osadzonym kobietom. Jest to Zakład Karny w Grudziądzu. Na początku roku szkolnego 2022/2023 osadzone kobiety miały tam do wyboru jedną z dwóch opcji: kontynuację nauki w liceum ogólnokształcącym (na semestrach IV i VI) albo uczęszczanie na kwalifikacyjny kurs zawodowy realizowany w kwalifikacjach: krawiec, cukiernik lub kucharz (ten ostatni wyłącznie jako kontynuacja kształcenia) (Wykaz na 1 września 2022 r.).

3.5.3. Baza lokalowa, wyposażenie oraz biblioteki

3.5.3.1. Sale lekcyjne

Rok szkolny 1997/1998 rozpoczął się w szkołach prowadzonych w zakładach karnych z liczbą 165 sal lekcyjnych o łącznej powierzchni około 6,6 tys. m², a średnia powierzchnia jednej sali wynosiła około 40 m². Największą bazą lokalową dysponowały zespoły szkół w Czarne (11 pomieszczeń), najmniejszą w Wadowicach (dwa pomieszczenia) (BP CZSW, 1998, s. 2). Ogólny posiadany zasób sal umożliwiał prowadzenie szkół w systemie jednonożnym dla około 4,3 tys. słuchaczy (BP CZSW, 1999, s. 1; BP CZSW, 2001, s. 1). W roku szkolnym 2001/2002, choć były dwa zakłady karne prowadzące szkołę, liczba sal w szkołach w zakładach karnych wzrosła do 169, a ich łączna powierzchnia do 7 tys. m². Od tego czasu każda ze szkół dysponowała przynajmniej trzema izbami (BP CZSW, 2002, s. 1). W kolejnym roku

zasób szkół w jednostkach penitencjarnych powiększył się o jedną izbę (BP CZSW, 2003, s. 2), natomiast w roku 2004/2005 zmniejszył się o 6 sal wskutek likwidacji szkół w Sieradzu i w Siedlcach (BP CZSW, 2005, s. 2). W roku 2005/2006 szkoły w zakładach karnych zyskały trzy pomieszczenia, a więc dysponowały 166 salami na potrzeby dydaktyczne (BP CZSW, 2006, s. 3). W odniesieniu do dalszych lat szkolnych w sprawozdawczości penitencjarnej nie podawano liczby ani powierzchni sal, a jedynie zapewniano, że stan jest wystarczający do realizacji zadań statutowych szkół, a nawet że szkoły byłyby w stanie przyjąć więcej słuchaczy, gdyby nie bariera w postaci limitu zatrudniania kadry pedagogicznej oraz masowo organizowane kursy zawodowe, na które decydowały się osoby osadzone, zamiast podejmować naukę szkolną (BP CZSW, 2013, s. 3). Niemniej występowały różnice w stanie budynków szkolnych, np. CKU w Stargardzie, które od roku szkolnego 1974/1975¹⁸ mieściło się w tym samym, już zdecydowanie przestarzałym pawilonie i mimo nakładów skutkujących estetycznym wyglądem wnętrza, wymagało przeniesienia do nowego lokalu.

3.5.3.2. Warunki prowadzenia kształcenia praktycznego

Prowadzenie w zakładach karnych szkół zawodowych, a z czasem także Kkz, wiązało się z koniecznością zapewnienia warunków nabycia umiejętności praktycznych. Słuchacze osiągalni te umiejętności poprzez kierunkowe zatrudnienie najpierw w *przywieszennych przedsiębiorstwach przemysłowych* oraz w *gospodarstwach pomocniczych*. Następnie mogli rozwijać umiejętności zawodowe zgodnie z programem kształcenia w szkołach w *przywieszennych przedsiębiorstwach państwowych* i wspomnianych już *gospodarstwach pomocowych*, a po jeszcze kolejnym przemianowaniu w jednostkach zatrudnienia określonych wspólną nazwą – *przywieszienne przedsiębiorstwa państwowe oraz instytucje gospodarki budżetowej*. Jednak liczba miejsc do zaliczenia praktycznej części kształcenia zawodowego nie była wystarczająca, a przy tym się zmniejszała (tab. 18). Dyrektorzy jednostek penitencjarnych starali się rozwiązać problem wspólnie z dyrektorami przedsiębiorstw i gospodarstw, opracowując coroczne plany zatrudnienia, w których słuchaczom szkół zawodowych dawano pierwszeństwo (BP CZSW, 2001, s. 9).

¹⁸ <https://sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-w-stargardzie-wyjatkowy-jubileusz-istnienia-centrum-ksztalcenia-ustawicznego-w-zakladzie-karnym-w-stargardzie> (22.04.2024).

Tabela 18. Zatrudnienie osób osadzonych w wybranych latach okresu 1997–2022, w tym w warunkach będących podstawą do zaliczenia praktycznej części kształcenia zawodowego (stan na koniec roku)

Rok	Ogółem zatrudnionych	W warunkach będących podstawą do zaliczenia praktycznej części kształcenia		
		n	w ogólnej liczbie zatrudnionych w %	w ogólnej liczbie osadzonych w %
1997	12 320	2979	24,2	5,2
1998	11 240	2478	22,0	4,6
1999	11 299	2321	20,5	4,1
2000	10 952	2008	18,3	2,8
2005	13 418	2269	16,9	2,7
2010	15 956	2127	13,3	2,6
2015	9 850	1593	16,2	2,2
2018	17 732	2047	11,5	2,8
2019	17 339	1677	9,7	2,3
2020	10 835	1128	10,4	1,7
2021	18 211	1292	7,1	1,8
2022	18 439	1409	7,6	2,0

Opracowanie na podstawie: 1. CZSW BIS, 2006, s. 23, 69; 2. CZSW BIS, 2013, s. 68; 3. MS, CZSW, 2016, s. 4, 27; 4. MS, CZSW, 2019, s. 4, 27; 5. MS CZSW, 2020, s. 27; 6. MS CZSW, 2021, s. 4, 27; 7. MS CZSW, 2022, s. 4, 27; 8. MS CZSW, 2023, s. 4, 27.

W odpowiedzi na redukujące się możliwości zatrudnienia słuchaczy szkół zawodowych w roku szkolnym 1998/1999 rozpoczął się proces tworzenia warsztatów i pracowni technologicznych oraz uniezależniania się szkół w procesie kształcenia od przedsiębiorstw. Na ten cel przeznaczono wówczas kwotę prawie 185 tys. zł, które rozdysponowano pomiędzy szkoły w Iławie, Tarnowie, we Włocławku i w Wojkowicach (BP CZSW, 1999, s. 4). W kolejnych latach szkolnych włącznie do roku 2001/2002 szkoły przywieszienne nie otrzymały żadnych środków na budowę i doposażenie bazy do kształcenia praktycznego (BP CZSW, 2002, s. 12). Aby dać możliwość zdobycia umiejętności zawodowych wszystkim kształcącym się w szkołach zawodowych, praktykowano ich zatrudnianie rotacyjne. Niemniej realizacja praktyki zawodowej była trudna, zwłaszcza w małych szkołach, w które nie chciano inwestować,

toteż niektóre postawiono w stan likwidacji. Taki był los szkół w Sieradzu i w Siedlcach (BP CZSW, 2004, s. 23–24), a następnie w Barczewie (BP CZSW, 2005, s. 20). Trudności z realizacją praktycznej części programu kształcenia wznagała absencja nauczycieli praktycznej nauki zawodu, np. w roku szkolnym 2002/2003 wyniosła ona 116 godzin (BP CZSW, 2003, s. 17). Nie mogąc zapewnić warunków kształcenia praktycznego, niekiedy sięgano po rozwiązania doraźne. Tak było w Zespole Szkół dla Dorosłych w Płocku. Po tym, jak uczniowie tamtejszej szkoły zasadniczej w trakcie roku 2007/2008 utracili możliwość praktykowania w Przedsiębiorstwie Przemysłu Metalowego, praktyki dokończono, zatrudniając słuchaczy w warsztacie ślusarskim działu kwatermistrzowskiego zakładu karnego, a następnie wydzielając pomieszczenia, wyposażając je w konieczny sprzęt i pomoce dydaktyczne oraz zatrudniając dwóch nauczycieli inżynierów, zorganizowano własne warsztaty (BP CZSW, 2008, s. 23). Wkrótce wzorem zespołu w Płocku przystąpiono do budowania pracowni i warsztatów w innych zakładach, w których zlikwidowano przedsiębiorstwa przywięzienne: we Włodawie i w Nowym Wiśniczu, choć ich wyposażenie dalekie było od zadowalającego, skoro brakowało środków na zakup urządzeń, materiałów, a nawet produktów niezbędnych do przeprowadzenia zajęć praktycznych, i zdarzało się, że nauczyciele zakupywali je z własnych pieniędzy (BP CZSW, 2010, s. 3, 22). Tego rodzaju problemy opanowano dopiero w roku szkolnym 2010/2011. W sprawozdawczości za ten okres stwierdzono: *praktyczna nauka zawodu od kilku już lat w szkołach funkcjonujących w jednostkach penitencjarnych przestała być trudnym do rozwiązania problemem* (BP CZSW 2011).

3.5.3.3. Sprzęt, podręczniki oraz pomoce dydaktyczne

W pierwszych latach szkolnych okresu objętego analizą w procesie dydaktycznym wspomagano się głównie sprzętem audiowizualnym: odbiornikami TV, magnetowidami, rzutnikami pisma, epidiaskopami, aparatami projekcyjnymi w łącznej liczbie 360 egzemplarzy (BP CZSW, 1998, s. 2). W kolejnym roku szkolnym przybyło 20 egzemplarzy sprzętu audiowizualnego (BP CZSW, 1999, s. 2).

Od początku badanego okresu szkoły dysponowały komputerami – w roku szkolnym 1998/1999 w sumie 30 zestawami komputerowymi, jednak w większości były to komputery na potrzeby wyposażenia sekretariatów i gabinetów dyrektorskich (BP CZSW, 1999, s. 2). W roku 2001/2002 w Czarnem, Tarnowie i Rawiczu utworzono pracownie komputerowe (BP CZSW, 2003, s. 2). W kolejnych latach szkolnych sytuacja w zakresie wyposażenia szkół w komputery poprawiała się i podobnie jeśli chodzi o zakup sprzętu audiowizualnego, np. w roku 2003/2004 w szkołach w jednostkach penitencjarnych przybyło 40 komputerów, 7 telewizorów i 3 magnetowidy (BP CZSW, 2004, s. 3).

Jednak potrzeby były większe, zwłaszcza że stare urządzenia, jak aparaty projekcyjne do wyświetlania filmów „Elew” czy różne odmiany epidiaskopów, które służyły szkołom niekiedy 40 lat, psuły się, a z powodu braku części zamiennych nie można było ich naprawić (BP CZSW, 2004, s. 4).

W ciągu kilku pierwszych lat okresu objętego analizą badawczą jako „zaledwie dostateczne” oceniano wyposażenie w podręczniki szkolne i lektury. Wyzwaniem było zabezpieczenie podręczników do procesu dydaktycznego w nowych, wprowadzanych z dniem 1 września 1999 roku rodzajach szkół. Aby niwelować braki, niektóre szkoły przyjmowały od wydawnictw wycofane podręczniki, jak się z czasem okazało, nierzadko bezużyteczne (BP CZSW, 2003, s. 3; BP CZSW, 2004, s. 3).

Początkowo niewystarczające było także zaopatrzenie osadzonych uczniów w zeszyty i przybory. Pojawiające się problemy z zaopatrzeniem próbowano niejednokrotnie rozwiązać we własnym zakresie, kierując się swoistą gospodarnością, np. wydając jeden zeszyt do dwóch przedmiotów, nowy wkład do długopisu po okazaniu zużytego. W wielu przypadkach braki w wyposażeniu w przybory szkolne udawało się minimalizować dzięki pomocy darczyńców, w tym samych nauczycieli (BP CZSW, 2001, s. 2).

Przez lata niedostatki w wyposażeniu szkół w jednostkach penitencjarnych wyjaśniano niedofinansowaniem. Dyrektorzy zakładów, w których funkcjonowały szkoły, przeznaczali na ich potrzeby średnio po kilkaset złotych rocznie z puli środków specjalnych, choć prowadzenie kształcenia należało do zadań statutowych jednostek. Wyposażenie szkół wyraźnie zaczęło się poprawiać od 2004 roku, po tym, jak do *Planu strategicznego MS i CZSW* jako zadanie priorytetowe wprowadzono tworzenie nowoczesnej bazy edukacyjnej przy jednostkach penitencjarnych, zakładając na ten cel budżet wysokości 2 mln zł. W tym samym czasie we współpracy z Ministerstwem Edukacji Narodowej i Sportu włączono szkoły przywięzienne do projektów finansowanych przez Europejski Fundusz Społeczny i w rezultacie 10 z nich otrzymało pracownie komputerowe i multimedialne. Dzięki finansowaniu z projektów we wszystkich szkołach zawodowych wyposażono stanowiska przeznaczone do przeprowadzania egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe (BP CZSW, 2005, s. 2–3). W roku szkolnym 2005/2006 tylko szkoła w Raciborzu nie miała pracowni komputerowej. W wielu szkołach poza pracowniami komputerowymi z dostępem do Internetu pojawiły się komputery w salach lekcyjnych jako bieżąca pomoc dydaktyczna. Przybywało także sprzętu peryferyjnego w postaci kserokopiarek, drukarek, skanerów (BP CZSW, 2006, s. 3).

Aktualne pozostawały problemy z zaopatrzeniem w zeszyty i przybory szkolne. Zakupywano je ze środków pomocy postpenitencjarnej, a często skazani kupowali je za własne, zgromadzone na kontach depozytowych pieniądze (BP CZSW, 2006, s. 4).

Prawie w każdej szkole występował także problem z dostępem do zgodnych z obowiązującym programem nauczania podręczników, zwłaszcza w zakresie kształcenia zawodowego, co rozwiązywano, rozdzielając podręcznik pomiędzy słuchaczy przebywających w jednej celi mieszkalnej lub w tym samym oddziale. Czasami po prostu odpowiednie podręczniki nie istniały (do nauki zawodów, takich jak krawiec czy introligator) (BP CZSW, 2008 s. 3).

W kolejnych latach dzięki środkom finansowym przekazywanym zakładom karnym niwelowano braki w wyposażeniu, w tym w podręcznikach. W 2013 r. doposażono szkoły za około 600 tys. zł pochodzących z rezerwy budżetowej MS, a w 2014 na ten cel przekazano ponad 2,5 mln zł (BP CZSW, 2014, s. 12). W kilku następnych latach szkoły w jednostkach penitencjarnych otrzymywały od 2 do po ponad 3 mln zł rocznie, rekordowy był 2019 r. z dofinansowaniem prawie 3,4 mln zł. Wówczas pieniądze przeznaczono w większości na zakup maszyn niezbędnych w nowoczesnym kształceniu zawodowym (BP CZSW, 2018, s. 12; BP CZSW, 2019, s. 3–4; BP CZSW, 2020, s. 3–4). W 2021 r. przywięzienne szkoły otrzymały niespełna 1,7 mln zł (BP CZSW, 2022, s. 9–10), a w 2022 – 2,3 mln zł. Za te pieniądze doposażono pracownie do prowadzenia kwalifikacyjnych kursów zawodowych: gastronomiczne, stolarskie, ślusarskie, krawieckie, mechaniczne i elektryczne oraz zakupiono materiały niezbędne dla uczestników tych kursów. Część kwoty wydano na zakup pomocy dydaktycznych i podręczników (BP CZSW, 2023, s. 9–10).

Ostatecznie, przez kilka ostatnich lat w sprawozdawczości BP CZSW odnotowywano „zadowolający” stan wyposażenia szkół w zakładach karnych. Argumentowano, że szkoły te mają dobrze wyposażone pracownie komputerowe i warsztaty do prowadzenia praktycznej nauki zawodu, że dysponują aktualnymi podręcznikami do przedmiotów ogólnokształcących oraz niezbędnym zestawem pomocy dydaktycznych, a liczba środków audiowizualnych wspomagających nauczanie jest wystarczająca.

Począwszy od 2015 r., okręgowe inspektoraty SW monitorują w systemie kwartalnym wykorzystanie zasobów materialnych CKU w zakładach karnych, posługując się w tym celu „Miernikiem stopnia wykorzystania bazy szkół w zakresie podniesienia kompetencji ogólnych i kwalifikacji zawodowych osadzonych”. Założono, że wskaźnikiem prawidłowego stanu będzie miernik na poziomie 90 proc. (BP CZSW, 2015, s. 24–25). W pierwszym roku monitorowania wykonanie miernika wyniosło średnio 89,5 proc. (BP CZSW, 2015, s. 24–25). W latach 2016–2017 wykonanie miernika było nieznacznie niższe (BP CZSW, 2017, s. 22–23; BP CZSW, 2018, s. 20–21), jednak począwszy od 2018 r., wyraźnie przekraczało 90 proc. z rekordowym wynikiem w 2020 r. – 96,6 proc. (BP CZSW, 2019, s. 15; BP CZSW, 2021, s. 11; BP CZSW, 2022, s. 13; BP CZSW, 2023, s. 12).

3.5.3.4. Biblioteki

W zabezpieczeniu procesu dydaktycznego ważną rolę odgrywają biblioteki. Użyczają one podręczników, lektur i innego rodzaju książek, także w celu samokształcenia i na potrzeby rekreacji. Przez większość okresu objętego analizą liczba bibliotek w zakładach karnych i aresztach śledczych była względnie stała, w granicach 150. Wyraźnie przybyło bibliotek w 2015 r. – było ich wtedy 175. Następnie, równolegle do przeprowadzonej wówczas likwidacji niektórych z zakładów, ubyło przywieziennych bibliotek. W 2023 r. w jednostkach penitencjarnych istniało 140 bibliotek. Z ich zbiorów, które były skromniejsze niż przed laty, skorzystano wówczas ponad 900 tys. razy (tab. 19).

Tabela 19. Biblioteki w zakładach karnych i aresztach śledczych w latach 1997–2023

Rok (stan na 31 grudnia)	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1	2	3	4	5	6	7	8
Liczba bibliotek	154	155	156	156	155	155	156
Liczba woluminów w tys.	1628	1632	1626	1620	1612	1607	1605
Liczba wypożyczonych woluminów w tys.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	1014	1140	1068
Rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Liczba bibliotek	156	156	156	155	156	157	157
Liczba woluminów w tys.	1612	1624	1599	1632	1635	1643	1636
Liczba wypożyczonych woluminów w tys.	1129	1122	1147	1099	1166	1134	1100
Rok	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Liczba bibliotek	157	157	156	156	175	165	166
Liczba woluminów w tys.	1616	1579	1594	1559	1589	1568	2061
Liczba wypożyczonych woluminów w tys.	1077	997	1010	893	820	799	795
Rok	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Liczba bibliotek	146	139	140	139	139	140	

1	2	3	4	5	6	7	8
Liczba woluminów w tys.	1408	1405	1401	1364	1350	1337	
Liczba wypożyczonych woluminów w tys.	718	769	827	849	857	911	

Opracowanie na podstawie: 1. BIS CZSW, 2006; 2. MS, CZSW, 2001; 3. MS, CZSW, 2002; 4. MS, CZSW, 2003; 5. MS, CZSW, 2004; 6. MS, CZSW, 2005; 7. MS, CZSW, 2006; 8. MS, CZSW, 2007; 9. MS, CZSW, 2008; 10. MS, CZSW, 2009; 11. MS, CZSW, 2010; 12. MS, CZSW, 2011; 13. MS, CZSW, 2012; 14. MS, CZSW, 2013; 15. MS, CZSW, 2014; 16. MS, CZSW, 2015; 17. MS, CZSW, 2016; 18. MS, CZSW, 2017; 19. MS, CZSW, 2018; 20. MS, CZSW, 2019; 21. MS, CZSW, 2020; 22. MS, CZSW, 2021; 23. MS, CZSW, 2022; 24. MS, CZSW, 2023, s. 35; 25. GUS, 1998, s. 109; 26. GUS, 1999, s. 73; 27. GUS, 2000, s. 100; 29. GUS, 2001, s. 108; 30. GUS, 2002, s. 108.

3.6. Podmioty procesu kształcenia w zespołach szkół i centrach kształcenia ustawicznego w jednostkach penitencjarnych

3.6.1. Słuchacze szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych

3.6.1.1. Ogólna liczba słuchaczy szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych

W każdym z roczników analizowanego okresu do zespołów prowadzących kształcenie w jednostkach penitencjarnych uczęszczało po kilka tysięcy słuchaczy (wliczając słuchaczy Kkz, obecnych począwszy od roku szkolnego 2012/2013). Pod względem ogólnej liczby słuchaczy rekordowy okazał się rok szkolny 2021/2022, kiedy zarejestrowano ich ponad 5 tys., natomiast najniższą liczbę zarejestrowano w roku 2010/2011 – niewiele ponad 3 tys. Przez wszystkie lata ujęte w badaniu słuchacze mieli wyraźny, mieszczący się w przedziale od 3,8 proc. w roku szkolnym 2010/2011 do 9,2 proc. w roku 1998/1999 udział w populacji osadzonych. W ostatnich kilku latach jest to udział w granicach 7 proc.

Do roku szkolnego 2011/2012 słuchacze zespołów szkół i centrów kształcenia ustawicznego kształcili się wyłącznie w jednej formie – w szkołach dla dorosłych. Następnie, po uruchomieniu w jednostkach penitencjarnych kwalifikacyjnych kursów zawodowych populacja słuchaczy powiększyła się o słuchaczy tej właśnie formy. Odtąd z roku na rok proporcja między liczbą słuchaczy szkół a liczbą słuchaczy Kkz zmieniała się na wyraźną korzyść tych drugich. W zaledwie trzecim roku obecności Kkz w jednostkach penitencjarnych skupiły one ponad połowę ogólnej liczby słuchaczy. W kilku ostatnich latach około 4/5 słuchaczy to uczestnicy Kkz (tab. 20).

Tabela 20. Liczba słuchaczy szkół oraz liczba słuchaczy Kkz prowadzonych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 1999/2000–2022/2023¹⁹

Rok szkolny														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Liczba słuchaczy w szkołach	4822	5005	3640	3748	4004	4002	3822	3852	3633	3760	3504	3278	3247	
Liczba słuchaczy szkół w ogólnej liczbie osadzonych w % ^{Rk}	8,4	9,2	6,4	5,3	5,7	5,0	4,82	4,8	4,4	4,2	4,0	3,9	3,9	
Rok szkolny														
	2010/2011	2011/2012 ²⁰	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023	
Liczba słuchaczy w szkołach	3073	3146	2974	2405	2061	1740	1504	1200	1167	1132	878	969	877	
Liczba słuchaczy szkół w ogólnej liczbie osadzonych w % ^{Rk}	3,8	3,9	3,5	3,0	2,7	2,5	2,1	1,6	1,6	1,5	1,3	1,3	1,2	
Liczba słuchaczy szkół w liczbie słuchaczy zespołów/centrów w %	100,0	100,0	74,4	54,8	48,0	42,0	34,9	29,3	25,5	27,0	17,9	19,2	19,0	

¹⁹ Do części zbioru danych źródłowych sięgałam, opracowując swoje wcześniejsze publikacje.

²⁰ Ze względu na brak analizy BP CZSW za rok szkolny 2011/2012 informacje wydedykowano z MS, CZSW, 2012, s. 24.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Liczba słuchaczy Kkz	—	—	1022	1986	2232	2399	2809	2893	3401	3066	4017	4068	3743
Liczba słuchaczy Kkz w ogólnej liczbie osadzonych	—	—	1,2	2,5	2,9	3,4	3,9	3,9	4,7	4,1	5,9	5,7	5,3
Liczba słuchaczy Kkz w liczbie słuchaczy zespołów/centrów w %	—	—	25,6	45,2	52,0	58,0	65,1	70,7	74,5	73,0	82,1	80,8	81,0
Liczba słuchaczy w zespołach/centrach	3073	3146	3996	4391	4293	4139	4313	4093	4568	4198	4895	5037	4620
Liczba słuchaczy CKU w ogólnej liczbie osadzonych w %	3,8	3,9	4,7	5,5	5,5	5,8	6,0	5,5	6,3	5,7	7,2	7,0	6,5

Rk — obliczone na podstawie stanu populacji osadzonych na dzień 31 grudnia w roku kalendarzowym, w którym rozpoczął się dany rok szkolny.

W przypadku: a) roku 1999/2000, gdy brakuje materiału źródłowego oraz b) roku 2000/2001, kiedy w analizie opracowanej przez BP CZSW zamieszczono nieaktualne, z poprzedniego roku dane, informacje pochodzą z Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2001; Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2002 oraz Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2003.

Opracowanie na podstawie: 1. MS, CZSW, 2002, s. 4; 2. MS, CZSW, 2003, s. 4; 3. MS, CZSW, 2004, s. 4; 4. MS, CZSW, 2005, s. 4; 5. MS, CZSW, 2006, s. 4; 6. MS, CZSW, 2007, s. 4; 7. MS, CZSW, 2008, s. 4; 8. MS, CZSW, 2009, s. 4; 9. MS, CZSW, 2010, s. 4; 10. MS, CZSW, 2011, s. 4; 11. MS, CZSW, 2012, s. 4; 12. MS, CZSW, 2013, s. 4; 13. MS, CZSW, 2014, s. 4; 14. MS, CZSW, 2015, s. 4; 15. MS, CZSW, 2016, s. 4; 16. MS, CZSW, 2017, s. 4; 17. MS, CZSW, 2018, s. 4; 18. MS, CZSW, 2019, s. 4; 19. MS, CZSW, 2020, s. 4; 20. MS, CZSW, 2021, s. 4; 21. MS, CZSW, 2022, s. 4; 21. MS, CZSW, 2023, s. 4; 23. BP CZSW, 1998; 24. BP CZSW, 1999; 25. BP CZSW, 2001; 26. BP CZSW, 2002; 27. BP CZSW, 2003; 28. BP CZSW, 2004; 29. BP CZSW, 2005; 30. BP CZSW, 2006; 31. BP CZSW, 2007; 32. BP CZSW, 2008; 33. BP CZSW, 2009; 34. BP CZSW, 2010; 35. BP CZSW, 2011; 36. BP CZSW, 2012; 37. BP CZSW, 2013; 38. BP CZSW, 2014; 39. BP CZSW, 2015; 40. BP CZSW, 2016; 41. BP CZSW, 2017; 42. BP CZSW, 2018; 43. BP CZSW, 2019; 44. BP CZSW, 2020; 45. BP CZSW, 2021; 46. BP CZSW, 2022; 47. BP CZSW, 2023.

Tabela 21. Liczba słuchaczy szkół w jednostkach penitencjarnych wg poziomów szkół w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023

	Rok szkolny													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Poziom podstawowy		778	932	311	56	64	83	63	43	35	32	25	26	25
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		16,1	18,6	8,5	1,5	1,6	2,1	1,6	1,1	1,0	0,9	0,7	0,8	0,8
Poziom gimnazjalny		–	–	161	388	436	452	484	411	391	421	399	430	411
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		–	–	4,4	10,4	10,9	11,3	12,7	10,7	10,8	11,2	11,4	13,1	12,7
Poziom ponadpodstawowy		4044	4073	3168	3304	3504	3467	3275	3398	3207	3307	3080	2822	2811
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		83,9	81,4	87,0	88,2	87,5	86,6	85,7	88,2	88,3	87,9	87,9	86,1	86,6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Rok szkolny	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Poziom podstawowy	29	24	25	26	20	9	0	39	129	148	113	167	145
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %	0,9	0,8	0,8	1,1	1,0	0,5	0,0	3,,3	11,1	13,1	12,9	17,2	16,5
Poziom gimnazjalny	322	360	423	419	323	246	154	78	45	14	—	—	—
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %	10,5	11,4	14,2	17,4	15,7	14,1	10,2	6,5	3,9	1,2	—	—	—
Poziom ponadpodstawowy	2722	2762	2526	1960	1718	1485	1350	1083	993	970	765	802	732
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %	88,6	87,8	84,9	81,5	83,4	85,3	89,8	90,2	85,1	85,7	87,1	82,8	83,5

W przypadku: a) roku 1999/2000, gdy brakuje materiału źródłowego oraz b) roku 2000/2001, kiedy w analizie opracowanej przez BP CZSW zamieszczono nieaktualne, za poprzedni rok dane, dane informacje pochodzą z Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2001; Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2002 oraz Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2003.

Opracowanie na podstawie: 1. BP CZSW, 1998; 2. BP CZSW, 1999; 3. BP CZSW, 2001; 4. BP CZSW, 2002; 5. BP CZSW 2003; 6. BP CZSW, 2004; 7. BP CZSW, 2005; 8. BP CZSW, 2006; 9. BP CZSW, 2007; 10. BP CZSW, 2008; 11. BP CZSW, 2009; 12. BP CZSW, 2010; 13. BP CZSW, 2011; 14. BP CZSW, 2012; 15. BP CZSW, 2013; 16. BP CZSW, 2014; 17. BP CZSW, 2015; 18. BP CZSW, 2016; 19. BP CZSW, 2017; 20. BP CZSW, 2018; 21. BP CZSW, 2019; 22. BP CZSW, 2020; 23. BP CZSW, 2021; 24. BP CZSW, 2022; 25. BP CZSW, 2023.

3.6.1.2. Słuchacze szkół według poziomów kształcenia

W każdym z ujętych w badaniu roczników wśród słuchaczy zespołów szkół i CKU w jednostkach penitencjarnych najwięcej było kształcących się w szkołach poziomu ponadpodstawowego. Rokrocznie słuchacze szkół ponadpodstawowych stanowili 4/5 ogółu osadzonych kształcących się.

Obecność słuchaczy poziomu podstawowego była natomiast najwidoczniejsza w pierwszych dwóch rocznikach analizowanego okresu, po czym się zredukowała, co zbiegło się w czasie z wprowadzeniem sześcioklasowej szkoły podstawowej i gimnazjum, które niejako przejęło słuchaczy dawniej kwalifikujących się do starszych klas szkoły podstawowej. Od kiedy jednak zlikwidowano sześcioletnią szkołę podstawową i wygaszono gimnazja oraz niejako przywrócono ośmioletnią szkołę podstawową, wzrósł odsetek osadzonych, którzy do niej uczęszczali (tab. 21).

3.6.1.3. Słuchacze według celu kształcenia i rodzajów szkół

Do roku szkolnego 2012/2013 włącznie wśród słuchaczy szkół w jednostkach penitencjarnych przeważali uczęszczający do szkół, których głównym celem było kształcenie zawodowe. Wówczas stanowili oni od ponad 80 proc. do ponad 50 proc. słuchaczy szkół w danym roku. Następnie kierunek zmienił się i liczbową przewagę zyskali słuchacze szkół prowadzących kształcenie ogólne. Od roku 2020/2021, wraz z tym jak z przywięziennej sieci szkolnej zniknęły dwie szkoły policealne, jedyne wtedy z ofertą kształcenia zawodowego, wszyscy słuchacze uczęszczali do szkół prowadzących kształcenie ogólne (tab. 24).

Jeśli chodzi o typologię słuchaczy według rodzajów szkół, włącznie do roku 2012/2013 największy udział wśród słuchaczy szkół w jednostkach penitencjarnych mieli uczęszczający do szkół zasadniczych zawodowych. Poza jednym rocznikiem ten udział przekraczał połowę. Następnie szkoły zasadnicze wygaszano w jednostkach penitencjarnych, nie otwierając będących ich odpowiednikami szkół branżowych. W konsekwencji od roku 2014/2015 w przywięziennym szkolnictwie nie ma słuchaczy ani szkół zasadniczych zawodowych, ani innego rodzaju szkoły zawodowej. Wraz z rokiem szkolnym 2013/2014 dominującą pod względem liczbowym grupą stali się słuchacze liceum ogólnokształcącego. Ten rodzaj szkoły w ostatnich latach skupiał ponad 80 proc. osadzonych słuchaczy (tab. 22).

Tabela 22. Liczba słuchaczy szkół w jednostkach penitencjarnych wg rodzajów szkół i celu kształcenia w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023

	Rok szkolny													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Słuchacze w szkołach kształcenia ogólnego														
szkoła podstawowa i studium podstawowe		778	932	311	56	64	83	63	43	35	32	25	26	25
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		16,1	18,6	8,5	1,5	1,6	2,1	1,6	1,1	1,0	0,9	0,7	0,8	0,8
gimnazjum		P–	–	161	388	436	452	484	411	391	421	399	430	411
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		–	–	4,4	10,4	10,9	11,3	12,7	10,7	10,8	11,2	11,4	13,1	12,7
liceum ogólnokształcące, w tym uzupełniające		17	11	35	92	211	341	443	553	575	548	372	422	447
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		0,4	0,2	1,0	2,5	5,3	8,5	11,6	14,6	15,8	14,6	10,6	12,9	13,8
Razem w szkołach kształcenia ogólnego		795	943	507	536	711	876	990	1007	1001	1001	796	878	883
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		16,5	18,8	13,9	14,3	17,8	21,9	25,9	26,1	27,6	26,6	22,7	26,8	27,2

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Słuchacze w szkołach kształcenia zawodowego														
zasadnicza szkoła zawodowa/branżowa I st.	3201	3159	2450	2524	2628	2463	2311	2323	2161	2315	2189	1956	1899	
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %	66,4	63,1	67,3	67,3	65,6	61,5	60,5	60,3	59,5	61,6	62,5	59,7	58,5	
średnie studium zawodowe	391	471	110	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %	8,1	9,4	3,0	0,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
technikum, w tym uzupełniające	435	432	533	606	563	590	482	504	439	414	471	401	385	
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %	9,0	8,6	14,6	16,2	14,1	14,7	12,6	13,1	12,1	11,0	13,4	12,2	11,9	
liceum zawodowe	—	—	40	62	102	73	39	18	—	—	—	—	—	
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %	—	—	1,1	1,7	2,5	1,8	1,0	0,5	—	—	—	—	—	
szkoła policealna	0	0	0	0	0	0	0	0	32	30	48	43	80	
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,8	1,4	1,3	2,5	
Razem w szkołach kształcenia zawodowego	4027	4062	3133	3212	3293	3126	2832	2845	2632	2759	2708	2400	2364	
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %	83,5	81,2	86,1	85,7	82,2	78,1	74,1	73,9	72,4	73,4	77,3	73,2	72,8	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Rok szkolny		2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Śluchacze w szkołach kształcenia ogólnego														
szkoła podstawowa		29	24	25	26	20	9	0	39	129	148	113	167	145
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		0,9	0,8	0,8	1,1	1,0	0,5	0,0	3,3	11,1	13,1	12,9	17,2	16,5
gimnazjum		322	360	423	419	323	246	154	78	45	14	—	—	—
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		10,5	11,4	14,2	17,4	15,7	14,1	10,2	0,7	0,4	0,1	—	—	—
liceum ogólnokształcące i liceum uzupełniające		300	368	960	1426	1568	1407	1287	1000	930	938	765	802	732
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		9,8	11,7	32,3	59,3	76,1	80,9	85,6	83,3	79,7	82,9	87,1	82,8	83,5
Razem w szkołach kształcenia ogólnego		651	752	1408	1871	1911	1662	1441	1117	1104	1100	878	969	877
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		21,2	23,9	47,3	77,8	92,7	95,5	95,8	93,1	94,6	97,2	100,0	100,0	100,0

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Słuchacze w szkołach kształcenia zawodowego														
zasadnicza szkoła zawodowa/ branżowa I st.		1936	1915	1123	264	0	0	0	0	0	0	0	0	0
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		63,0	60,9	37,8	11,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
technikum i technikum uzupełniające		360	354	335	191	86	0	0	0	0	0	0	0	0
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		11,7	11,3	11,3	7,9	4,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
szkoła policealna		126	125	108	79	64	78	63	83	63	32	0	0	0
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		4,1	4,0	3,6	3,3	3,1	4,5	4,2	6,9	5,4	2,8	0,0	0,0	0,0
Razem w szkołach kształcenia zawodowego		2422	2394	1566	534	150	78	63	83	63	32	0	0	0
w ogólnej liczbie słuchaczy szkół w %		78,8	76,1	52,7	22,2	7,3	4,5	4,2	6,9	5,4	2,8	0,0	0,0	0,0

W przypadku: a) roku 1999/2000, gdy brakuje materiału źródłowego oraz b) roku 2000/2001, kiedy w analizie opracowanej przez BP CZSW zamieszczono nieaktualne, z poprzedniego roku dane, informacje pochodzą z Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2001; Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2002 oraz Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2003.

Opracowanie na podstawie: 1. BP CZSW, 1998; 2. BP CZSW, 1999; 3. BP CZSW, 2001; 4. BP CZSW, 2002; 5. BP CZSW, 2003; 6. BP CZSW, 2004; 7. BP CZSW, 2005; 8. BP CZSW, 2006; 9. BP CZSW, 2007; 10. BP CZSW, 2008; 11. BP CZSW, 2009; 12. BP CZSW, 2010; 13. BP CZSW, 2011; 14. BP CZSW, 2012; 15. BP CZSW, 2013; 16. BP CZSW, 2014; 17. BP CZSW, 2015; 18. BP CZSW, 2016; 19. BP CZSW, 2017; 20. BP CZSW, 2018; 21. BP CZSW, 2019; 22. BP CZSW, 2020; 23. BP CZSW, 2021; 24. BP CZSW, 2022; 25. BP CZSW, 2023.

3.6.2. Nauczyciele

W roku szkolnym 1997/1998 w szkolnictwie przywięziennym dysponowano 235 etatami, zatrudniając 295 nauczycieli (w tym 85 na pełnych etatach) (BP CZSW, 1998, s. 2). W kolejnym roku, choć słuchaczy przybyło, etatów nauczycielskich było o 10 mniej. Zatrudniano głównie nauczycieli z wykształceniem wyższym magisterskim, posiadających przygotowanie pedagogiczne (w roku 1997/1998 takich nauczycieli było 265, czyli 89,8 proc. zatrudnionych) (BP CZSW, 1998, s. 2). Przez lata problematyczne było pozyskiwanie nauczycieli zawodu łączących wykształcenie wyższe zawodowe z przygotowaniem pedagogicznym (takich w roku 1997/1998 zatrudniano 15; 5,1 proc.) (BP CZSW, 1998, s. 2). Konieczne więc było zatrudnianie osób bez pełnych kwalifikacji, tj. z wykształceniem wyższym, lecz bez przygotowania pedagogicznego, albo z wykształceniem średnim pedagogicznym. Począwszy od roku 2002/2003, w szkołach przywięziennych zatrudniano sporadycznie osoby z wykształceniem wyższym licencjackim oraz po ukończonym kolegium języków obcych (po kilkanaście osób rocznie). W kolejnych latach znakomita większość nauczycieli pracujących w zespołach i centrach w jednostkach penitencjarnych posiadała wykształcenie wyższe magisterskie, a nieliczni, którzy go nie mieli, zwykle uzupełniali brakujące kwalifikacje (np. w roku 2009/2010 na 335 nauczycieli wymaganych kwalifikacji potwierdzonych dyplomem nie miało tylko siedem osób (BP CZSW, 2010, s. 6)). W roku 2022/2023, kiedy przywięzienne szkolnictwo dysponowało 220 etatami nauczycielskimi oraz 17,5 etatami do obsługi administracyjnej szkół (sekretariatów), po raz pierwszy wśród zatrudnionych 362 nauczycieli (w tym 76 pełnozatrudnionych, 21 proc. ogółu nauczycieli w centrach) nie było nauczycieli bez wymaganych kwalifikacji ani uzupełniających kwalifikacje (BP CZSW, 2021, s. 6–7) (tab. 23).

Tabela 23. Nauczyciele szkół w zakładach karnych i aresztach śledczych w latach szkolnych 1998/1999–2022/2023

	Rok szkolny														
	1	2	3	1997/1998	1998/1999 ²¹	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010
Zatrudnionych			295	323	290	324	328	338	336	329	315	323	321	335	
w tym na pełnym etacie			85	89	72	70	53	71	72	66	64	77	72	77	
%			28,8	27,6	24,8	21,6	16,2	21,0	21,4	20,1	20,3	23,8	22,4	23,0	
stażysta			–	–	21		25	25	22	18	19	17	13	17	
kontraktowy			–	–	98		94	91	76	54	52	48	47	51	
mianowany			–	–	152		160	153	158	164	148	140	130	117	
dyplomowany			–	–	19		49	69	80	93	96	118	131	150	
stopień awansu					6,6		14,9	20,4	23,8	28,3	30,5	36,5	40,8	44,8	

²¹ Z powodu braku analizy 1999/2000 brak danych o nauczycielach za ten rok szkolny.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	Rok szkolny	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
	Zatrudnionych	302	326	352	370	384	380	385	361	380	379	366	358	362
	w tym na pełnym etacie	69	70	72	70	72	77	79	76	88	72	79	77	76
	%	22,8	21,5	20,5	18,9	18,8	20,3	20,6	21,1	23,2	19,0	21,6	21,5	21,0
	stażysta	17	20	20	22	20	23	22	23	28	22	19	19	
	kontraktowy	38	43	52	47	50	46	49	36	36	41	41	43	59
	mianowany	105	108	111	118	116	110	99	91	101	90	82	79	65
	dypłomowany	142	155	169	183	198	201	215	211	215	226	224	217	238
	stopień awansu	47,0	47,5	48,0	49,5	51,6	52,9	55,8	58,4	56,6	59,6	61,2	60,6	65,7

Opracowanie na podstawie: 1. BP CZSW, 1998; 2. BP CZSW, 1999; 3. BP CZSW, 2001; 4 BP CZSW, 2002; 5. BP CZSW, 2003; 6. BP CZSW, 2004; 7. BP CZSW, 2005; 8. BP CZSW, 2006; 9. BP CZSW, 2007; 10. BP CZSW, 2008; 11. BP CZSW, 2009; 12. BP CZSW, 2010; 13. BP CZSW, 2011; 14. BP CZSW, 2012; 15. BP CZSW, 2013; 16. BP CZSW, 2014; 17. BP CZSW, 2015; 18. BP CZSW, 2016; 19. BP CZSW, 2017; 20. BP CZSW, 2018; 21. BP CZSW, 2019; 22. BP CZSW, 2020; 23. BP CZSW, 2021; 24. BP CZSW, 2022; 25. BP CZSW, 2023.

W sprawozdawczości penitencjarnej sporadycznie odnoszono się do specyfiki pracy nauczycieli w warunkach instytucji penitencjarnej. Wyjątkami są wzmianki o prowadzonych wizytacjach szkół przywieziennych, w których stwierdzano, że praca nauczyciela szkoły przywieziennej, zwłaszcza w pierwszym semestrze, jest trudna. Jako szczególnie wymagające określano prowadzenie przedmiotów ogólnokształcących, głównie z powodu znacznych luk w wiedzy słuchaczy, przejawianych przez nich trudności w czytaniu ze zrozumieniem, a także słabego opanowania technik czytania (niektórzy czytając, sylabizowali) i pisania (BP CZSW, 2009, s. 29).

Od początku przyjęto, aby w szkołach w jednostkach penitencjarnych zatrudniać nauczycieli – mistrzów w zawodzie. W doborze kierowano się dwiema przesłankami: wysokim miejscem w drabinie hierarchii zawodowej oraz wieloletnim stażem pracy. W roku szkolnym 1998/1999 średni staż pracy nauczyciela szkoły przywieziennej wynosił 25 lat (Analiza 1998/1999, s. 2), w roku 2000/2001 – 20 lat (BP CZSW, 2001, s. 3). W kolejnych latach w szkołach przywieziennych zatrudniano nauczycieli młodszych, zwłaszcza do prowadzenia nauki języków obcych oraz informatyki, jak również w miejsce nauczycieli, którzy zdecydowali się przejść na emeryturę. Wszystkie te ruchy skutkowały odmłodzeniem kadry pedagogicznej, np. w roku 2003/2004 w Zespole Szkół dla Dorosłych w Strzelcach Opolskich średni staż pracy nauczyciela wynosił już tylko 16 lat (BP CZSW, 2004, s. 7).

Większość nauczycieli zatrudnionych w szkołach prowadzonych w jednostkach penitencjarnych spełniała wymogi stażowe i kwalifikacyjne określone w *Rozporządzeniu Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 2000 roku w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli* (art. 3–6) i uzyskała stopień nauczyciela mianowanego, a niektórzy dyplomowanego. W roku 2002/2003 w szkolnictwie przywieziennym pracowało 160 nauczycieli mianowanych i 49 dyplomowanych (odpowiednio 48,8 proc. oraz 14,9 proc. ogółu nauczycieli zatrudnionych w szkolnictwie przywieziennym). Następnie, wskutek znowelizowania przepisów wydłużył się okres dochodzenia do kolejnych stopni awansu zawodowego i dlatego tempo ich zdobywania przez nauczycieli stało się wolniejsze. Mimo to przybywało nauczycieli szkół przywieziennych ze stopniem nauczyciela dyplomowanego. W roku 2014/2015 mieli oni udział w tej populacji przekraczający 50 proc. W roku zamykającym badanie wśród 362 nauczycieli zatrudnionych w CKU przeważali liczbowo nauczyciele dyplomowani ($n = 238$; 65,7 proc.) (tab. 25).

BP CZSW, chcąc sprostać potrzebom nauczycieli zdobywających szczeble awansu zawodowego, choć przede wszystkim kierując się wspieraniem nauczycieli w codziennej pracy, organizowało szkolenia metodyczne, konferencje oraz łączone formy. Odbywały się one kilka razy w ciągu roku w ośrodkach doskonalenia kadry SW w Suchej, Popowie, Zwartowie, a uczestniczyli w nich dyrektorzy CKU oraz kadra zakładów karnych. Ponadto praktykowano systematyczną wymianę informacji o funkcjonowaniu osadzonych w celach mieszkalnych i w miejscu praktyki pomiędzy nauczycielami, pracownikami zakładów przywieziennych zaangażowanymi w praktyczną część kształcenia słuchaczy i wychowawcami działów penitencjarnych. Zasadą było również, że w posiedzeniach rady pedagogicznej uczestniczyli kierownicy działów penitencjarnych oraz dyrektorzy jednostek bądź ich zastępcy.

3.7. Wyniki dydaktyczne szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych prowadzonych w jednostkach penitencjarnych

Jak wiadomo, podstawą mierzenia wyników dydaktycznych jest ocenianie wewnątrzszkolne, a począwszy od roku 1999, także pomiary zewnętrzne. W szkołach i na kwalifikacyjnych kursach zawodowych prowadzonych w zakładach karnych ocenianie wewnętrzne tradycyjnie opierano na testach i sprawdzianach, z których poszczególnym uczniom wystawiono bieżące oceny. Następnie, po każdym semestrze wystawiano oceny klasyfikacyjne będące podstawą do promowania słuchacza na wyższy semestr bądź do ukończenia przez niego szkoły. Oceny klasyfikacyjne słuchacza służyły także do ustalania jego średniej, sumując zaś średnie wszystkich słuchaczy, zyskiwano wiedzę o średniej dla danej szkoły. Na koniec, jako wynik zagregowania średnich uzyskanych przez poszczególne szkoły otrzymywano informację o średniej ocen zespołów i CKU prowadzonych w jednostkach penitencjarnych w danym roku.

Wiedzy o wynikach dydaktycznych szkół, umożliwiającej porównywanie zaświadczeń, świadectw i dyplomów bez względu na miejsce ich wystawienia dostarczały pomiary zewnętrzne wprowadzone *Rozporządzeniem MEN z 19 kwietnia 1999 r.*

Były to przeprowadzone przez okręgowe komisje egzaminacyjne [dalej: OKE]:

- a) *sprawdzian w szkołach podstawowych*, zastąpiony począwszy od roku szkolnego 2018/2019 *egzaminem ósmoklasisty*;
 - b) *egzamin gimnazjalny* (przeprowadzany do czasu wygaszenia gimnazjów);
 - c) *egzamin z nauki zawodu* w szkołach zasadniczych, a w średnich szkołach zawodowych *egzamin z przygotowania zawodowego* zastąpione od roku 2004 *egzaminem z przygotowania zawodowego* (zwanym także *egzaminem zawodowym*), zaś od 2019 r. *nowym egzaminem zawodowym*;
 - d) tzw. *nowa matura*;
- oraz, co dotyczy kwalifikacyjnych kursów zawodowych:
- e) *egzamin w zakresie kwalifikacji w zawodzie* zamieniony później na *egzamin zawodowy*.

Nowy system oceniania był wprowadzany w zespołach i centrach kształcenia w zakładach karnych sukcesywnie od 2002 r. Sprawdziany i egzaminy odbywały się z uwzględnieniem semestralnej organizacji kształcenia, w sesjach. Początkowo nie wszyscy dyrektorzy zespołów i centrów w jednostkach penitencjarnych przedkładali BP CZSW informacje o ich wynikach. W konsekwencji odniesieniu do pierwszych kilku lat szkolnych, w których obowiązywały sprawdziany i egzaminy przeprowadzane przez zewnętrzne komisje, wiedza o ich wynikach jest niepełna. Najpierw pojawiły się lakoniczne wzmianki o tym, że do zewnętrznego oceniania muszą się przyzwyczaić zarówno nauczyciele, jak i słuchacze, i traktować je jako niezbędny element mobilizujący do lepszej pracy, a zamiast wyników wyrażenia w rodzaju: „w przedstawionych wynikach egzaminów i sprawdzianów brak jest danych, które mogłyby być niepokojące i świadczyłyby o tym, że szkoły nie wypełniają swoich zadań” (BP CZSW, 2002, s. 11). Następnie, kiedy zespoły i centra kształcenia zaczęły przedkładać BP CZSW sprawozdania z zewnętrznego mierzenia jakości pracy szkoły, były to dokumenty opracowane według różnych schematów, nie zawsze obejmujące te same aspekty i w konsekwencji niekiedy nie można zagregować tych danych.

3.7.1. Wyniki dydaktyczne w świetle pomiarów wewnętrznych

Najbardziej podstawowe techniki weryfikowania osiągnięć dydaktycznych, czyli sprawdziany i testy miały i mają wartość dyskusyjną, także w kształceniu penitencjarnym, zwłaszcza że pomiędzy szkołami pojawiały się duże rozbieżności w ich stosowaniu (np. w roku szkolnym 2001/2002 w Zespole Szkół w Strzelcach Opolskich Nr 1 wykonano 209 testów i sprawdzianów, natomiast w Zespole Szkół w Potulicach

tylko dwa (BP CZSW, 2002, s. 10)). Poszukiwano zatem bardziej obiektywnych narzędzi wewnątrzszkolnego sprawdzania wiedzy i umiejętności słuchaczy. Do takich zaliczyć można między innymi prowadzone w roku szkolnym 2003/2004 w CKU we Włocławku badania testowe wiedzy z przedmiotów zawodowych z zastosowaniem narzędzi opracowanych w trakcie konferencji metodycznych (BP CZSW, 2004, s. 20).

Niemniej to oceny ze sprawdzianów i testów w dużej mierze wpływały na oceny semestralne i na średnie ocen poszczególnych słuchaczy, w dalszej zaś kolejności na średnie poszczególnych szkół oraz zespołów szkół i ostatecznie na średnią całego przywieszennego kształcenia²². Najwyższą średnią, przekraczającą 4,0 uczniowie szkół przywieszennych uzyskali w roku szkolnym otwierającym zakres analizy (tab. 24). Naturalnie między poszczególnymi poziomami czy rodzajami szkół, a także między poszczególnymi zespołami szkół pojawiały się rozbieżności w średnich ocen, np. w roku szkolnym 2010/2011 najwyższą średnią ocen odnotowano w szkołach podstawowych – prawie 4,1, natomiast najniższą w gimnazjach – 3,3; wówczas w funkcjonującym w ZK we Włocławku gimnazjum średnia ocen wyniosła zaledwie 2,1, natomiast w zasadniczej szkole zawodowej w Opolu Lubelskim – 4,4 (BP CZSW, 2011, s. 22–23).

Średnią ocen ustalano także w przypadku ocen egzaminacyjnych z nauki zawodu. W roku szkolnym 1997/1998 wyniosła ona 4,1, a następnie zaczęła spadać (BP CZSW, 1999, s. 6). Do roku 2002/2003, do kiedy posługiwano się analizowaną miarą, wynik oscylował w granicach 3,5. Później źródłem informacji o wynikach z zakresu kształcenia zawodowego były zewnętrzne egzaminy z nauki zawodu i przygotowania zawodowego.

Do roku szkolnego 2009/2010 publikowano lub można było wydedukować liczbę słuchaczy promowanych na wyższy semestr, co było podstawą do wyliczenia tzw. wskaźnika szkolnej sprawności nauczania (stosunek liczby promowanych i absolwentów do liczby słuchaczy klasyfikowanych). Jego wartość była bardzo wysoka. W roku 1997/1998, kiedy klasyfikowanych było 3523 słuchaczy, promocję uzyskało 2107, a szkołę skończyło 1291. Tym samym uzyskano wysoki wskaźnik sprawności nauczania – 96,5 proc. (BP CZSW, 1998, s. 8), niemniej najwyższy był ów wskaźnik w roku 2006/2007, kiedy wyniósł 99,9 proc. (BP CZSW, 2007, s. 23) (tab. 24).

²² Początkowo BP CZSW podawało średnią ocen dla całego przywieszennego szkolnictwa, następnie można było tę średnią obliczyć na podstawie danych o średniej dla poszczególnych szkół, natomiast od roku 2017/2018 BP CZSW zaprzestało podawania średnich ocen.

Tabela 24. Wyniki dydaktyczne w zespołach szkół i centrach w jednostkach penitencjarnych na podstawie pomiarów wewnętrznych w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023

	Rok													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Średnia ocen		4,10	3,90	b.d.	b.d.	3,50	3,60	3,73	3,45	3,47	3,47	3,78	3,90	3,66
klasyfikowanych		3523	4176	b.d.	b.d.	3958	3964	3821	3822	3600	3671	3350	3147	3168
absolwentów		1291	1487	1036	993	1071	1156	1082	1381	987	1165	1103	1043	817
absolwentów w ogólnej liczbie słuchaczy w %		26,8	29,7	28,5	26,5	26,7	28,9	28,3	35,9	27,2	31,0	31,5	31,8	25,2
promowanych na wyższy semestr		2107	2591	b.d.	b.d.	2835	2774	2666	2380	2561	2501	2099	1947	2272
szkolna sprawność nauczania w %		96,5	97,7	–	–	98,7	99,1	98,1	98,4	98,6	99,9	95,6	95,0	97,5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Rok	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Średnia ocen	3,76	3,85	3,60	3,79	3,84	3,75	3,75	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
absolwentów szkół	819	820	1020	529	424	383	260	260	291	177	138	246	156
łącznie absolwentów (wraz z Kkz)	–	–	b.d.	758	b.d.	1025	1118	1047	1182	983	1322	1518	1226
absolwentów w ogólnej liczbie słuchaczy w %	26,7	26,1	–	19,0	–	24,8	25,9	25,6	25,9	23,4	27,0	30,1	26,5

W przypadku: a) roku 1999/2000, gdy brakuje materiału źródłowego, oraz b) roku 2000/2001, kiedy w analizie opracowanej przez BP CZSW zamieszczono nieaktualne, za poprzedni rok dane, informacje pochodzą z Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2001; Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2002 oraz Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2003.

Opracowanie na podstawie: 1. BP CZSW, 1998; 2. BP CZSW, 1999; 3. BP CZSW, 2001; 4. BP CZSW, 2002; 5. BP CZSW, 2003; 6. BP CZSW, 2004; 7. BP CZSW, 2005; 8. BP CZSW, 2006; 9. BP CZSW, 2007; 10. BP CZSW, 2008; 11. BP CZSW, 2009; 12. BP CZSW, 2010; 13. BP CZSW, 2011; 14. BP CZSW, 2012; 15. BP CZSW, 2013; 16. BP CZSW, 2014; 17. BP CZSW, 2015; 18. BP CZSW, 2016; 19. BP CZSW, 2017; 20. BP CZSW, 2018; 21. BP CZSW, 2019; 22. BP CZSW, 2020; 23. BP CZSW, 2021; 24. BP CZSW, 2022; 25. BP CZSW, 2023.

Rokrocznie część absolwentów szkół średnich decydowała się przystąpić do egzaminu dojrzałości, wielu z pozytywnym skutkiem. W roku szkolnym 1997/1998 wśród absolwentów szkół przywieziennych odnotowano 120 maturzystów, z których świadectwo dojrzałości uzyskało 91. W kolejnych latach liczba abiturientów rekrutujących się ze szkół w zakładach karnych i aresztach śledczych była zmienna. Rekord odnotowano w maju 2004 r., który był ostatnim w kraju rokiem tzw. starej matury, choć osadzeni słuchacze mogli zdawać maturę na starych zasadach jeszcze do roku szkolnego 2009/2010. Z kolei wskaźnik zdawalności egzaminu dojrzałości był największy w roku 2001/2002 (sięgając ponad 96 proc.) (tab. 25).

Tabela 25. Wyniki egzaminu maturalnego w szkołach w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 1997/1998–2004/2005

Rok	1997/1998	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004
absolwentów ²³	156	217	113	196	142	175	216
abiturientów ²⁴	120	132	b.d.	b.d.	77	120	148
zdało	91	112	37	86	74	93	110
zdawalność w %	75,8	84,8	—	—	96,1	77,5	74,3

Oprac. własne na podst.: 1. BP CZSW, 1998; 2. BP CZSW, 1999; 3. BP CZSW, 2001; 4. BP CZSW, 2002; 5. BP CZSW, 2003; 6. BP CZSW, 2004. W przypadku: a) roku 1999/2000, gdy brakuje materiału źródłowego, oraz b) roku 2000/2001, kiedy w analizie opracowanej przez BP CZSW zamieszczono nieaktualne dane, za poprzedni rok, informacje pochodzą z Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2001; Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2002 oraz Załącznika Nr 2 do BP CZSW, 2003.

Elementem wewnątrzszkolnego mierzenia pracy szkół były także hospitacje zajęć lekcyjnych ukierunkowane głównie na obserwację aktywności i zachowania słuchaczy oraz efektów przyswajania przez nich wiedzy. W sprawozdawczości penitencjarnej brak ciągłości w podawaniu liczby przeprowadzonych hospitacji, niemniej pewną orientację w zagadnieniu umożliwiają nawet epizodycznie publikowane informacje

²³ Od roku szkolnego 2000/2001 wraz z kształcącymi się eksternistycznie oraz słuchaczami szkół poza obrębem jednostek penitencjarnych.

²⁴ Abiturienti wraz z kształcącymi się eksternistycznie bądź w szkołach poza zakładami karnymi. Takich osób rokrocznie było od kilku do kilkunastu, np. w roku szkolnym 2000/2001 – 22 osoby, z czego 9 zdało maturę (Załącznik „Nauczanie skazanych” do BP CZSW, 2001).

(np. w odniesieniu do roku 2001/2002 podano, że w szkołach zlokalizowanych w obrębie 28 istniejących wówczas zespołów szkół ich dyrektorzy przeprowadzili łącznie 359 hospitacji (BP CZSW, 2002, s. 9)).

3.7.2. Wyniki na podstawie pomiarów zewnętrznych

Jak wspomniano, od 2002 r. w szkołach prowadzonych w jednostkach penitencjarnych w mierzeniu wyników dydaktycznych opierano się na pomiarach zewnętrznych, przeprowadzając odpowiednie sprawdziany i egzaminy, począwszy od sprawdzianu na zakończenie sześcioklasowej szkoły podstawowej.

Wyniki, jakie uzyskali osadzeni w ramach sprawdzianu w klasie szóstej szkoły podstawowej, były dalekie od maksimum (tab. 26). Sumarycznie przedstawiają się one następująco: od 14,5 punktów w roku szkolnym 2012/2013, kiedy do sprawdzianu przystąpili słuchacze szkół na terenie dwóch jednostek penitencjarnych: Potulic i Sztumu, do 26 punktów w roku 2014/2015, kiedy do sprawdzianu podeszli słuchacze szkoły podstawowej w jednostce w Potulicach (Załącznik 3 do BP CZSW, 2013; Załącznik 3 do BP CZSW, 2015), gdzie maksymalnie można było zdobyć 40 punktów). W latach szkolnych 2015/2016–2017/2018 z powodu braku osadzonych-słuchaczy ostatniego semestru sześcioklasowej szkoły podstawowej sprawdzian się nie odbył.

Tabela 26. Wyniki sprawdzianu w klasie szóstej w szkołach podstawowych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2002/2003–2014/2015

Rok	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008 ²⁵	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015
Średni wynik w punktach	19,3	b.d.	18,85	17,36	19,75	b.d.	18,2	18,7	16,8	b.d.	14,46	16,1	26,0

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 2 do BP CZSW, 2003; 2. Załącznik Nr 2 do BP CZSW, 2005; 3. Załącznik Nr 2 do BP CZSW, 2006; 4. Załącznik Nr 2 do BP CZSW, 2007; 5. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2009; 6. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2010; 7. Załącznik Nr 2 do BP CZSW, 2011; 8. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2013; 9. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2014; 10. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2015.

²⁵ Jak wspomniano, w *Analizie* za rok 2007/2008 zamiast zamieścić wyniki dydaktyczne z poszczególnych zespołów i centrów, poprzestano na podaniu kilku przykładów, co wyklucza uwzględnienie danych za ten rok w badaniu zagadnienia.

W kolejnym roku szkolnym nie było także osadzonych kończących wtedy już ośmioklasową szkołę podstawową w zakładzie karnym, stąd nie przeprowadzono adekwatnego pomiaru – sprawdzianu ósmoklasisty. Ten sprawdzian w zakładach karnych po raz pierwszy przeprowadzono w roku szkolnym 2019/2020. Zwykle słuchacze uzyskiwali z niego wynik poniżej połowy możliwej do osiągnięcia punktacji (tab. 27), przez co lokowali się niżej, niż wynosił w danym roku wynik ogólnokrajowy²⁶. Notowano oczywiście pozytywne wyjątki i różnice w wynikach pomiędzy szkołami (np. w roku szkolnym 2022/2023 słuchacze z Nowego Wiśnicza uzyskali średni wynik 67,5 proc., natomiast słuchacze z jednostki w Stargardzie tylko nieco ponad 25 proc. (załącznik do BP CZSW, 2023)).

Tabela 27. Wyniki sprawdzianu ósmoklasisty w szkołach podstawowych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2019/2020–2022/2023

Rok	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Słuchacze, którzy przystąpili do sprawdzianu	30	25	46	31
Średni wynik sprawdzianu w %	45,8	56,7	37,2	46,4

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2020; 2. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2021; 3. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2022; 4. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2023.

Począwszy od sprawozdawczości penitencjarnej za rok szkolny 2004/2005, obecne były wzmianki o wynikach egzaminu gimnazjalnego. Wówczas egzamin gimnazjalny przeprowadzono w sześciu jednostkach penitencjarnych, jednak informacja o wynikach poszczególnych trzech części tego egzaminu pojawiała się dopiero od roku szkolnego 2013/2014. Osiągany od tego czasu uśredniony wynik egzaminu w gimnazjum zdawanego przez słuchaczy szkoły przywiezionej każdorazowo plasował się poniżej połowy maksymalnej punktacji. Każdorazowo też, po porównaniu wyników z poszczególnych części egzaminu, najniższy wynik odnotowywano w części matematyczno-przyrodniczej (tab. 28) (np. w ostatnim roku, w którym przeprowadzono egzamin gimnazjalny w warunkach zakładu karnego i kiedy przystąpiło

²⁶ Np. wg danych ogólnokrajowych w 2023 r. uczniowie uzyskali następujące średnie punktacje: z języka polskiego 66 proc., z matematyki – 53 proc., języka obcego nowożytnego – 66 proc. (CKE, 2023b).

do tego egzaminu 25 słuchaczy z centrów w Potulicach, Sztumie i Wojkowicach, z części humanistycznej uzyskano średnio ponad 43 proc., z języka obcego 33 proc., a z części matematyczno-przyrodniczej niespełna 33 proc. (Załącznik 3 do BP CZSW, 2019), co plasowało słuchaczy zdecydowanie poniżej wyników ogólnokrajowych²⁷. Naturalnie zdarzały się wyjątki od niskich not (np. w roku 2014/2015 słuchacze z gimnazjum w Potulicach uzyskali wynik 66 proc. z egzaminu z języka obcego (Załącznik 4 do BP CZSW, 2015)).

Kształcenie zawodowe także podlegało pomiarom zewnętrznym. Jak wspomniano, początkowo obowiązywały: na zakończenie zasadniczej szkoły zawodowej – egzamin z nauki zawodu, natomiast w średnich szkołach zawodowych egzamin z przygotowania zawodowego, zastąpione od roku szkolnego 2003/2004 egzaminem z przygotowania zawodowego (egzaminem zawodowym). O wynikach tego egzaminu BP CZSW informowało, począwszy od sprawozdania za rok szkolny 2004/2005, choć jest to wiedza zawierająca luki. Wówczas egzamin odbył się w 19 zasadniczych szkołach zawodowych, wliczając przypadek przeprowadzenia tylko części teoretycznej tego egzaminu. Każdorazowo zdawalność tego egzaminu była wysoka, z najwyższym odsetkiem w roku szkolnym 2008/2009 (ponad 97 proc.). Ostatnie egzaminy w zasadniczych szkołach zawodowych funkcjonujących w jednostkach penitencjarnych odbyły się w roku 2013/2014. Przeprowadzono je wówczas w szkołach w 11 jednostkach na 20 kierunkach kształcenia zasadniczego (w zawodach: kucharz, betoniarz-zbrojarz, malarz-tapeciarz, ślusarz, elektromechanik, kucharz, fryzjer, stolarz, elektryk, mechanik-monter maszyn i urządzeń). Także i wtedy zdawalność była wysoka – prawie 84 proc. (Załącznik 5 do Analizy 2013/2014) (tab. 29) i wyższa niż odnotowany przez CKE ogólnokrajowy wynik egzaminu przeprowadzonego w czerwcu 2014 r.²⁸

²⁷ Ogólnokrajowe wyniki z poszczególnych części egzaminu gimnazjalnego wyniosły wówczas odpowiednio: 63, 68 i 43 proc. (CKE, 2019).

²⁸ Wynik tego egzaminu to 75,2 proc. (CKE, 2014, s. 3).

Tabela 28. Wyniki egzaminu gimnazjalnego w gimnazjach w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2017/2018

Rok	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
sluchaczy przystępujących	134	119	b.d.	145	115	98	b.d.	134	145	93	75	65	49
część humanistyczna	43,1	47,0	b.d.	36,2	41,4	30,3	b.d.	34,4	49,3	40,3	42,8	43,9	43,4
część matematyczno- -przyrodnicza	31,4	40,6	b.d.	28,6	29,8	24,1	b.d.	28,6	36,2	30,8	30,8	32,0	32,7
język obcy	nie przeprowadzano egzaminu w tej części bądź							32,0	43,4	40,2	41,8	35,6	34,0
Średnio	nie wszystkie zespoły podały informację o wynikach							31,7	43,0	37,1	38,5	31,2	36,7

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2006; 2. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2007; 3. Załącznik Nr 5 do BP CZSW, 2009; 4. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2010; 5. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2011; 6. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2013; 7. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2014; 8. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2015; 9. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2016; 10. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2017; 11. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2018.

Tabela 29. Wyniki egzaminu z przygotowania zawodowego w zasadniczych szkołach zawodowych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2013/2014

Rok	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014
Liczba przystępujących do egzaminu ²⁹	460	608	b.d.	531	475	425	b.d.	535	195
Liczba absolwentów, którzy zdali egzamin	406	520	b.d.	517	435	397	b.d.	452	163
Zdawalność w %	88,3	85,5	–	97,4	91,6	93,4	–	84,5	83,6

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2006; 2. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2007; 3. Załącznik Nr 6 do BP CZSW, 2009; 4. Załącznik Nr 5 do BP CZSW, 2010; 5. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2011; 6. Załącznik Nr 5 do BP CZSW, 2013; 7. Załącznik Nr 5 do BP CZSW, 2014.

Egzamin zawodowy od roku szkolnego 2005/2006 odbywał się także na zakończenie średnich szkół zawodowych. Pierwszy w warunkach zakładu karnego taki egzamin przeprowadzono dla absolwentów techników oraz szkół policealnych. Wówczas odnotowano wysoki odsetek absolwentów, którzy w wyniku egzaminu uzyskali potwierdzenie kwalifikacji zawodowych na poziomie szkoły średniej. Z kolei niską zdawalność, nieprzekraczającą 1/3, odnotowano w roku szkolnym 2013/2014. W kolejnym roku szkolnym, kiedy jak dotychczas po raz ostatni w egzaminie wzięli udział absolwenci techników, zdawalność wyniosła 3/4 (była zatem nieco większa niż ogólnokrajowy wynik egzaminu potwierdzającego kwalifikacje w zawodzie przeprowadzonego w maju, czerwcu i lipcu 2015 r.³⁰). W latach szkolnych 2015/2016–2019/2020 do egzaminu zawodowego przystępowali wyłącznie skazani – absolwenci szkół policealnych, a zdawalność oscylowała w przedziale od ponad 30 do ponad 50 proc. (tab. 30).

²⁹ W tej liczbie sporadyczne przypadki przystępowania do egzaminu absolwentów z wcześniejszego rocznika.

³⁰ Wynik ogólnokrajowy wyniósł 72,2 proc. (CKE, 2015, s. 43).

Tabela 30. Wyniki egzaminu z przygotowania zawodowego i nowego egzaminu zawodowego w technikach, liceum zawodowym oraz w szkole policealnej w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2019/2020

Rok	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
Liczba absolwentów przystępujących do egzaminu ³¹	54	76	b.d.	89	78	85	b.d.	106	120	84	32	26	9	21	14
Liczba słuchaczy, którzy uzyskali potwierdzenie kwalifikacji zawodowych	52	72	b.d.	56	50	67	b.d.	65	35	63	13	14	3	7	7
Zdawalność w %	96,3	94,7	–	62,9	64,1	78,8	–	61,3	29,2	75,0	40,6	53,8	33,3	33,3	50,0

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik 5 do BP CZSW, 2006; 2. Załączniki 5 i 8 do BP CZSW, 2007; 3. Załącznik 7 do BP CZSW, 2009; 4. Załączniki 6 i 7 do BP CZSW, 2010; 5. Załączniki 5 i 7 do BP CZSW, 2011; 6. Załączniki 6 i 7 do BP CZSW, 2013; 7. Załączniki 6 i 7 do BP CZSW, 2014; 8. Załączniki 6 i 7 do BP CZSW, 2015; 9. Załącznik 4 do BP CZSW, 2016; 10. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2017; 11. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2018; 12. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2019; 13. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2020.

³¹ W tej liczbie sporadyczne przypadki przystępowania do egzaminu absolwentów z wcześniejszego rocznika, np. do 25 absolwentów szkoły policealnej rocznika 2015/2016 dołączyło 7 słuchaczy, którzy wcześniej ukończyli kształcenie w tym typie szkoły.

Najbardziej popularna wśród osób skazanych w ostatnich latach forma kształcenia, czyli kwalifikacyjne kursy zawodowe kończyły się pierwotnie egzaminem potwierdzającym kwalifikację w zawodzie. Wprowadzono je do centrów w zakładach karnych w roku szkolnym 2012/2013, lecz dane o wynikach kształcenia w tej formie gromadzono dopiero od kolejnego roku szkolnego. Od tego czasu zdawalność mieściła się w przedziale od około 70 do 80 proc. W ostatnim roku szkolnym ujętym w badaniu świadectwa potwierdzające kwalifikację w zawodzie otrzymało 79 proc. osadzonych, którzy przystąpili do egzaminu (tab. 31) (co jest bliskie wynikowi ogólnokrajowemu z egzaminu przeprowadzonego w styczniu 2023 r.³²).

Tabela 31. Wyniki egzaminów potwierdzających kwalifikację w zawodzie i egzaminów zawodowych w ramach kwalifikacyjnych kursów zawodowych w CKU w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2013/2014–2022/2023

Rok	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Liczba absolwentów, którzy przystąpili do egzaminu	183	484	501	560	543	588	543	578	637	696
Liczba absolwentów, którzy uzyskali potwierdzenie kwalifikacji	151	385	401	428	406	433	364	472	469	550
Zdawalność w %	82,5	79,5	80,0	76,4	74,8	73,6	67,0	81,7	73,6	79,0

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 10 do BP CZSW, 2014; 2. Załącznik Nr 8 do BP CZSW, 2015; 3. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2016; 4. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2017; 5. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2018; 6. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2019; 7. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2020; 8. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2021; 9. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2022; 10. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2023.

Od roku szkolnego 2004/2005 zarówno absolwenci liceów ogólnokształcących, jak i w kolejnym roku absolwenci techników mogli przystępować do egzaminu maturalnego w nowej formule, organizowanego i ocenianego przez okręgowe komisje egzaminacyjne. Odsetek zdających ten egzamin był dynamiczny, najwyższy w roku szkolnym 2007/2008 (prawie 79 proc.), najniższy i zdecydowanie niższy

³² Wynik ogólnokrajowy wyniósł 78,5 proc. (CKE, 2013, s. 4).

z wynikiem ogólnokrajowym w roku 2022/2023 (nieco ponad 43 proc.)³³. Warto zwrócić uwagę na względnie wysoką zdawalność matury przez osadzonych abiturientów w 2020 r. (ponad 60 proc.), kiedy ze względu na pandemię Covid-19 nie prowadzono egzaminów ustnych (tab. 32).

Tabela 32a. Wyniki egzaminu maturalnego w szkołach prowadzonych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2004/2005–2013/2014

Rok	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014
Liczba abiturientów ³⁴	203	120	195	145	113	94	74	b.d.	100	68
zdało	141	77	131	114	69	70	51	89	49	37
Zdawalność w %	69,5	64,2	67,2	78,6	61,1	74,5	68,9	–	49,0	54,4

Tabela 32b. Wyniki egzaminu maturalnego w szkołach prowadzonych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2014/2015–2022/2023

Rok	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Liczba abiturientów ³⁵	115	137	82	85	101	43	41	66	37
zdało	63	54	44	46	48	26	25	38	16
Zdawalność w %	54,8	39,4	53,7	54,1	47,5	60,4	61,0	57,6	43,2

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 6 do BP CZSW, 2006; 2. Załącznik Nr 6 do BP CZSW, 2007; 3. BP CZSW, 2008, s. 30; 4. Załącznik Nr 8 do BP CZSW, 2009; 5. Załączniki Nr 8 i 9 do BP CZSW, 2010; 6. Załącznik Nr 6 do BP CZSW, 2011; 7. BP CZSW, 2012, s. 25; 8. Załącznik Nr 8 do BP CZSW, 2013; 9. Załączniki Nr 8 i 9 do BP CZSW, 2014; 10. Załącznik Nr 5 do BP CZSW, 2015; 11. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2016; 12. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2017; 13. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2018; 14. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2019; 15. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2020; 16. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2021; 17. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2022; 18. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2023.

³³ Wówczas ogólnokrajowy odsetek zdawalności wśród tych, którzy przystąpili do egzaminów ze wszystkich przedmiotów obowiązkowych w terminie głównym, dodatkowym i poprawkowym, wyniósł 89,3 proc. (CKE, 2023a, s. 4).

³⁴ W liczbie abiturientów sporadyczne przypadki abiturientów ze wcześniejszych roczników.

³⁵ W liczbie abiturientów sporadyczne przypadki abiturientów ze wcześniejszych roczników.

3.8. Kształcenie na kursach

Od początku rozwoju oświaty więźniów jednym z jej elementów było kształcenie na kursach nazywanych szkoleniem kursowym, jednak wówczas jego skala była nieporównywalnie mniejsza niż w ostatnich kilkunastu latach, a oferta odmienna. W 1997 r.³⁶ ze zgłoszonego zapotrzebowania na 150 kursów przeprowadzono ich 89, z których 44 zorganizowały szkoły przywiezienne. Były to kursy w 12 zawodach – najwięcej w zawodzie palacza (38), a następnie malarza (27) (BP CZSW, 1998, s. 7). Do 2004 r. organizowano rocznie po kilkadziesiąt szkoleń, w których uczestniczyło od kilkuset do 2,4 tys. osób, w większości z powodzeniem, skoro każdorazowo odsetki absolwentów przekraczały 90 proc. Począwszy od 2005 r., w jednostkach penitencjarnych przybywało zarówno kursów, jak i ich uczestników. W 2009 r. liczba kursów po raz pierwszy przekroczyła tysiąc i na tak wysokim poziomie utrzymywała się przez trzy lata. Kolejny wzrost liczby kursów nastąpił podczas realizacji *Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój na lata 2014–2020 POWER 2014–2020* realizowanego na mocy porozumienia między Ministrem Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej a CZSW. Jego założeniem było przeprowadzenie w sumie prawie 4 tys. cykli szkoleniowo-aktywizacyjnych i przeszkolenie ponad 46 tys. osadzonych w zawodach, które pozwolą na ich zatrudnienie zarówno w trakcie odbywania kary, jak i po opuszczeniu jednostki penitencjarnej³⁷. Szczytowy pod względem liczby przeprowadzonych kursów i liczby ich uczestników był rok 2019 (1248 kursów z 14 545 uczestnikami). W 2020 r. nastąpił spadek liczby kursów z powodu sytuacji epidemiologicznej i – co z tego wynikało – konieczności zapewnienia szczególnych warunków sanitarnych w trakcie realizacji kursów (Analiza 2019/2020, s. 18).

W ostatnim ujętym w badaniu roku w zakładach karnych i aresztach śledczych przeprowadzono 281 kursów dla prawie 2,7 tys. uczestników, w tym dla 127 kobiet. Większość z tych osób ukończyła kurs (odsetek absolwentów 98,6 proc.). Oferta kursów przeprowadzonych w 2023 r. była szeroka. Zorganizowano kursy ogólnobudowlane, brukarskie, komputerowe, monterskie stolarki okiennej czy instalacji elektrycznej, dekarские, ciesielskie, hydrauliczne, malarsko-tynkarskie, kucharskie, ogrodnicze, spawalnicze, blacharskie, bukociarskie, rękodziela artystycznego, opiekuna osoby z niepełnosprawnością i inne (BP CZSW, 2023, s. 15–16) (tab. 33).

³⁶ W sprawozdawczości penitencjarnej podaje się liczbę szkoleń kursowych w roku kalendarzowym.

³⁷ <https://sw.gov.pl/strona/power-2014-2020> (dostęp: 16.04.2024).

Tabela 33. Liczba szkoleń kursowych i ich uczestników w latach 1997–2023³⁸

Rok	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Liczba kursów	89	63	66	48	27	20	58	69	233	472	707	934	1 172	1 177
uczestników	2 420	1 320	1 182	668	412	186	848	965	3 205	5 950	8 400	11 181	13 755	13 291
uczestników w liczbie osadzonych [§] w %	4,2	2,3	2,1	1,0	0,5	0,2	1,04	1,20	3,87	6,81	9,33	13,01	16,1	16,0
absolwentów	2 316	1 255	1 116	625	377	174	810	930	3 014	5 674	8 190	10 934	13 458	13 012
absolwentów w liczbie uczestników w %	95,7	95,1	94,4	93,6	91,5	93,5	95,52	96,37	94,04	95,36	97,50	97,79	97,8	97,9

³⁸ Do części zbioru danych źródłowych sięgałam, opracowując wcześniejsze swoje publikacje.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Rok	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Liczba kursów	1 104	910	990	431	637	603	1 162	1 151	1 248	758	454	258	281	
uczestników	12 808	10 675	11 170	4 271	6 597	6 352	13 304	13 388	14 545	8 960	4 727	2 331	2 682	
uczestników w liczbie osadzonych ^s w %	15,5	12,7	14,1	5,4	8,8	8,9	18,0	18,1	19,5	12,7	6,6	3,2	3,5	
absolwentów	12 547	10 481	11 069	4 209	6 526	6 195	12 897	13 045	14 121	8 578	4 630	2 298	2 655	
absolwentów w liczbie uczestników w %	98,0	98,2	99,1	98,6	98,9	97,5	96,9	97,4	97,1	95,7	97,9	98,6	99,0	

^s – ponieważ podaje się liczbę szkoleń kursowych w roku kalendarzowym, za najbardziej miarodajne do ustalenia udziału objętych szkoleniem w populacji osadzonych uznano średnią liczbę osadzonych w roku kalendarzowym, co jest informacją ujętą w rocznych informacjach statystycznych opracowanych przez MS, CZSW za lata 2001–2023, w odniesieniu zaś do lat 1997–2000 z opracowania BIS CZSW, 2006, s. 20.

Oprac. własne na podst.: Załącznik do BP CZSW, 1998; 2. Załącznik do BP CZSW, 1999; 3. Załącznik BP CZSW, 2002; 4. BP CZSW, 2003; 5. BP CZSW, 2004; 6. BP CZSW, 2005³⁹; 7. BP CZSW, 2006; 8. BP CZSW, 2007; 9. BP CZSW, 2008; 10. BP CZSW, 2009; 11. BP CZSW, 2010; 12. BP CZSW, 2011; 13. BP CZSW, 2012; 14. BP CZSW, 2013; 15. BP CZSW, 2014; 16. BP CZSW, 2015; 17. BP CZSW, 2016; 18. BP CZSW, 2017; 19. BP CZSW, 2018; 20. BP CZSW, 2019; 21. BP CZSW, 2020; 22. BP CZSW, 2021; 23. BP CZSW, 2022; 24. BP CZSW, 2023.

³⁹ W tej podano zestawienie danych za kilka kolejnych lat, w tym za brakujący materiał źródłowy za rok 2003/2004.

3.9. Osiągnięcia i niepowodzenia kształcenia osób osadzonych

3.9.1. Osiągnięcia – ujęcie syntetyczne

Odnosząc się do dziejów kształcenia w izolacji penitencjarnej w okresie 1997–2023, przede wszystkim należy podkreślić osiągnięcia. Podstawowa i najbardziej widoczna jest sumaryczna liczba osób, które uczęszczwały do szkoły przywieźiennej lub na kwalifikacyjny kurs zawodowy. Tym samym nie tylko zyskiwały one realną możliwość podniesienia wykształcenia i/lub zdobycia kwalifikacji zawodowych, ale także, dzięki nasyceniu procesu kształcenia walorami resocjalizacyjnymi, mogły zmienić własne przekonania, emocje i zachowania. Osiągnięcie ujmowane jako – używając nomenklatury penitencjarnej – liczba objętych nauczaniem można też analizować z podziałem na poszczególne lata szkolne. Przy takim podejściu wyłania się kilka roczników z imponującym wynikiem, a wśród nich trzy ostatnie z ujętych w badaniu, kiedy to uczęszczający do szkół i na kwalifikacyjne kursy zawodowe w przywieźiennych CKU stanowili około 7 proc. rocznego stanu osadzonych.

Do kategorii osiągnięć należy zaliczyć zdanie przez słuchaczy odpowiednich sprawdzianów czy egzaminów, dzięki czemu zasilili grono absolwentów. W liczbach bezwzględnych najwięcej absolwentów odnotowano w roku szkolnym 2021/2022 (ponad 30 proc. ogólnej liczby słuchaczy) i podobnie w roku 1998/1999. W grupie absolwentów warto zaś wyeksponować tych, którzy zdecydowali się przystąpić do egzaminu maturalnego i mimo penitencjarnego kontekstu, trudnego i zdecydowanie odmiennego od warunków, jakie mają uczniowie w szkołach systemu oświaty na wolności, zdali go. Od roku 2005/2006 do 2022/2023 było ponad tysiąc takich osób.

Bezspornie do osiągnięć przywieźiennego kształcenia należy zabezpieczenie jego bazy materialnej, między innymi dzięki dobrze wyposażonym pracowniom komputerowym, zaopatrzeniu w podręczniki do przedmiotów ogólnokształcących oraz w zestawy pomocy dydaktycznych i środków audiowizualnych. Centra posiadają także własne zaplecze do realizacji praktycznej nauki zawodu, niektóre na bardzo wysokim poziomie, bo umożliwiające swym słuchaczom dostęp do profesjonalnych i unikatowych urządzeń (np. pracownia obrabiarek numerycznych CNC w CKU w Stargardzie, której koszt to 1,3 mln zł⁴⁰).

⁴⁰ <https://stargard.news/stargardzcy-wieczniowie-ucza-sie-w-zawodzie-nowoczesnego-tokarza-4047/> (dostęp: 25.09.2024).

Z powyższym koresponduje wzrost wyników dydaktycznych w zakresie kształcenia zawodowego, najpierw wyrażanego średnią ocen z nauki zawodu, następnie wynikami z egzaminów zewnętrznych. Wysokie wyniki z pomiaru zewnętrznego, niekiedy bliskie 100 proc., osiągnano zwłaszcza w ramach egzaminów w szkołach zasadniczych zawodowych. Warto podkreślić, że były to wyniki wyższe niż ogólnokrajowe ogłaszane przez CKE.

Przytoczone osiągnięcia kształcenia penitencjarnego są w sumie tylko przykładami. Każdy zespół prowadzący kształcenie dla osadzonych ma większe lub mniejsze sukcesy.

3.9.2. Wybrane problemy

3.9.2.1. Niska frekwencja na zajęciach i wysoki wskaźnik wycofań z nauczania

Przez wiele lat w szkołach w zakładach karnych i aresztach śledczych odnotowywano wysoką, bo lokującą się w przedziale od około 90 do około 80 proc. frekwencję na zajęciach. W roku 2012/2013 nastąpił spadek frekwencji do poniżej 80 proc. W kolejnych latach frekwencja obniżała się względnie miarowo, osiągając w roku 2016/2017 niespełna 68 proc. Na poziomie poszczególnych szkół występowały niekiedy duże różnice we frekwencji. Na przykład we wspomnianym roku 2016/2017 największą frekwencję odnotowano w liceum ogólnokształcącym prowadzonym w jednostce w Iławie (ponad 81 proc.) (Załącznik 3 do BP CZSW, 2017), natomiast bardzo niskie wyniki osiągnięto w Sztumie, zarówno w prowadzonych tam szkołach, jak i na Kkz. Począwszy od roku szkolnego 2017/2018, w sprawozdawczości penitencjarnej wycofano się z podawania dokładnych, tzn. z podziałem na centra kształcenia i szkoły, danych o frekwencji. Odtąd określano przedział frekwencji. Zawierał się on w granicach 50–60 proc., z wyjątkiem roku 2019/2020, kiedy był większy, bo wyniósł 60–70 proc., co mogło mieć związek z sytuacją pandemiczną (jeśli założyć, że opuszczenie celi mieszkalnej, by udać się na zajęcia lekcyjne, było sposobnością do kontaktów społecznych, tak bardzo wówczas ograniczanych). Począwszy od roku 2020/2021, w sprawozdawczości penitencjarnej zaprzestano informować o wskaźniku frekwencji. Stwierdzano jedynie, że jest ona problematyczna (tab. 34). Sugerowano natomiast przyczyny spadku frekwencji, wskazując głównie wybiórcze podejście przez słuchaczy do udziału w zajęciach, mimo że zgodnie ze statutami centrów dobrowolne podjęcie roli słuchacza wiąże się z obowiązkowym w nich uczestnictwem, a także trudności w opanowaniu wiedzy spowodowane dużą przerwą w nauce (BP CZSW, 2006, s. 19).

Tabela 34. Wskaźnik frekwencji na zajęciach szkolnych i wycofań z kształcenia w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023

Rok szkolny	1997/1998													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Frekwencja w % ⁴¹		89,9	88,7	b.d.	b.d.	92,6	93,0	93,1	92,9	92,0	92,0	90,5	79,4	88,1
Liczba słuchaczy wycofanych		1296	829	b.d.	b.d.	716	800	746	792	850	521	885	740	1014
Wycofania w %		26,9	16,6	–	–	17,9	20,0	19,5	20,6	23,4	13,9	25,3	22,6	31,2

⁴¹ W zestawieniu z liczbą kształcących się według stanu na koniec roku szkolnego.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Rok szkolny	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Frekwencja w %	86,0*	83,9	78,5*	71,4	69,4	68,8	67,9	50–60 ^{og}	50–60 ^{og}	60–70	b.d.	b.d.	b.d.
Liczba słuchaczy wycofanych	923	863	1947	1366	1539	1557	1526	1446	1575	1321	1482	1420	1443
Wycofania w %	30,0	27,4	26,2	31,1	35,8	37,6	35,4	35,8	34,5	31,5	30,3	28,2	31,2

*w roku szkolnym 2010/2011 z pominięciem szkół w jednostce w Nysie, w roku 2012/2013 bez danych z w zespole szkół w Wojkowicach, gdzie nie złożono odpowiednich sprawozdań;

^{og} – od roku szkolnego 2017/2018 nie było załączników z danymi odnośnie do frekwencji na zajęciach w poszczególnych CKU w jednostkach penitencjarnych. Od tej pory w sprawozdawczości przedstawiano na podawaniu przedziału frekwencji.

Oblicz. na podst.: 1. BP CZSW, 1998, s. 4–5; 2. BP CZSW, 1999, s. 4–5; 3. BP CZSW, 2002, s. 13; 4. BP CZSW, 2003, s. 15, 17; 5. BP CZSW, 2004, s. 22, 25; 6. BP CZSW, 2005, s. 18, 24; 7. BP CZSW, 2006, s. 19, 25; 8. BP CZSW, 2007, s. 17, 23; 9. BP CZSW, 2008, s. 21, 24–25; 10. BP CZSW, 2009, s. 19, 23–24; 11. BP CZSW, 2010, s. 19, 23–24; 12. BP CZSW, 2011, s. 18, 22–23; 13. BP CZSW, 2012, s. 19–21; 14. BP CZSW, 2013, s. 22–23; 15. BP CZSW, 2014, s. 23–24; 16. Załącznik Nr 10 do BP CZSW, 2015⁴²; 17. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2016; 18. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2017; 19. BP CZSW, 2018, s. 23; 20. BP CZSW, 2019, s. 17; 21. BP CZSW, 2020, s. 16–17; 22. BP CZSW, 2021, s. 12; 23. BP CZSW, 2022, s. 14; 24. BP CZSW, 2023, s. 13.

⁴² Dopiero od roku 2014/2015 dane dotyczące frekwencji i wycofań prezentowano w załącznikach do analiz i z podziałem na szkoły, lecz trwały to tylko przez trzy kolejne lata.

Niska frekwencja ma konsekwencje. Przede wszystkim jest ona barierą dla skuteczności kształcenia resocjalizacyjnego. W wielu przypadkach prowadzi także do tzw. wycofania z nauczania (choć to zjawisko ma więcej przyczyn). Do roku szkolnego 2008/2009 łącznie wskaźnik wycofań wynosił od kilkunastu do 20 proc. W roku 2009/2010 ten wskaźnik po raz pierwszy przekroczył 30 proc. Rekordowo wysoki, bo sięgający prawie 38 proc., był w roku 2015/2016. Wtedy też zanotowano przypadki skrajnie wysokiego wskaźnika wycofań: na kwalifikacyjnym kursie zawodowym prowadzonym w Nysie (z odsetkiem wycofań prawie 72 proc.) oraz w szkołach prowadzonych w Sztumie (58 proc.) (Załącznik 3 do BP CZSW, 2016). W liczbach bezwzględnych najwięcej wycofań z kształcenia w centrach – prawie 1800 – miało miejsce w roku 2018/2019. W roku 2022/2023 wskaźnik wycofań wyniósł nieco ponad 30 proc. (tab. 34).

W sprawozdawczości penitencjarnej nie wskazuje się bezpośrednio na niską frekwencję jako na przyczynę wycofań. Niska frekwencja lokuje się w szerszej grupie określonej jako „wycofanie decyzją rady pedagogicznej”. Właśnie ta grupa była w roku szkolnym 2022/2023 na pierwszym miejscu wśród przyczyn wycofań (487 przypadków). Na kolejnych miejscach znalazły się wycofania w wyniku zwolnienia z jednostki penitencjarnej (335), ze względów bezpieczeństwa (284), z innych przyczyn (215), wskutek transportu na polecenia sądu (99) czy ze względów zdrowotnych (23). Zarejestrowana wówczas struktura przyczyn wycofań zdecydowanie różni się od tej sprzed lat, gdzie np. w roku 1997/1998 wycofanie na podstawie decyzji rady pedagogicznej dotyczyło niespełna 4 proc. przypadków wycofań, podstawową zaś przyczyną zjawiska był wtedy transport na polecenie sądu (BP CZSW, 1998, s. 4).

3.9.2.2. Absencja na sprawdzianach i egzaminach

Problematycznym aspektem funkcjonowania szkół i Kkz w zakładach karnych jest absencja słuchaczy podczas prowadzonych zewnętrznie sprawdzianów czy egzaminów. Do najbardziej elementarnej – do sprawdzianu w klasie szóstej szkoły podstawowej tylko raz przystąpili wszyscy zobowiązani słuchacze (tab. 35).

W roku szkolnym 2019/2020, pierwszym, w którym w warunkach zakładu karnego przeprowadzono egzamin ósmoklasisty, przystąpiło do niego 30 spośród 33 słuchaczy (ponad 90 proc.) ostatniego semestru szkół podstawowych prowadzonych w jednostkach w: Grudziądzu, Wojkowicach oraz w Warszawie (Załącznik nr 3 do BP CZSW, 2020). Rekordowy pod względem liczby przystępujących do egzaminu ósmoklasisty był rok 2021/2022, choć i wtedy odnotowano słuchaczy, którzy nie stawili się na egzamin (tab. 36).

Tabela 35. Obecność słuchaczy na sprawdzianie w klasie szóstej szkoły podstawowej w latach szkolnych 2005/2006–2022/2023

Rok	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015
Liczba słuchaczy ostatniego semestru	19	22	b.d.	19	22	24	b.d.	15	b.d.	11
przystępujących do egzaminu	18	16	b.d.	19	19	20	b.d.	11	b.d.	9
przystępujących do sprawdzianu w liczbie słuchaczy ostatniego semestru w %	94,7	72,7	–	100,0	86,4	83,3	–	73,3	–	81,8

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 2 do BP CZSW, 2006; 2. Załącznik Nr 2 do BP CZSW, 2007; 3. Załącznik NR 4 do BP CZSW, 2009; 4. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2010; 5. Załącznik Nr 2 do BP CZSW, 2011; 6. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2013; 7. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2014; 8. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2015.

Tabela 36. Obecność słuchaczy na egzaminie ósmoklasisty w szkołach podstawowych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2019/2020–2022/2023

Rok	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Liczba słuchaczy ostatniego semestru	33	35	56	37
Słuchaczy, którzy przystąpili do sprawdzianu w liczbie słuchaczy ostatniego semestru w %	30	25	46	31
Słuchaczy, którzy przystąpili do egzaminu w liczbie słuchaczy ostatniego semestru w %	90,9	71,4	82,1	83,8

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2020; 2. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2021; 3. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2022; 4. Załącznik Nr 3 BP CZSW, 2023.

Podobne do opisanych są spostrzeżenia w odniesieniu do egzaminu gimnazjalnego. Do tego egzaminu, przeprowadzanego w jednostkach penitencjarnych wyłącznie do roku szkolnego 2018/2019, choć jeszcze w kolejnym roku szkolnym do gimnazjum uczęszczało 14 słuchaczy (BP CZSW, 2020, s. 2), także nie podchodzili wszyscy zobowiązani (tab. 37).

Tabela 37. Obecność słuchaczy na egzaminie gimnazjalnym w gimnazjach w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2017/2018

Rok	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Liczba słuchaczy ostatniego semestru	143	123	b.d.	150	131	111	b.d.	139	160	100	89	71	60
Liczba słuchaczy przystępujących do egzaminu	134	119	b.d.	145	115	98	b.d.	134	145	93	75	65	49
Liczba słuchaczy, którzy przystąpili do egzaminu spośród grupy słuchaczy ostatniego semestru w %	93,7	96,7	–	96,7	87,8	88,3	–	96,4	90,6	93,0	84,3	91,5	81,7

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2006; 2. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2007; 3. Załącznik Nr 5 do BP CZSW, 2009; 4. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2010; 5. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2011; 6. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2013; 7. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2014; 8. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2015; 9. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2016; 10. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2017; 11. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2018.

Absencja słuchaczy na egzaminach miała miejsce również w szkołach ponadpodstawowych. W zasadniczych szkołach zawodowych problem nie był nasilony, ponieważ odsetek obecności w poszczególnych latach szkolnych utrzymywał się w granicach 90 proc. Także efektywność ujmowana jako stosunek liczby słuchaczy ostatniego semestru do liczby słuchaczy, którzy zdali egzamin, była każdorazowo wysoka, w granicach 80 proc. (tab. 38).

Tabela 38. Obecność słuchaczy na egzaminie z przygotowania zawodowego w zasadniczych szkołach zawodowych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2013/2014

Rok	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014
Liczba absolwentów	489	668	b.d.	611	505	454	b.d.	547	206
przystępujących do egzaminu ⁴³	460	608	b.d.	531	475	425	b.d.	535	195
przystępujących do egzaminu w liczbie absolwentów w %	94,1	91,0	–	86,9	94,1	93,6	–	97,8	94,7
słuchaczy, którzy zdali egzamin w liczbie absolwentów w %	83,0	77,8	–	84,6	86,1	87,4	–	82,6	79,1

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2006; 2. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2007; 3. Załącznik Nr 6 do BP CZSW, 2009; 4. Załącznik Nr 5 do BP CZSW, 2010; 5. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2011; 6. Załącznik Nr 5 do BP CZSW, 2013; 7. Załącznik 5 do BP CZSW, 2014.

Wysokie okazały się wskaźniki nieobecności słuchaczy na prowadzonych przez podmioty zewnętrzne egzaminach zawodowych w szkołach średnich. Skrajnie niski wynik odnotowano w roku szkolnym 2017/2018, kiedy z 52 słuchaczy kończących jedną z dwóch wtedy funkcjonujących szkół policealnych na egzamin zdecydowało się zaledwie dziewięciu (Załącznik Nr 7 do BP CZSW, 2014). Niemniej odnotowano także pozytywne wyjątki. Mianowicie w roku 2015/2016 do egzaminu zawodowego przystąpili wszyscy wtedy zobowiązani, uczęszczający do szkoły policealnej w zakładzie karnym we Wrocławiu. Zasadniczo wskaźniki przystępujących do egzaminu zawodowego na koniec szkoły średniej były bardzo zróżnicowane i mieściły się w przedziale od ponad 90 proc. do poniżej 20 proc. (tab. 39).

⁴³ W tej liczbie sporadyczne przypadki przystępowania do egzaminu absolwentów z wcześniejszego rocznika, co widoczne jest zwłaszcza w roku 2015/2016.

Tabela 39. Obecność słuchaczy na egzaminie z przygotowania zawodowego i nowym egzaminie zawodowym w technikach, liceum zawodowym oraz w szkole policealnej w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2019/2020

Rok	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
Liczba absolwentów	77	83	b.d.	110	93	103	b.d.	132	143	92	25	45	52	51	27
Liczba przystępujących do egzaminu ⁴⁴	54	76	b.d.	89	78	85	b.d.	106	120	84	32	26	9	21	14
Przystępujących w liczbie absolwentów w %	70,1	91,6	–	80,9	83,9	82,5	–	80,3	83,9	91,3	100,0	57,8	17,3	41,2	51,9
Słuchaczy, którzy zdali egzamin w liczbie absolwentów w %	67,5	86,7	–	50,9	53,8	65,0	–	49,2	24,4	68,5	52,0	31,1	5,8	13,7	25,9

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 5 do BP CZSW, 2006; 2. Załączniki Nr 5 i 8 do BP CZSW, 2007; 3. Załącznik Nr 7 do BP CZSW, 2009; 4. Załączniki Nr 6 i 7 do BP CZSW, 2010; 5. Załączniki Nr 5 i 7 do BP CZSW, 2011; 6. Załączniki Nr 6 i 7 do BP CZSW, 2013; 7. Załączniki Nr 6 i 7 do BP CZSW, 2014; 8. Załączniki Nr 6 i 7 do BP CZSW, 2015; 9. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2016; 10. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2017; 11. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2018; 12. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2019; 13. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2020.

⁴⁴ W tej liczbie sporadyczne przypadki przystępowania do egzaminu absolwentów z wcześniejszego rocznika.

Tabela 40. Obecność słuchaczy na egzaminach zawodowych w ramach kwalifikacyjnych kursów zawodowych prowadzonych w CKU w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2013/2014–2022/2023

	Rok									
	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Liczba absolwentów	229	644	693	739	759	856	803	803	971	1022
absolwentów, którzy przystąpili do egzaminu	183	484	501	560	543	588	543	578	637	696
Słuchaczy, którzy przystąpili do egzaminu w liczbie absolwentów w %	79,9	75,2	72,3	75,8	71,5	68,7	67,6	72,0	65,6	68,1
Słuchaczy, którzy uzyskali potwierdzenie kwalifikacji w liczbie absolwentów w %	65,9	59,8	57,9	57,9	53,5	50,6	45,3	58,8	48,3	53,8

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 10 do BP CZSW, 2014; 2. Załącznik Nr 8 do BP CZSW, 2015; 3. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2016; 4. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2017; 5. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2018; 6. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2019; 7. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2020; 8. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2021; 9. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2022; 10. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2023.

Największa absencja miała miejsce podczas egzaminów przewidzianych na zakończenie Kkz. W pierwszym roku, w którym odbyły się te egzaminy, przystąpiło do nich niemal 80 proc. kończących tę formę kursów, ale już w kolejnych latach odsetki były niższe, choć względnie do siebie zbliżone (tab. 40). W niektórych centrach rokrocznie do egzaminu podchodziła niska część absolwentów. Na przykład w roku szkolnym 2021/2022 w jednostce w Wojkowicach na 128 absolwentów w sumie siedmiu kursów kwalifikacyjnych do egzaminu przystąpiło tylko 20 (Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2022).

Spośród wszystkich egzaminów końcowych prowadzonych w szkołach w zakładach karnych i aresztach śledczych największą absencję odnotowano na egzaminach dojrzałości. W maju 2006 r. do matury przystąpiło prawie 90 proc. absolwentów. Następnie doszło do wyraźnego spadku odsetka abiturientów, z najniższym wynikiem w roku 2022/2023, kiedy na 100 absolwentów egzamin dojrzałości zdecydowało się pisać 37 (tab. 41).

Jeśli chodzi o powody absencji na sprawdzianach i egzaminach, zawierają się one w dwóch grupach. Jedną to przyczyny względnie niezależne od słuchacza, takie jak przetransportowanie na polecenie prokuratora lub sądu do innej jednostki, w której nie funkcjonuje szkoła, czy zwolnienie z zakładu karnego (w tym z tytułu uzyskania warunkowego przedterminowego zwolnienia). Jednak po wyjściu na wolność absolwent zachowuje prawo, by podejść do sprawdzianu lub egzaminu przeprowadzanego na terenie zakładu karnego, a informacja o jego terminie jest dostępna z wyprzedzeniem. Jest i druga, endogenna grupa powodów nieobecności na sprawdzianach i egzaminach. Zdarza się mianowicie, że słuchacze postanawiają nie przystępować do sprawdzianu czy egzaminu, ponieważ nie mają wiary w swoje możliwości i pesymistycznie zakładają niepowodzenie. Występują również przypadki nieobecności motywowane chęcią „zrobienia na złość” kadrze pedagogicznej oraz wynikające z doraźnego wzburzenia emocjonalnego, np. po braku oczekiwanego widzenia (BP CZSW, 2005, s. 23).

Tabela 41. Obecność słuchaczy na egzaminach maturalnych w szkołach w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2022/2023

Rok	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014
Liczba absolwentów ⁴⁵	134	244	224	171	159	128	160	195	149
abiturientów	120	195	145	113	94	74	b.d.	100	68
Liczba abiturientów w liczbie absolwentów w %	89,6	79,9	64,7	66,1	59,5	46,5	–	51,3	45,6
Liczba słuchaczy, którzy zdali egzamin w liczbie absolwentów w %	57,5	53,7	50,8	40,4	44,0	39,8	55,6	25,1	24,8
Rok	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Liczba absolwentów	261	291	202	180	203	73	70	146	100
abiturientów	115	137	82	85	101	43	41	66	37
Liczba abiturientów w liczbie absolwentów w %	44,1	47,1	40,6	47,2	49,8	58,9	58,9	45,2	37,0
Liczba słuchaczy, którzy zdali egzamin w liczbie absolwentów w %	24,1	18,6	21,8	25,6	23,6	35,6	35,7	26,0	16,0

Opracowanie na podstawie: 1. Załącznik Nr 6 do BP CZSW, 2006; 2. Załącznik Nr 6 do BP CZSW, 2007; 3. BP CZSW, 2008, s. 30; 4. Załącznik Nr 8 do BP CZSW, 2009; 5. Załączniki Nr 8 i 9 do BP CZSW, 2010; 6. Załącznik Nr 6 do BP CZSW, 2011; 7. BP CZSW, 2012, s. 25; 8. Załącznik Nr 8 do BP CZSW, 2013; 9. Załączniki Nr 8 i 9 do BP CZSW, 2014; 10. Załącznik Nr 5 do BP CZSW, 2015; 11. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2016; 12. Załącznik Nr 4 do BP CZSW, 2017; 13. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2018; 14. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2019; 15. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2020; 16. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2021; 17. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2022; 18. Załącznik Nr 3 do BP CZSW, 2023.

⁴⁵ Sporadycznie w tej liczbie także absolwenci poprzednich roczników.

3.9.2.3. Zanik kształcenia zawodowego w formach szkolnych

Przez wiele lat szkolnictwo przywieszienne niejako stało szkołami zawodowymi. Podstawą zaś była zasadnicza szkoła zawodowa. W roku szkolnym 1997/1998 takich szkół istniało 30 (na w sumie 71 szkół prowadzonych w zakładach karnych; 42,9 proc.). Przez lata sytuacja była stabilna, po czym nastąpiła redukcja liczby zasadniczych szkół zawodowych w jednostkach penitencjarnych z zastrzeżeniem, że zmniejszała się także ogólna liczba szkół w tych jednostkach. W roku 2013/2014 szkoły zasadnicze po raz ostatni znalazły się na mapie szkolnictwa przywieszennego (12 szkół na 51 wówczas istniejących; 23,5 proc.). Przed laty kształcenie zawodowe prowadzono także, włącznie do roku 2000/2001, w średnim studium zawodowym, będącym typem szkoły średniej. Ważną rolę w szkolnym kształceniu zawodowym odgrywały również technika, których w roku szkolnym 1997/1998 było sześć: meblarskie, obuwnicze, gastronomiczne, budowlane, mechaniczne, drzewne (Wykaz na dzień 1 września 1998 r.). Szczytowe pod względem liczby techników były lata szkolne 2000/2001–2002/2003, natomiast w roku 2015/2016 nie funkcjonowało już ani jedno technikum. Ponadto osoby osadzone mogły zdobywać wykształcenie średnie zawodowe w liceum profilowanym w Nowym Wiśniczu, które funkcjonowało w latach szkolnych 1999/2000–2004/2005, umożliwiając kształcenie w zawodzie obuwnika (Wykaz na 1 września 2003 r.) oraz w jednym, istniejącym do roku 2004/2005 liceum zawodowym. Osadzeni-absolwenci szkół średnich, którzy byli zainteresowani dalszym kształceniem, mogli natomiast podjąć naukę w szkole policealnej. Pierwsza taka szkoła została uruchomiona w roku szkolnym 2005/2006 w Zakładzie Karnym Nr 1 we Wrocławiu, a kształcono w niej w zawodzie technik-informatyk (Wykaz na 1 września 2005 r.). Następnie szkoły policealne powstały: w roku 2009/2010 we Włocławku (z dwoma kierunkami kształcenia: technik-informatyk oraz technik budownictwa) (Załącznik Nr 7 do BP CZSW, 2010) i w kolejnym roku w Potulicach (w zawodzie technik-informatyk) (Wykaz na 1 września 2011 r.). Wraz z końcem roku szkolnego 2019/2020 szkoła policealna znikła z wykazu kierunków kształcenia w jednostkach penitencjarnych. Tym samym nastąpił całkowity zanik kształcenia zawodowego w formie szkół.

Od roku szkolnego 2020/2021 kształcenie zawodowe osób osadzonych odbywa się wyłącznie w formach pozaszkolnych, to jest w ramach kwalifikacyjnych kursów zawodowych oraz szkoleń kursowych. To kształcenie zdecydowanie się rozwinęło, o czym świadczą liczby: Kkz, szkoleń kursowych oraz słuchaczy i uczestników. Od pierwszego roku szkolnego prowadzenia Kkz w jednostkach penitencjarnych (tj. 2012/2013) do roku 2022/2023 ich liczba wzrosła ponad trzykrotnie.

Jeśli chodzi o szkolenia kursowe, szczytowy pod względem liczby przeprowadzonych kursów i liczby ich uczestników był rok 2019 (ponad 1,2 tys. kursów z 14,5 tys. uczestnikami). Uśredniając, wówczas co piąta osadzona osoba brała udział w szkoleniu kursowym.

Choć statystyki cieszą, i z jednej strony liczbę Kkz i liczbę szkoleń kursowych można postrzegać jako osiągnięcie więziennictwa, ale z drugiej – zjawisko ma swoje negatywne następstwa. Przy dużej liczbie Kkz oraz szkoleń kursowych dochodzi do nadmiernego skupiania na nich wysiłków edukacyjnych. Innymi słowy są to formy chętniej wybierane niż kształcenie szkolne, które trwa dłużej i wymaga od słuchacza większego wysiłku. Tymczasem ani Kkz, ani szkolenia kursowe nie zastąpią kształcenia szkolnego. Kwalifikacyjne kursy zawodowe mają tę wadę, że realnie nie podnoszą wykształcenia. W szkoleniach kursowych, trwających krótko i obejmujących jedynie wiedzę dotyczącą konkretnej kwalifikacji, brakuje segmentu wychowania, tym samym ograniczone jest ich zastosowanie jako środka resocjalizacji.

3.9.2.4. Malejąca liczba skazanych w szkołach systemu oświaty i placówkach kształcenia na wolności

Zgodnie z ustawą osoby skazane z wyłączeniem odbywających wyrok w zakładzie zamkniętym, mają prawo do kształcenia w szkołach systemu oświaty na wolności i w szkołach wyższych. W roku szkolnym 2000/2001 z tego prawa korzystało 71 osób. W kolejnych latach odnotowano wzrost liczby skazanych w szkołach na wolności. Szczyt nastąpił w roku 2010/2011 – wówczas 338 skazanych uczęszczało do szkół wolnościowych, w tym 23 studiowało (BP CZSW, 2011, s. 14), co przełożyło się na ich prawie 10-procentowy udział w ogólnej liczbie słuchaczy, tj. obejmującej szkoły w zakładach karnych i na wolności. Począwszy od roku 2017/2018, następowały spadki liczby skazanych w szkołach poza jednostkami penitencjarnymi i ostatecznie zjawisko stało się epizodyczne – 27 przypadków, w tym 26 studentów w roku szkolnym 2022/2023, co daje 0,6 proc. udziału w ogólnej liczbie słuchaczy (BP CZSW, 2023, s. 2).

Tabela 42. Liczba skazanych-słuchaczy szkół systemu oświaty na wolności i uczelni wyższych w okresie 2000/2001–2022/2023⁴⁶

	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012
	71	72	81	109	178	176	139	169	156	211	338	55
	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023	
	253	251	317	151	131	69	69	34	19	16	27	

Oprac. własne na podst.: BP CZSW, 2001 (Załącznik); BP CZSW, 2002, s. 6; BP CZSW, 2003, s. 10; BP CZSW, 2004, s. 9; BP CZSW, 2005, s. 7; BP CZSW, 2006, s. 7; BP CZSW, 2007, s. 7; BP CZSW, 2008, s. 15; BP CZSW, 2009, s. 13; BP CZSW, 2010, s. 14; BP CZSW, 2011, s. 13; BP CZSW, 2012, s. 14; BP CZSW, 2013, s. 15; BP CZSW, 2014, s. 9; BP CZSW, 2015, s. 18; BP CZSW, 2016, s. 17; BP CZSW, 2017, s. 17; BP CZSW, 2018, s. 15; BP CZSW, 2019, s. 7; BP CZSW, 2020, s. 7; BP CZSW, 2021, s. 6; BP CZSW, 2022, s. 5; BP CZSW, 2023, s. 2.

⁴⁶ Dane odnośnie do słuchaczy kształcących się poza jednostkami penitencyjnymi podawano w sprawozdawczości penitencjarnej dopiero od roku szkolnego 2000/2001. Do zbioru tych danych sięgałam, opracowując swoją wcześniejszą publikację (Jarzębińska, 2025).

3.10. Wyzwania na najbliższą przyszłość w związku z kształceniem osób osadzonych

Nakreślone pokrótce problemy, z którymi zmagają się więziennictwo, organizując i prowadząc kształcenie osób osadzonych, mogą być punktem wyjścia formułowania propozycji zmian w polityce penitencjarnej.

W obliczu wysokiego i utrzymującego się od lat wskaźnika absencji na zajęciach i wynikających stąd wycofań z kształcenia potrzebna jest rewizja metodyki postępowania rekrutacyjnego do CKU w jednostkach penitencjarnych. Należałoby odstąpić od tzw. ręcznego sterowania rekrutacją, polegającego na kolejnych uzupełnieniach naborów, najpierw na poziomie dyrektorów zakładów karnych, w których istnieją CKU, by „podejmowali działania w celu uzupełnienia stanu słuchaczy”, następnie, jeśli nadal nabór jest niepełny, włączając dyrektorów zakładów karnych, na których terenie nie ma CKU, a także za pomocą instrumentu, jakim jest nagradzanie funkcjonariuszy „wykazujących się skutecznością w kierowaniu osadzonych do nauczania” (BP CZSW, 2023, s. 20). W miejsce tak pomyślanego procesu rekrutacyjnego potrzebna jest rekrutacja z uwzględnieniem realiów, przede wszystkim potrzeb osób osadzonych w zakresie kształcenia. Obserwowalne i obiektywne wskaźniki tej potrzeby to niski poziom wykształcenia, brak zawodu bądź posiadanie zawodu, który się zdewaluował i w którym trudno znaleźć zatrudnienie na wolności. Nie mniej ważne jest rozpoznanie w procesie rekrutacyjnym motywacji potencjalnych słuchaczy wobec kształcenia w przebiegu kary pozbawienia wolności. Na tym etapie warto zastanowić się nad odpowiedzią na pytania: czy osoba osadzona zgłasza chęć podjęcia roli słuchacza (na prośbę osadzonego), a jeśli tak, to jak uzasadnia swoją decyzję; jaka forma kształcenia byłaby najbardziej adekwatna w jej przypadku, uwzględniając między innymi wcześniejszy przebieg kształcenia, zainteresowania, czas pozostały do końca kary; czy ta osoba wyraża przekonanie, że ukończy wybraną formę kształcenia? Inne pytania odnoszą się do osób, które, choć mają braki w wykształceniu czy kwalifikacjach zawodowych, nie widzą potrzeby, by uczestniczyć w zorganizowanym kształceniu. Wówczas pytania mogłyby brzmieć: jak przekonać osobę skazaną, że istnieje rozbieżność między subiektywną a obiektywną potrzebą odnośnie do jej kształcenia; jak rozbudzić motywację tej osoby do kształcenia, jak ją utrzymać i rozwijać? Na tym etapie warto zadbać, aby pojawiły się różne motywacje: instrumentalne (np. gdy osoba oczekuje, że podejmując rolę słuchacza, zyskuje argument w przyszłych staraniach o warunkowe przedterminowe zwolnienie w odbywania kary) i wyższe (np. ambicjonalne), endogenne i egzogenne, doraźne i długofalowe, a także żeby balansować je.

Z kolei w odniesieniu do osób, które już brały udział w jakiejś formie kształcenia i zabiegają o przyjęcie do szkoły czy na kurs po raz wtóry, pomocna byłaby analiza ich uprzedniej postawy w roli słuchacza, by na tej podstawie zdecydować o przyjęciu bądź odmowie. Konieczna wydaje się zwłaszcza wnikliwa diagnoza potrzeb i motywacji kandydatów do kształcenia w rekrutacji na kwalifikacyjne kursy zawodowe, ponieważ to na nich od lat notuje się największą liczbę wycofań i w tym sensie są one najmniej efektywne.

Pozostając jeszcze przy kwestii rekrutacji do CKU w jednostkach penitencjarnych, wydaje się, że trzeba oswoić się z myślą, iż redukcja liczby słuchaczy jest nieunikniona. Główny zaś argument jest taki, że tak jak w populacji generalnej, tak w populacji osadzonych zmienia się struktura wieku. Kurczy się udział w niej najmłodszych, a zwiększa udział najstarszych grup, w których starsze osoby (jak wspomniano w innej części tej monografii) cechuje często bierność edukacyjna, niedocenianie roli edukacji i nieplanowanie jej podjęcia. Utrzymanie dotychczasowych założeń odnośnie do liczby słuchaczy w jednostkach penitencjarnych nie będzie możliwe także ze względu na planowaną przez MS redukcję populacji więziennej o około 20 tys. skazanych, którzy mieliby wyjść na wolność na mocy instytucji przedterminowego warunkowego zwolnienia (Sobczak, 2024).

W wypadku problemu, jakim jest absencja na prowadzonych przez podmioty zewnętrzne końcowych sprawdzianach i egzaminach, negatywnie wpływająca na efektywność kształcenia penitencjarnego, można ją redukować, integrując oddziaływania penitencjarne z probacyjnymi. Rozwiązanie miałoby polegać na zobowiązaniu skazanego opuszczającego zakład karny na mocy warunkowego przedterminowego zwolnienia do stawienia się w szkole w placówce penitencjarnej i zdania odpowiedniego sprawdzianu czy egzaminu. Podstawą jest jednak prewencja polegająca na niwelowaniu wskaźnika absencji na co dzień, na zajęciach lekcyjnych i z praktycznej nauki zawodu przez kontrolowanie frekwencji, bieżące monitorowanie przyczyn nieobecności i wprowadzenie nagród dla tych, którzy cechują się sumiennością w uczęszczaniu na zajęcia.

W odniesieniu z kolei do problemu, jakim jest oferta kształcenia w szkołach prowadzonych w zakładach karnych – jednostronna, bo dostępne jest wyłącznie kształcenie ogólne – konieczne wydaje się jej rozszerzenie, zwłaszcza o kształcenie w szkołach branżowych I i II stopnia, nawet za cenę ograniczenia kształcenia w formach pozaszkolnych, a więc na kwalifikacyjnych kursach zawodowych i szkoleniach kursowych. Te, jak wspomniano, skupiają w ostatnich latach bardzo wielu uczestników i z tego powodu są postrzegane jako z jednej strony alternatywa, z drugiej zaś jako zagrożenie dla rekrutacji do szkół. Na podstawie danych BP CZSW można sądzić,

że więziennictwo wkroczyło na drogę redukcji liczby szkoleń kursowych. Tym bardziej powstaje przestrzeń dla reaktywacji szkolnego kształcenia zawodowego.

Wyzwaniem dla polityki penitencjarnej jest także otwarcie się na realizację prawa do kształcenia w szkołach systemu oświaty poza jednostkami penitencjarnymi oraz na uczelniach wyższych, przewidzianego przez ustawodawcę dla skazanych odbywających wyrok w zakładzie typu półotwartego lub otwartym. To ważny kierunek, zwłaszcza że w środowisku zamkniętym od lat brakuje oferty kształcenia dla absolwentów szkół średnich, jaką była niegdyś szkoła policealna. Przede wszystkim jednak trudno przecenić wartość kształcenia w naturalnym, wolnościowym środowisku, w którym, nie pozbawiając dostępu do ważnych zasobów, stwarza się szansę na unikalne efekty zarówno dla samych skazanych uczniów, jak i dla społeczeństwa. Niestety, jak dotychczas, mimo kilku chlubnych wyjątków (głównie *casus* radomski, projekt KUL⁴⁷) kształcenie osób skazanych w placówkach na wolności jest zjawiskiem sporadycznym.

Odrębnym wyzwaniem, które można zaadresować do więziennictwa, jest niwelowanie wciąż obecnego (choć w mniejszym stopniu niż przed laty i poniekąd zrozumiałego ze względu na historyczno-polityczne uwarunkowania rozwoju instytucji penitencjarnej oraz jej paramilitarny charakter) separowania społeczeństwa od informacji na temat tego, co się w tej instytucji dzieje, w tym o działaniach oświatowych. Choć SW udostępnia na swojej stronie internetowej pewne informacje, ich zakres jest wyłącznie podstawowy. Powodzenie w pracy badacza zainteresowanego zgłębianiem problematyki na podstawie analizy materiałów źródłowych zależy od pomocy życzliwych osób⁴⁸.

⁴⁷ *Casus radomski* – zainicjowane w 2011 r. na mocy porozumienia między Politechniką Radomską a Aresztem Śledczym w Radomiu pierwsze w kraju 3,5-letnie studia dla osób skazanych w trybie dziennym na kierunku logistyka. Ich organizacja była następująca: przez pierwsze dwa lata wykładowcy przychodzili do jednostki, która udostępniała pomieszczenia dla celów dydaktycznych, natomiast przez pozostały czas przewidziany na cykl kształcenia skazani, 29 osób, opuszczali jednostkę, by odbywać praktyki w laboratoriach uczelni. W rezultacie 16 skazanych obroniło licencjat, uzyskując wysoką średnią ocen (Pietruszka, 2013, s. 120; <https://radom.wyborcza.pl/radom/7,48201,18809474,16-wiezniow-z-aresztu-w-radomiu-obronilo-licencjat-srednia.html> (dostęp: 25.09.2024)). W 2013 r. w wyniku umowy między Katolickim Uniwersytetem Lubelskim i dyrektorem OISW w Lublinie rozpoczęła się realizacja drugiego, podobnego projektu. W tym wypadku 36 skazanych podjęło studia na kierunku praca socjalna o specjalności *streetworking*; <https://lublin.wyborcza.pl/lublin/7,48724,20266255,studenci-wiezniowie-obronili-licencjat-eksperymentalny-projekt.html> (dostęp: 25.09.2024).

⁴⁸ Serdecznie dziękuję za okazane zrozumienie dla pracy badawczej i pomoc w dotarciu do materiałów źródłowych Panu Wizytatorowi z BP CZSW w Warszawie oraz Dyrekcji i Administracji CKU w Oddziale Zewnętrznym w Stargardzie Aresztu Śledczego w Szczecinie.

Bibliografia

- Aleksander T. (2009). *Andragogika. Podręcznik akademicki*, Instytut Technologii Eksploatacji.
- Aleksander T. (oprac.) (2003). *Kształcenie dorosłych*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, Żak, 866–870.
- Aleksander T. (oprac.) (2004). *Oświata*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3: *M–O*, Żak, 1022–1029.
- Aleksander T. (oprac.) (2004a). *Oświata pozaszkolna*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3: *M–O*, Żak, 1044–1047.
- Antosz A. (2006). Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa (1903–2003), *Rocznik Andragogiczny*, 109–123.
- Batorska U. (2005). Rodzaje i struktura bezrobocia w Polsce, *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 1, 239–250.
- Bąk I. (2015). Struktura i typologia przestrzenna przestępczości w Polsce, *Ekonometria*, 4(50), 43–61.
- Becielewska D. (2006). *Repetitorium z rozwoju człowieka*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Jeleniej Górze.
- Bedyński K. (2009). Naczelnicy więzień w Rawiczu i Wronkach 1945–1956, *Archiwum Kryminologii*, t. 31, 345–387.
- Bereźnicki F. (2014). *Kształcenie i studiowanie w szkole wyższej*, w: D. Ciechanowska (red.), *Perspektywy zmian w praktyce kształcenia akademickiego*, Pedagogium Wyd. TWP w Szczecinie, 9–18.
- Biezuński A. (2015). Przeobrażenia Służby Więziennej i polskiego więziennictwa w końcu XX wieku – zarys problemu, *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 88, 99–125.
- Boczkowski A. (2018). Badania ilościowe i jakościowe w socjologii między separacją epistemologiczną a praktyczną komplementarnością, *Roczniki Nauk Społecznych*, t. 10(46), nr 4, 63–80.

- Bogunia L. (2009). Edukacja skazanych w szkołach przywieziennych, pozawieziennych i formach pozaszkolnych w latach 2000–2007, *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. 24.
- Boyd D., Bee H. (2008). *Psychologia rozwoju człowieka*, Zys i S-ka.
- Brzechczyn K. (2021). Październik 1956 w Wielkopolsce. Geneza i przebieg, *Dodatek IPN do Głosu Wielkopolskiego z 22 października*; <https://ipn.gov.pl/pl/publikacje/periodyki-ipn/dodatki-historyczne-do/153100,Październik-56-w-Wielkopolsce-dodatek-IPN-do-Głosu-Wielkopolskiego-z-22-pazdzier.html> (22.05.2024).
- Brzezińska A., Applet K., Ziółkowska B. (2008). *Psychologia rozwoju człowieka*, GWP, 264–266.
- Bugajski Z. (1929). *Rozwój działalności kulturalno-oświatowej w więzieniach, jej zadania i obecna organizacja w Polsce*, w: Z. Bugajski (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, Związek Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej.
- Ciosek M. (2003). *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwo Prawnicze PWN.
- CKE (2013). *Sprawozdanie z osiągnięć zdających egzamin zawodowy oraz egzamin potwierdzający kwalifikacje w zawodzie w 2023 roku*, Warszawa, grudzień; https://cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_ZAWODOWY/informacje_o_wynikach/2023/Sprawozdanie_EZ_EK_w_2023_roku.pdf.
- CKE (2014). *Informacja wstępna o wynikach egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe, który odbył się w czerwcu 2014 r.* Warszawa, wrzesień; https://cke.gov.pl/images/files/zawodowe/informacje_o_wynikach/2014/Informacja_wstepna_o_wynikach_czerwiec_2014_do_publicacji_5.09.2014.pdf (15.05.2024).
- CKE (2015). *Sprawozdanie z osiągnięć zdających egzamin potwierdzający kwalifikacje w zawodzie w roku szkolnym 2014/2015*, wrzesień; https://cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_ZAWODOWY/informacje_o_wynikach/2015/Sprawozdanie_z_przebiegu_egzaminu_potwierdzajacego_kwalifikacje_w_zawodzie_w_roku_szkolnym_2014-2015_17092015.pdf (15.05.2024).
- CKE (2019). *Osiągnięcia uczniów kończących gimnazjum w roku 2019*; https://cke.gov.pl/images/_KOMUNIKATY/Sprawozdanie_egzamin%20gimnazjalny%202019.pdf (22.05.2024).
- CKE (2023). *Sprawozdanie z osiągnięć zdających egzamin zawodowy oraz egzamin potwierdzający kwalifikacje w zawodzie w 2023 roku*, grudzień; https://cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_ZAWODOWY/informacje_o_wynikach/2023/Sprawozdanie_EZ_EK_w_2023_roku.pdf (22.05.2024).

- CKE (2023a). *Informacja o wynikach egzaminu maturalnego przeprowadzonego w terminie głównym, dodatkowym i poprawkowym w 2023 roku*, wrzesień; https://www.cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_MATURALNY_OD_2015/Informacje_o_wynikach/2023/Informacja%20o%20wynikach%20egzaminu%20maturalnego%202023.pdf (17.05.2023).
- CKE (2023b). *Sprawozdanie z egzaminu ósmoklasisty w 2023 r.*; <https://cke.gov.pl/egzamin-osmoklasisty/wyniki/sprawozdanie-z-egzaminu-osmoklasisty-w-2023-r/> (7.05.2024).
- CKE (2024). *Egzaminy zawodowe*; <https://cke.gov.pl/egzamin-zawodowy/egzamin-w-nowej-formule/strona-o-egzaminie/> (17.05.2024).
- Czapiński J. (1994). *Cywilizacyjna rola edukacji. Dlaczego warto inwestować w wykształcenie*, Instytut Studiów Społecznych.
- Czapów Cz. (1961). *Młodzież a przestępstwo*, cz. 1, Nasza Księgarnia.
- Czerwiński D. (2014). Praca polityczno-wychowawcza w więzieniach województwa gdańskiego w okresie stalinizmu w świetle dokumentów resortu bezpieczeństwa, *Argumenta Historica Czasopismo Naukowo-Dydaktyczne*, 1, 43–54.
- Dubas E., Świtalski W. (red.) (2011). *Biografia i badanie biografii. Uczenie się z własnej biografii*, t. 1, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dubas E., Świtalski W. (red.) (2012). *Biografia i badanie biografii. Uczenie się z biografii innych*, t. 2, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Fidelus A. (2012). *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Wyd. UKSW.
- Filipiak E. (2011). *Z Wygotskim i Brunerem w tle: Słownik pojęć kluczowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Friszke A. (2017). Aresztowani, internowani, skazani. Pozbawieni wolności w okresie stanu wojennego 1981–1983/1984, *Kwartalnik Historyczny*, t. 124, 2, 267–293.
- Gierszewska D., Skrzyński H. (2022). *Potencjał kadrowy Centrów Kształcenia Ustawicznego przy jednostkach penitencjarnych w kontekście edukacji skazanych*, w: M. Szewczyk, S. Grzesiak (red.), *Potencjał kadrowy Służby Więziennej w kontekście wykonywania zadań służbowych*, Wyd. DiG i SWWS, 357–373.
- Głowacki A. (oprac.) (2017). *Czy warto się kształcić? Komunikat z badań Nr 62/2017*, CBOS.
- Goraus-Tańska K., Osika Z. (2020). Stopnie wyższego wykształcenia a zarobki w Polsce i innych krajach OECD, *Ekonomista*, 3, 341–371.
- Górski S. (1985). *Metodyka resocjalizacji*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
- Grotowska-Leder J., Rek-Woźniak M., Kudlińska I. (2016). Polityka przebiegu życia – teoretyczne i metodologiczne ramy badań na procesem osiągnięcia dorosłości, *Przegląd Socjologiczny*, 2(65), 2, 83–104.

- Gulla B., Tucholska K., Wysocka-Pleczyk M. (2015). Indywidualna perspektywa czasowa osób skazanych na kary izolacyjne – implikacje dla oddziaływań resocjalizacyjnych, *Resocjalizacja Polska*, 10, 41–54.
- GUS (1931). *Mały rocznik statystyczny 1931*, Rok wydawnictwa II, Warszawa.
- GUS (1937). *Mały rocznik statystyczny 1937*, R. VII, Warszawa.
- GUS (1939). *Mały rocznik statystyczny 1939*, R. X, Warszawa.
- GUS (1966). *Rocznik statystyczny 1966*, R. XXVI, Warszawa.
- GUS (1970). *Rocznik statystyczny 1970*, R. XXX, Warszawa.
- GUS (1989). *Rocznik statystyczny 1989*, R. 32, Warszawa.
- GUS (1990). *Rocznik statystyczny 1996*, GUS, Warszawa.
- GUS (1998). *Mały rocznik statystyczny 1998*, Warszawa.
- GUS (1999). *Mały rocznik statystyczny 1999*, Warszawa.
- GUS (2000). *Mały rocznik statystyczny 2000*, Warszawa.
- GUS (2001). *Mały rocznik statystyczny 2001*, Warszawa.
- GUS (2002). *Mały rocznik statystyczny 2002*, Warszawa.
- GUS (2003). *Mały rocznik statystyczny Polski 2003*, Warszawa.
- GUS (2006). *Mały rocznik statystyczny 2006*, Warszawa.
- GUS (2007). *Mały rocznik statystyczny 2007*, Warszawa.
- GUS (2012). *Mały rocznik statystyczny 2012*, Warszawa.
- GUS (2018). *Mały rocznik statystyczny 2018*, Warszawa.
- GUS (2020). *Mały rocznik statystyczny 2020*, Warszawa.
- GUS (2023). *Mały rocznik statystyczny Polski 2023*, Warszawa.
- GUS (2023a). *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2023*, Warszawa.
- GUS (2024). *Stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 1990–2024*; <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2024,4,1.html> (13.03.2024).
- GUS, Departament Opracowań Statystycznych (oprac.) (2018). *100 lat Polski w liczbach 1918–2018*, Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Hejnicka-Bezwińska T. (2008). *Pedagogika ogólna*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o.
- Helios J., Jedlecka W., Kalisz T. (2020). *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Helta F., Wiczowski K. (1987). Organizacja procesu dydaktyczno-wychowawczego w szkołach przywieziennych, *Oświata Dorosłych*, 2, 98–103.
- <https://cke.gov.pl/egzamin-osmoklasisty/o-egzaminie/> (7.05.2024).
- <https://lublin.wyborcza.pl/lublin/7,48724,20266255,studenci-wieznio-woie-obronili-licencjat-eksperymentalny-projekt.html> (22.05.2024).
- <https://radom.wyborcza.pl/radom/7,48201,18809474,16-wieznio-wo-z-aresztu-w-radomiu-obronilo-licencjat-srednia.html> (22.05.2024).
- <https://statystyka.policja.pl/st/przestępstwa-ogolem/121940,Przestępstwa-ogolem.html> (15.03.2024).
- <https://sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-w-stargardzie-wyjatkowy-jubileusz-istnienia-centrum-kształcenia-ustawicznego-w-zakładzie-karnym-w-stargardzie> (22.04.2024).
- <https://sw.gov.pl/strona/power-2014-2020> (14.04.2024).
- <https://www.prawo.pl/samorząd/czy-absolwent-sredniego-studium-zawodowego-może-rozpoznać-naukę-od-iii-semestru-w-liceum-ogólnokształcącym-dla-dorosłych,229276.html> (14.04.2024).
- Illeris K. (2009). O specyfice uczenia się ludzi dorosłych, *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 1(45), 85–95.
- Jadeszko M. (2018). *Zjawisko autoagresji wśród osób pozbawionych wolności*, w: S. Grzesiak (red.), *Psychopedagogiczne konteksty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo DIG, 173–195.
- Jarzębińska A. (2017). Szkolnictwo przywiezienne w Polsce w latach szkolnych 2003/2004–2016/2017, *Edukacja Dorosłych*, 2, 197–212.
- Jarzębińska A. (2018). Środowisko szkoły przywieziennej w deskrypcjach uwiezionych uczniów, *Szkoła Specjalna*, 3, 173–185.
- Jarzębińska A. (2020). Kształcenie i szkolenie kursowe osób osadzonych w latach 1999–2020, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 3–4, 126–143.
- Jarzębińska A. (2023). Kontakty osób odbywających karę pozbawienia wolności z członkami rodziny i innymi bliskimi, *Polityka Społeczna*, 11–12, 31–36.
- Jarzębińska A. (2025). Kształcenie osób skazanych w szkołach i placówkach poza instytucją penitencjarną, *Edukacja Dorosłych*, nr 1(90), 67–79.
- Jarzębińska A., Iwański R., Leszko M. (2021). Źródła i formy kontaktów z bliskimi mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności, *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, 2(20), 203–216.
- Jasiński J. (1978). Kształtowanie się polityki kryminalnej sądów w latach 1972–1976, *Państwo i Prawo*, z. 2, 42–45.

- Jeruszką U. (2021). *Ustawiczne kształcenie osób 60+*, Wyd. UKSW.
- Juwa M. (2013). Kształcenie w procesie resocjalizacji skazanych, *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 78, 117–132.
- Kaliński J. (2009). *Transformacja gospodarki polskiej w latach 1989–2004*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Kazimierska I., Lachowicz I., Piotrowska L. (2014). *Uczenie się dorosłych – cykl Kolba*, Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Kędzierska J. (oprac.) (2003). *Kształcenie*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, Żak, 858–862.
- Kędzierski W. (2017). Deprywacyjne oraz subkulturowe aspekty odbywania kary pozbawienia wolności, *Probacja*, 1, 49–69.
- Kilian M. (2015). Metodyka edukacji osób w starszym wieku: podstawowe wskazówki i zasady, *Forum Pedagogiczne* 1, 171–185.
- Knowels M.S., Holton E.F., Swanson R.A. (2009). *Edukacja dorosłych*, PWN.
- Kokocińska A. (2015). *Spoleczna wartość wyższego wykształcenia*, Wyd. UAM.
- Kolb D. (1984). *Experiential learning*, Prentice Hall.
- Konieczna I., Smolińska K. (2022). Dokąd zmierza edukacja? Kontekst zmian systemu kształcenia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce, *Szkoła Specjalna*, 5, 345–358.
- Konopnicki J. (1964). *Zaburzenia w zachowaniu dzieci a środowisko*, PWN.
- Korwin-Szymanowska A. (2021). Czas w percepcji osób pozbawionych wolności, *Forum Pedagogiczne*, 1(11), 147–157.
- Kozłowski T. (2010). *Więziennictwo dekady Gierka*, w: Ł. Kamiński, T. Kozłowski (red.), *Letnia szkoła historii najnowszej 2010: referaty*, Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 172–181.
- Kożuch S. (1962). O pracy szkoły więziennej, *Oświata Dorosłych*, 1962, 3.
- Krawcewicz S. (1976). *Kształcenie ustawiczne nauczycieli*, Nasza Księgarnia.
- Kulpa J. (1975). *Podstawy kształcenia ustawicznego*, PWN.
- Kunasz M. (2015). Wykształcenie jako czynnik determinujący długość życia, *Edukacja Ekonomistów i Menadżerów*, 3 (37), 93–110.
- Kupisiewicz Cz. (oprac.) (2004). *Nauczanie*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3: *M–O*, Żak, 511–512.
- Kurdybacha Ł. (1963). Poglądy pedagogiczne Szymona Maryckiego, *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 6, 3–39.

- Kurek A. (2009). Księgozbiory więzienne i czytelnictwo w polskich zakładach penitencjarnych, *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 135–161.
- Lelental S. (2016). *Początki, rozwój i stan obecny ustawodawstwa o wykonywaniu kar i innych środków prawnokarnej reakcji na przestępstwo w Polsce w latach 1918–2015*, w: M. Głuszak, D. Wiśniewska-Józwiak (red.), *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi J. Matuszewskiemu*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, 349–375.
- Leszczyńska C. (2018). *Polska 1918–2018. Historia Polski w liczbach*, t. 5, Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Liberska H. (2008). *Realizacja zadań rozwojowych a poczucie dobrostanu w średniej dorosłości*, w: E. Rydz, D. Musiał (red.), *Z zagadnień psychologii rozwoju człowieka*, vol. 2, TN KUL, 249–262.
- Łuczak E. (2019). Rola edukacji w readaptacji społecznej skazanych, *Edukacja Ustawiczna Dorosłych*, 4, 81–90.
- Machcewicz P. (2010). *Odwilż 1956*, w: K. Persaka, P. Machcewicz (red.), *Polski wiek XX to*, t. 3, Wyd. Bellona i Muzeum Historii Polski, 199–237.
- Machel H. (2003). *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche.
- Makowska M., Boguszewski R. (2013), *Analiza danych zastanych*, w: M. Makowska (red.), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Scholar.
- Maleszyk R. (2009). Więziennictwo polskie na tle dziejów państwa w latach 1918–1956, *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 9–32.
- Matulka Z. (1992). *Kształcenie ustawiczne*, w: T. Wujek (red.), *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, PWN, 316–320.
- Matysiak-Błaszyk A. (2016). *Więzienne macierzyństwo, studium socjopedagogiczne*, Wyd. Nauk. UAM.
- Matysiak-Błaszczyk A. (2020). Obraz macierzyństwa uwięzionych kobiet a ich wczesnosocjalizacyjne doświadczenia życia rodzinnego, *Resocjalizacja Polska*, 20, 249–265.
- Michalak J.M. (oprac.) (2007). *Ustrój szkolny*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, Żak, 1171–1178.
- Michalska A., Michalski D. (2020). *Zachowania niepożądane w zakładach karnych. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo AEH.
- Mikut M. (2014). Zaangażowanie w studiowanie czy pozorowanie?, *Pedagogika Szkoły Wyższej*, 1, 105–121.
- Miszewski K. (2017). O (nie)szkodliwości kary długoterminowego pozbawienia wolności na psychikę i zdrowie fizyczne więźniów, *Archiwum Kryminologii*, t. 39, 197–229.

- Miśkiewicz B. (1985). *Wstęp do badań historycznych*, PWN.
- Moczydłowski P. (2024). *Raport o aktualnej kondycji więziennictwa polskiego*; https://www.adwokatura.pl/admin/wgrane_pliki/file-raport-o-wieziennictwie-30429.pdf (15.03.2024).
- Mościcka L. (1970). *Przestępczość nieletnich: podłoże, geneza, motywy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MS, CZSW (2024). *Miesięczna informacja statystyczna kwiecień 2024*, 16 maja; <https://sw.gov.pl/strona/Statystyka> (28.05.2024).
- MS, CZSW (2024). *Miesięczna informacja statystyczna. Czerwiec 2024*, 12 lipca; <https://sw.gov.pl/strona/Statystyka> (6.08.2024).
- Najwyższa Izba Kontroli (2020). *Informacja o wynikach kontroli. Resocjalizacja osób pozbawionych wolności przez aktywizację zawodową*, Nr ewid. 205/2020/P/20/075/LOP.
- Nalaskowski F., Dejna D. (2020). Potencjał badań edukacyjnych bazy danych Internetowej Rejestracji Kandydatów – metoda analityczna desk research, *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, 2(18), 423–437.
- Nielaczna M. (2017). *Cierpienie systemowe. Dożywotnie więzienie dla winnych i niewinnych*, w: Ł. Chojniak (red.), *Niesłuszne skazania – przyczyny i skutki*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 187–206.
- Niewiadomska I. (2007). *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, KUL.
- Nowak J., Wieteska M. (red.) (2019). *Polska 1989–2019. Społeczeństwo, gospodarka, kultura*, Polski Instytut Ekonomiczny.
- Nowak M.B., Strzelec M. (2023). (Nie)bezpieczne plany życiowe osób skazanych na karę pozbawienia wolności w kontekście zjawiska powrotności do przestępstwa, *Probacja*, 3, 81–104.
- Olejek M. (2000). Średnia dorosłość. Wiek średni, w: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, 234–262.
- Opora R. (2015). *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, PWN.
- Pawelczyńska A. (1964). *Przestępczość grup nieletnich*, Książka i Wiedza.
- Pawłowska-Cyprysiak K. (2018). Uczenie się pracowników starszych – raport wstępny z badań, *Bezpieczeństwo Pracy. Nauka i Praktyka*, 5, 16–21.
- Pecyna S.M.B., Filipowski H. (2015). *Uwięziony uczeń wart uwagi nauczycieli resocjalizujących portret własny*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu.
- Pierzchała K. (2013). *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*, Wyd. Adam Marszałek.

- Pietruszka N. (2013). Kształcenie na poziomie wyższym w polskim więziennictwie – cel do osiągnięcia perspektywicznie czy wyzwanie?, *Pedagogika Szkoły Wyższej*, 2, 111–124.
- Platon (1958). *Państwo*, przeł. i wstęp W. Witwicki, t. 1, PWN.
- Pomiankiewicz J. (2019). Więziennictwo jako element aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej w latach 1944–1956, *The Prison Systems Review*, 102, 7–26.
- Porzucek-Miskiewicz M., Wawrzyniak S., 2018. O funkcjach motywacji w dydaktyce akademickiej, *Pedagogika Szkoły Wyższej*, 2(24), 117–130.
- Półturzycki J. (1981). *Tendencje rozwojowe kształcenia ustawicznego*, PWN.
- Ptaszyński A. (2020). System więziennictwa w latach 1945–1958. Analiza na przykładzie funkcjonowania Wojewódzkiego Więzienia Karno-Śledczego w Bydgoszczy, *Świat Idei i Polityki*, t. 19, 193–210.
- Radziejowska H. (2008). Centra kształcenia ustawicznego w Polsce 1989–2008, *Rocznik Andragogiczny*, 116–133.
- Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1924*, R. 3, wyd. 1925.
- Rodak M. (2009). Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania, *Archiwum Kryminologii*, t. 31, 101–145.
- Rola B. (2024). Jak motywować uczniów do nauki – cztery style motywacji i jak wspierać każdy z nich, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 1, 33–44.
- Sapia-Drewniak E. (2012). Problemy szkolnictwa przywieziennego na łamach „Oświaty Dorosłych” (1957–1990), *Rocznik Andragogiczny*, 218–231.
- Sasanka P. (2011). *Polska Gierka – dekada przerwana czy zmarnowana?*, w: *PRL od grudnia 70 do czerwca 89. Polski wiek XX*, t. 4, Muzeum Historii Polski, Dom Wydawniczy Bellona, 7–34.
- Sobczak K. (2024). *Warunkowe zwolnienia zmarginalizowane, teraz do odmrożenia*; <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/beda-zmiany-w-zakresie-warunkowego-zwolnienia,526091.html> (22.05.2024).
- Sulek A. (2002). *Ogród metodologii socjologicznej*, Scholar.
- Szczepanik R. (2012). Trudności w pracy wychowawcy więziennego w PRL na łamach „Gazety Penitencjarnej”, *Resocjalizacja Polska*, 3, 301–316.
- Szecówka A. (2007). *Kształcenie resocjalizujące*, w: B. Urban, M. Stanik (red.). *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, Wyd. Nauk. PWN, 249–277.
- Sztaudynger J.J., Sztaudynger M. (2003). Ekonometryczne modele przestępczości, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, LXV, z. 3, 127–143.

- Szymanowski T., Świda Z. (1999). *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Librata.
- Śliwak K. (2012). Reforma oświatowa Janusza Jędrzejewicza przedstawiona na łamach „Polski Zachodniej”, *Ogrody Nauk i Sztuk*, 2, 159–167.
- Tomasz W., Hejmej A. (2015). Charakterystyka nieformalnych struktur podkultury więziennej, *Państwo i Społeczeństwo*, XV, nr 2, 79–88.
- Toroń-Fórmanek T. (2021). Przestępczy styl życia w perspektywie biograficznej skazanych kobiet i mężczyzn, *Biografistyka Pedagogiczna*, t. 6, nr 1, 463–480.
- Tubek S. (2000). Specyfika pracy w szkołach przywieszennych, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 1, 37–38.
- Tubek S. (1988). Rola szkoły w procesie resocjalizacji skazanych. *Oświata Dorosłych*, 9, 531–534.
- Wiatrowski T. (oprac.) (2003). *Kształcenie ustawiczne dorosłych*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, 903–910.
- Wiczowski K. (1987). Na peryferiach oświaty, *Oświata Dorosłych*, 9, 534–537.
- Widelak D. (1999). *Szkolnictwo przywieszenne w Polsce (1945–1995)*, Uniwersytet Opolski.
- Widelak D. (2008). *Kształcenie osadzonych w polskiej praktyce penitencjarnej*, w: Z. Jasiński, A. Kurek, D. Widelak (red.), *W dziewięćdziesięciolecie polskiego więziennictwa. Księga jubileuszowa*, Instytut Nauk Pedagogicznych UO, 261–288.
- Wierzbicki P. (1976). *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Wyd. Prawnicze.
- Wołoszyn S. (1964). *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, PWN.
- Wołowicz M. (1990). *Nauczanie ogólne i zawodowe skazanych*, w: A. Marek (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988 (1990)*, Wyd. Prawnicze, 387–421.
- Wroczyński R. (1973). *Edukacja permanentna*, PWN.
- Wujek T. (1996). *Stan i perspektywy przemian oświaty dorosłych w Polsce*, w: T. Wujek (red.), *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, PWN, 352–353.
- Wujek T. (1996). *Wprowadzenie do andragogiki*, PWN.
- Zahradniczek K. (2008). *Dydaktyka – teoria nauczania i uczenia się*, w: W. Ciechaniewicz (red.), *Pedagogika*, Wyd. Lekarskie PZWL, 173–189.

Akty prawne

- Dekret Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych*. Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r., Nr 15 poz. 202.
- Dekret o obowiązkach szkolnym z dnia 7 lutego 1919 r.*, Dz.Pr.P.P. 1919 Nr 14 poz. 147.

- Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 2 września 1939 r. o amnestii*, Dz.U. 1939 Nr 87 poz. 553.
- Dekret z dnia 19 lipca 1977 r. o amnestii*, Dz.U. 1977 Nr 24 poz. 102.
- Dekret z dnia 2 sierpnia 1945 r. o amnestii*, Dz.U. 1945 Nr 28 poz. 172.
- Dekret z dnia 20 lipca 1964 r. o amnestii*, Dz.U. 1964 Nr 27 poz. 174.
- Dekret z dnia 23 listopada 1945 r. o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym*, Dz.U. 1946 Nr 2 poz. 9.
- Dekret z dnia 7 grudnia 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego*, Dz.U. 1954 Nr 54 poz. 269.
- Instrukcja CZZZK z dnia 31 lipca 1991 r. w sprawie realizacji zadań i obowiązków w oddziaływaniach penitencjarnych przez uczenie*.
- Instrukcja Ministerstwa Oświaty z 4 maja 1948 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym*, Dz.U. Ministerstwa Oświaty Nr 5, 21 czerwca 1948 r.
- Instrukcja Nr 2/2017 z dnia 4 lutego 2017 r. w sprawie szczegółowego trybu organizowania nauczania w szkołach oraz szkolenia kursowego w zakładach karnych i aresztach śledczych*.
- Instrukcja w sprawie regulaminu więziennego z 11 czerwca 1945 r.*; <https://fbc.pionier.net.pl/details/nnx41V0> *Instrukcji w sprawie regulaminu więziennego z 11 czerwca 1945 roku*; <https://fbc.pionier.net.pl/details/nnx41V0>.
- Karta Narodów Zjednoczonych podpisana w San Francisco w dniu 26 czerwca 1945 r.*, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej* (Dz.U.U.E.C.2007.303.1).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu RP z dnia 19 listopada 2004 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o systemie oświaty*, Dz.U. 2004 Nr 256 poz. 2572.
- Obwieszczenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 10 listopada 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Rozporządzenie MEN z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych*, Dz.U. 2023 poz. 2572.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona 10 grudnia 1948 r. w Paryżu podczas trzeciej Sesji Ogólnego Zgromadzenia ONZ*.
- Rekomendacje Nr R(89) 12 Komitetu Ministrów państw członkowskich o edukacji w więzieniu przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 13 października 1989 r.*

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 czerwca 2009 roku w sprawie publicznych placówek kształcenia ustawicznego, publicznych placówek kształcenia praktycznego oraz publicznych ośrodków dokształcania i doskonalenia zawodowego, Dz.U. 2009 Nr 99 poz. 828.*
- Rozporządzenie MEN z dnia 3 sierpnia 2000 r. w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli, Dz.U. Nr 70 poz. 825.*
- Rozporządzenie MEN z dnia 19 kwietnia 1999 r. w sprawie zasad oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkołach publicznych, Dz.U. 1999 Nr 41 poz. 413.*
- Rozporządzenie MEN z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, Dz.U. 2020 poz. 493, 530, 564, 657, 781 i 872.*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Nauki z dnia 6 października 2023 r. w sprawie kształcenia ustawicznego w formach pozaszkolnych, Dz.U. 2023 poz. 2175.*
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 13 listopada 2021 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania, Dz.U. 2021 poz. 2285.*
- Rozporządzenie MS z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz.U. 1998 Nr 111 poz. 699.*
- Rozporządzenie MS z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, t.j. Dz.U. 2013 poz. 1067.*
- Rozporządzenie MS z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz.U. 1989 Nr 31 poz. 166.*
- Rozporządzenie MS z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego, Dz.U. Nr 71 poz. 577.*
- Rozporządzenie MS z dnia 20 kwietnia 1926 r. o zaspokajaniu potrzeb religijnych więźniów i o działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach, Dz. Urz. MS, 1926 Nr 9 poz. 10.*
- Rozporządzenie MS z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz.U. 2016 poz. 2231.*
- Rozporządzenie MS z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz.U. 2022 poz. 2847.*
- Rozporządzenie MS z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz.U. 2003 Nr 152 poz. 1493.*

- Rozporządzenie MS z dnia 28 listopada 2016 r. w sprawie sposobu i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych i aresztach śledczych*, Dz.U. 2016 poz. 2004.
- Rozporządzenie MS z dnia 19 grudnia 2016 r. w sprawie warunków bytowych osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych*, Załącznik do obwieszczenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 8 września 2024 r., Dz.U. poz. 1406.
- Rozporządzenie MS z dnia 13 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych*, Dz.U. z dnia 9 marca 2004 r.
- Rozporządzenie MS z dnia 19 listopada 1998 r. w sprawie nauczania w zakładach karnych oraz zasad odpłatności za pracę skazanych w warsztatach szkolnych i wykonywaną przez skazanych odbywających praktyczną naukę zawodu*, Dz.U. 1998 Nr 156 poz. 1025.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie organizacji więziennictwa z dnia 7 marca 1928 r.*, Dz.U. Nr 29 poz. 272.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny*, Dz.U. 1932 Nr 60 poz. 571.
- Uchwała nr 448 Prezydium Rządu z dnia 23 czerwca 1951 r. w sprawie ustroju szkolnictwa zawodowego*, M.P. 1951 Nr 59 poz. 776.
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.*
- Ustawa kodeks karny wykonawczy z dnia 19 kwietnia 1969 r.*, Dz.U. Nr 13 poz. 98.
- Ustawa o organizacji więziennictwa z 26 lipca 1939 r.*, Dz.U. 1939 Nr 68 poz. 457.
- Ustawa z 7 kwietnia 1949 r. o likwidacji analfabetyzmu*, Dz.U. Nr 25 poz. 177.
- Ustawa z dnia 10 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej*, t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1683, 1860.
- Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa*, Dz.U. z 1932 r. Nr 38, poz. 389.
- Ustawa z dnia 11 września 1956 r. o przejściu więziennictwa do zakresu działania Ministra Sprawiedliwości*, Dz.U. 1956 Nr 41 poz. 188.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo oświatowe*, Dz.U. z 2017 r. poz. 60.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe*, t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 900, 1672, 1718, 2005.
- Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*, Dz.U. 1961 Nr 32 poz. 160.
- Ustawa z dnia 17 lipca 1986 r. o szczególnym postępowaniu wobec sprawców niektórych przestępstw*, Dz.U. 1986 Nr 26 poz. 126.
- Ustawa z dnia 17 lutego 1999 r. o ratyfikacji Traktatu Północnoatlantyckiego, sporządzonego w Waszyngtonie dnia 4 kwietnia 1949 roku*, Dz.U. 1999 Nr 13 poz. 111.
- Ustawa z dnia 18 lipca 1974 r. o amnestii*, Dz.U. 1974 Nr 27 poz. 159.

- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny*, Dz.U. 1969 Nr 13 poz. 94.
- Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. Nr 205 poz. 1206.
- Ustawa z dnia 21 lipca 1969 r. o amnestii*, Dz.U. 1969 Nr 21 poz. 151.
- Ustawa z dnia 21 lipca 1983 r. o amnestii*, Dz.U. 1983 Nr 39 poz. 177.
- Ustawa z dnia 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw*, Dz.U. 2003 Nr 142 poz. 1380.
- Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa*, Dz.U 1939 Nr 68 poz. 457.
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela*, t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 984, 1234, 1586, 1672, 2005.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny wykonawczy*, tekst ogł. Dz.U. 1997 Nr 90 poz. 557.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny*, tekst ogł. Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks postępowania karnego*, tekst ogł. Dz.U. 1997 Nr 89 poz. 555.
- Ustawa z dnia 7 grudnia 1989 r. o amnestii*, Dz.U. 1989 Nr 64 poz. 390.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*, t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 750.
- Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami. Przyjęte w Genewie w 1955 r. przez Pierwszy Kongres Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zapobiegania Przestępczości i Postępowania ze Sprawcami Przestępstw i zaaprobowane przez Radę Gospodarczą i Społeczną w rezolucji 663C (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r. oraz 2076 (LXII) z dnia 13 maja 1977 r.*
- Zarządzenie MS z dnia 26 stycznia 1967 r. w sprawie regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania*, Dz. Urz. MS Nr 2 poz. 2.
- Zarządzenie MS w sprawie zbiorczych zakładów szkolnych w zakładach karnych z dnia 3 sierpnia 1962 r.*, Dz. Urz. Min. Spraw. Nr 3 poz. 19.
- Zarządzenie MS z 15 września 1983 r. w sprawie zasad i trybu nauczania w zakładach karnych*, Dz. Urz. MS Nr 6.
- Zarządzenie MS z dnia 24 listopada 1958 r. w sprawie uznania szkół dla więźniów za szkoły specjalne*, M.P. 1959 r. Nr 8 poz. 32.
- Zarządzenie MS z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności*, Dz. Urz. MS Nr 2 poz. 12 z późn. zm.
- Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego SW z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.*

Spis tabel

Tabela 1.	Populacja osób osadzonych wg statusu (stan na 31 grudnia 2023 r.)	22
Tabela 2.	Osoby skazane i tymczasowo aresztowane wg wieku (stan na 31 grudnia 2023 r.) (n = 72766)	22
Tabela 3.	Orzeczenia wykonywane za przestępstwa określone w k.k. z 1997 r. (stan na 31 grudnia 2023 r.) (n = 68913)	24
Tabela 4.	Skazane osoby wg wymiaru zasadniczej kary pozbawienia wolności (stan na 31 grudnia 2023 r.) (orzeczenia prawomocne i nieprawomocne) (n = 57310)	25
Tabela 5.	Osoby skazane i ukarane wg typu zakładu karnego oraz systemu odbywania kary (stan na 31 grudnia 2023 r.) (n = 65392)	26
Tabela 6.	Źródła w badaniu własnym	69
Tabela 7.	Populacja osób osadzonych (stan na 31 grudnia) w wybranych latach okresu 1997–2022	94
Tabela 8.	Osoby skazane i tymczasowo aresztowane wg wieku w wybranych latach okresu 1997–2022 (stan na 31 grudnia)	95
Tabela 9.	Orzeczenia wykonywane za przestępstwa określone w kodeksie karnym z 1997 r. w wybranych latach okresu 2000–2022 (dotyczy skazanych i tymczasowo aresztowanych)	97
Tabela 10.	Skazane osoby wg wymiaru zasadniczej kary pozbawienia wolności wykonywanej w wybranych latach okresu 1997–2022 (orzeczenia prawomocne i nieprawomocne)	100
Tabela 11.	Osoby skazane i ukarane wg typu zakładu karnego w wybranych latach okresu 2001–2022 (stan na 31 grudnia)	102
Tabela 12.	Osoby skazane i ukarane wg systemu wykonywania kary pozbawienia wolności w wybranych latach okresu 2001–2022 (stan na 31 grudnia)	103

Tabela 13a. Zespoły szkół dla dorosłych i centra kształcenia ustawicznego w zakładach karnych w latach szkolnych 1997/1998–2009/2010 (stan na koniec lat szkolnych).	106
Tabela 13b. Zespoły szkół dla dorosłych i centra kształcenia ustawicznego w zakładach karnych w latach szkolnych 2010/2011–2022/2023 (stan na koniec lat szkolnych).	107
Tabela 14. Centra kształcenia ustawicznego w zakładach karnych i aresztach śledczych wg stanu na dzień 1 września 2023 r.	108
Tabela 15. Liczba szkół i oddziałów szkolnych oraz kwalifikacyjne kursy zawodowe i ich oddziały w zakładach karnych i aresztach śledczych w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023.	110
Tabela 16. Szkoły w zakładach karnych i aresztach śledczych wg poziomów kształcenia w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023	112
Tabela 17. Szkoły w jednostkach penitencjarnych wg rodzajów szkół i celu kształcenia w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023	115
Tabela 18. Zatrudnienie osób osadzonych w wybranych latach okresu 1997–2022, w tym w warunkach będących podstawą do zaliczenia praktycznej części kształcenia zawodowego (stan na koniec roku). . .	120
Tabela 19. Biblioteki w zakładach karnych i aresztach śledczych w latach 1997–2023.	124
Tabela 20. Liczba słuchaczy szkół oraz liczba słuchaczy Kkz prowadzonych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 1999/2000–2022/2023	126
Tabela 21. Liczba słuchaczy szkół w jednostkach penitencjarnych wg poziomów szkół w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023.	128
Tabela 22. Liczba słuchaczy szkół w jednostkach penitencjarnych w rodzajów szkół i celu kształcenia w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023	131
Tabela 23. Nauczyciele szkół w zakładach karnych i aresztach śledczych w latach szkolnych 1998/1999– 2022/2023	136
Tabela 24. Wyniki dydaktyczne w zespołach szkół i centrach w jednostkach penitencjarnych na podstawie pomiarów wewnątrzszkolnych w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023	142
Tabela 25. Wyniki egzaminu maturalnego w szkołach w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 1997/1998–2004/2005.	144

Tabela 26.	Wyniki sprawdzianu w klasie szóstej w szkołach podstawowych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2002/2003–2014/2015	145
Tabela 27.	Wyniki sprawdzianu ósmoklasisty w szkołach podstawowych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2019/2020–2022/2023	146
Tabela 28.	Wyniki egzaminu gimnazjalnego w gimnazjach w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2017/2018.	148
Tabela 29.	Wyniki egzaminu z przygotowania zawodowego w zasadniczych szkołach zawodowych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2013/2014	149
Tabela 30.	Wyniki egzaminu z przygotowania zawodowego i nowego egzaminu zawodowego w technikach, liceum zawodowym oraz w szkole policealnej w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2019/2020	150
Tabela 31.	Wyniki egzaminów potwierdzających kwalifikację w zawodzie i egzaminów zawodowych w ramach kwalifikacyjnych kursów zawodowych w CKU w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2013/2014– 2022/2023	151
Tabela 32a.	Wyniki egzaminu maturalnego w szkołach prowadzonych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2004/2005–2013/2014	152
Tabela 32b.	Wyniki egzaminu maturalnego w szkołach prowadzonych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2014/2015–2022/2023	152
Tabela 33.	Liczba szkoleń kursowych i ich uczestników w latach 1997–2023	154
Tabela 34.	Wskaźnik frekwencji na zajęciach szkolnych i wycofań z kształcenia w latach szkolnych 1997/1998–2022/2023	158
Tabela 35.	Obecność słuchaczy na sprawdzianie w klasie szóstej szkoły podstawowej w latach szkolnych 2005/2006–2022/2023	161
Tabela 36.	Obecność słuchaczy na egzaminie ósmoklasisty w szkołach podstawowych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2019/2020–2022/2023.	161
Tabela 37.	Obecność słuchaczy na egzaminie gimnazjalnym w gimnazjach w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2017/2018.	162

Tabela 38.	Obecność słuchaczy na egzaminie z przygotowania zawodowego w zasadniczych szkołach zawodowych w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2013/2014	163
Tabela 39.	Obecność słuchaczy na egzaminie z przygotowania zawodowego i nowym egzaminie zawodowym w technikach, liceum zawodowym oraz w szkole policealnej w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2019/2020.....	164
Tabela 40.	Obecność słuchaczy na egzaminach zawodowych w ramach kwalifikacyjnych kursów zawodowych prowadzonych w CKU w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2013/2014–2022/2023	165
Tabela 41.	Obecność słuchaczy na egzaminach maturalnych w szkołach w jednostkach penitencjarnych w latach szkolnych 2005/2006–2022/2023	167
Tabela 42.	Liczba skazanych-słuchaczy szkół systemu oświaty na wolności i uczelni wyższych w okresie 2000/2001–2022/2023	170

Streszczenie

Kształcenie osób przebywających w izolacji penitencjarnej (w latach 1997–2023)

W monografii przedstawiono charakterystykę stanu kształcenia osób osadzonych od początków polskiego więziennictwa do 2023 r. Okres do 1996 r. opisano na podstawie literatury przedmiotu. Charakterystyka dalszych dziejów kształcenia osób osadzonych to wynik badania własnego. Przeprowadzono je drogą analizy materiałów będących w wewnętrznym obiegu więziennictwa, a dotyczących pracy szkół w zakładach karnych oraz aktów prawnych, którymi regulowano wówczas kwestie kształcenia prowadzonego w warunkach penitencjarnych.

Ustalono, że zmniejszyła się liczba zakładów penitencjarnych prowadzących kształcenie szkolne osób osadzonych: z 30 w roku szkolnym 1997/1998 do 18 centrów kształcenia ustawicznego i jednej filii w roku 2022/2023. Względnie stabilna okazała się liczebność populacji słuchaczy szkół i kwalifikacyjnych kursów zawodowych w zakładach karnych. Było ich od 5 tys. w roku szkolnym 2022/2023 do ponad 3 tys. w roku 2010/2011, a procesem ich uczenia się kierowało rokrocznie około 300 nauczycieli. Przeanalizowano wyniki dydaktyczne szkół w zakładach karnych, ustalając, że: w zakresie egzaminu ósmoklasisty, gimnazjalnego i maturalnego plasowały się one niżej w porównaniu z wynikami ogólnokrajowymi; zbliżone wyniki osiągały z egzaminu potwierdzającego kwalifikację w zawodzie oraz z egzaminów zawodowych w szkołach średnich; wyższe z egzaminów na zakończenie zasadniczej szkoły zawodowej.

Opisano trudności i niepowodzenia w kształceniu osób osadzonych, wskazując między innymi: przedkładanie przez osoby skazane udziału w krótkich formach kursowych nad kształcenie szkolne, malejącą frekwencję na zajęciach powiązaną z dużym wskaźnikiem wycofań z kształcenia, wyraźny wskaźnik absencji na egzaminach końcowych.

Z tej wiedzy sformułowano uwagi dotyczące prowadzenia polityki penitencjarnej, między innymi o potrzebie odstąpienia od utrzymania dotychczasowego stanu liczbowego za pomocą ręcznego sterowania rekrutacją.

Słowa kluczowe: szkolnictwo przywieszienne, resocjalizacja penitencjarna, edukacja dorosłych, historia szkolnictwa w Polsce

Summary

Education of persons in penitentiary isolation (in 1997–2023)

The monograph presents the characteristics of inmate education from the beginnings of the Polish prison system until 2023. The period up to 1996 is described on the basis of the secondary sources. The characteristics of the further history of the inmate education is the result of own research. It was carried out by analysing materials in the internal circulation of the penitentiary system concerning the work of schools in penitentiary institutions and the legal acts regulating education at that time, including education in penitentiary conditions.

It was found that the number of penitentiary institutions providing school education to inmates decreased: from 30 in the school year 1997/1998 to 18 continuing education centres and one branch in 2022/2023. The population of students of schools and qualified vocational courses in penitentiary institutions turned out to be relatively stable. They ranged from 5 000 in 2022/2023 to more than 3 000 in 2010/2011 and their learning process was managed by approximately 300 teachers each year. The teaching performance of schools in prisons was analysed, finding that they ranked lower in terms of eight-class, lower secondary and upper secondary school final examinations in comparison to national results; they achieved similar results in vocational qualification examinations and vocational examinations in secondary schools; higher results in examinations at the end of basic vocational school.

Difficulties and failures in the area of education of inmates were described, indicating, inter alia the convicts' preference for participation in short course forms over school education, declining attendance at classes associated with a high withdrawal rate from education, a pronounced rate of absenteeism from final examinations. From this knowledge, comments were derived for the conduct of penitentiary policy, including the need to deviate from the maintenance of current numbers by manually controlling recruitment.

Keywords: prison education, rehabilitation, adult education, history of education system in Poland

Monografia *Kształcenie osób przebywających w izolacji penitencjarnej (w latach 1997–2023)* stanowi niezwykle ciekawy wkład w naukową dyskusję na temat wieloaspektowych zagadnień poświęconych kształceniu osób osadzonych. Monografia z poznawczego punktu widzenia jest niezwykle interesująca, ważna i potrzebna, ponieważ poruszana w książce problematyka jest incydentalnie podejmowana w naukach społecznych. [...] Ważne jest ponadto, aby wiedza na temat kształcenia osób pozbawionych wolności była oparta na dowodach naukowych i rzetelnych analizach badań ilościowych. Ważkie jest także informowanie społeczeństwa o faktycznym stanie kształcenia osób pozbawionych wolności – jego sukcesach i porażkach, aby zapobiegać stereotypowemu i wyraźnie naznaczającemu wizerunkowi osób osadzonych.

Warto podkreślić, że prowadzenie badań i pozyskiwanie danych ilościowych z rozmaitych źródeł pisanych to zadanie bardzo trudne, wymagające krytycznej analizy danych oraz ich logicznego uporządkowania. Autorka bardzo dobrze poradziła sobie z analizą i interpretacją danych [...].

Książka ma wysoką wartość aplikacyjną. Czytelnik odnajdzie w monografii krytyczną ocenę stanu kształcenia osób pozbawionych wolności oraz propozycje i kierunki działań podnoszących wartość i jakość kształcenia w izolacji penitencjarnej.

Z recenzji dr hab. Agaty Matysiak-Błaszczyk, prof. UAM

71-101 Szczecin, ul. Mickiewicza 64
tel. 91 444 20 06, 91 444 20 09
e-mail: wydawnictwo@usz.edu.pl
www.wn.usz.edu.pl

ISBN 978-83-7972-908-1 (online)
ISBN 978-83-7972-907-4 (print)

9 788379 729074